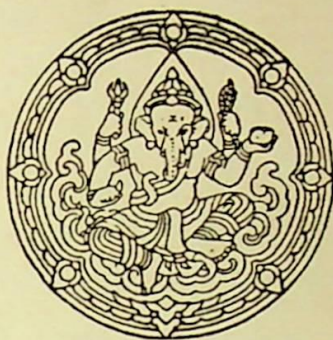

พระราชประวัติ
และ
พระราชนิพนธ์บางเรื่อง
ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประติษฐาสรี
รณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส
๑๒ กรกฎาคม ๒๔๐๕

คานา

เลขาธิการสำนักพระราชวังรับกระแสพระราชดำรัสได้เกล้าฯ
แจ้งความมายังกรมคดีปกครองว่า ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี ซึ่งกำหนดในวันที่ ๑๒
กรกฎาคม ๒๕๐๕ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือพระราช
ประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่อง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว สำหรับพระราชทานแจกเป็นอนุสรณ์

กรมศิลปากรจึงจัดหาต้นฉบับให้สำนักพระราชวังนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์เรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

๓. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
นิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่ง
ได้คัดจากหนังสือขริฎาณ เดิม ๒ ฉบับที่ ๘ ประจำเดือน ๗ จ.ศ. ๑๒๔๗
(พ.ศ. ๒๔๒๘)

๒. เรื่องปฐมวงศ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงพระประวัติของพระปฐมบรมราชวงศ์จักรี หรือพระสมุทฯ ได้ต้นฉบับมาจากหม่อมเจ้าประภากร ซึ่งเคยตีพิมพ์มาแล้วครั้งหนึ่ง รวมอยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

๓. พระบรมราชาธิบายและคาถาดำเนนพระแกวมรกต พร้อมคำแปล

พระบรมราชาธิบายและคาถาดำเนานพระแก้วมรกตนั้น พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗
เป็น ๓ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และเป็นคาถาภาษามคธ
โดยเฉพาะคาถาภาษามคธนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อพระราชทาน
ไปยังประเทศลังกา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นพระราชทานแก่ เซอร์ยอน
เบวริง ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรี และเซอร์ยอน
เบวริง ได้พิมพ์ไว้ในหนังสือที่แต่งว่าด้วยประเทศสยามแล้ว

สำหรับคาถาภาษามคธนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ ได้โปรดให้พิมพ์มอญราช (ดิน) แปรออก
เป็นภาษาไทย และตีพิมพ์ขึ้นครั้งแรกในงานศพเจ้าจอมมารดาเที่ยง
ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

๔. ดำเนานพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์ สำหรับอาถรรพ์อันอ่านในวันสดมณต์เย็นในพระราช
พิธีชื้อนาพระพิพัฒน์สัตยา ทรงเล่าตามเค้าเรื่องในหนังสือรัตนพิมพวงศ์
โดยสังเขป และทรงพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับฝีมือช่างด้วย

ขอพระราชกุศลตราศัพท์ทรงบำเพ็ญพระราชทานเป็นส่วนอุปถัมภ์
ธรรมนั้น จงเป็นผลสำเร็จแก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารี ซึ่งเสด็จสู่สวรรคาลัย ตามควรแก่ศติคุณในสมัยปรายภพ
ทุกประการ.

กรมศิลปากร

๕ กรกฎาคม ๒๕๐๕

พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔

พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีเป็นพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาตองคำ
ประสูติในพระบรมมหาราชวัง ณ วันพุธ ที่ ๑๔ กรกฎาคม ปีฉลู พ.ศ.
๒๔๐๘ สมเด็จพระบรมชนกนาถพระราชทานพระนาม พร้อมด้วยคาถา
ซึ่งมีคำแปลดังต่อไปนี้

“กุมาริกาธิดาของเรา เกิดในวงศ์พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ จง
ปรากฏโดยพระนามว่า ประดิษฐาสารี จงเป็นผู้มีอายุยืนยาว ปราศจาก
โรค มีความสุข นฤทุกข์ ไม่มีอุปัทวันตราย และจงมีศรัทธาเชื่อถือนิยมได้
เฉลียวฉลาดในสรรพการงานต่าง ๆ และจงมีศรัทธาเชื่อถือนิยมได้
ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ รัตนะ อันเป็นแก้วอย่างบริสุทธิ
ขอให้อำนาจพระไตรรัตนันปกครองรักษาราชธิดาของเรา จงทุกเมื่อ
เทอญ”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีมีพระเชษฐภคินี
ร่วมเจ้าจอมมารดาพระองค์ ๓ คือพระองค์เจ้านารีรัตนา

จะขอกล่าวถึงบรรพบุรุษของเจ้าจอมมารดาตองคำได้ในหนตดย
คือท่านเป็นหลานปู่ของเจ้าอนุวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์ และเป็นหลาน
ตาของเจ้าอุปราช เมื่อเจ้าอนุวงศ์ก่อการก่อกวนภายในตอนต้นรัชกาลที่ ๓
นั้น เจ้าอุปราชมิได้เข้าร่วมด้วย ในที่สุดจึงได้พาครอบครัวเข้ามา

อยู่ในกรุงเทพฯ ตามบางยชช เจ้าจอมมารดาตวงคำได้มาเกิดใน^{๑๕}ชน
มีนามว่า เจ้าหนู^{๑๖} ครั้นเมื่อถวายตัวเป็นพระสนมในรัชกาลที่ ๔ พระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามใหม่ว่า ตวงคำ ด้วย
ความดีมี^{๑๗}พิน^{๑๘}ชื่อน^{๑๙} โกล^{๒๐}ชด^{๒๑}น^{๒๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอทรง^{๒๓}สอ^{๒๔}พระ^{๒๕}อง^{๒๖}ค^{๒๗}น^{๒๘}จ^{๒๙}ง^{๓๐}เป็น^{๓๑}ท^{๓๒}
เค^{๓๓}าร^{๓๔}พ^{๓๕}ของ^{๓๖}ชา^{๓๗}ว^{๓๘}เว^{๓๙}ียง^{๔๐}จ^{๔๑}น^{๔๒}ท^{๔๓}น^{๔๔}ด^{๔๕}ล^{๔๖}อ^{๔๗}ด^{๔๘}มา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวัน^๑ที่^๒
๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ พระองค์เจ้าประดิษฐา^๓ธำ^๔ร^๕มี^๖พระ^๗ชน^๘ษา^๙ได้^{๑๐}เพียง^{๑๑} ๓ ปี^{๑๒}
ถึง^{๑๓}กระ^{๑๔}น^{๑๕}ยัง^{๑๖}ท^{๑๗}ร^{๑๘}ง^{๑๙}จำ^{๒๐}ได้^{๒๑}ว่า^{๒๒} คร^{๒๓}ง^{๒๔}หน^{๒๕}ง^{๒๖}ไ^{๒๗}ด^{๒๘}เส^{๒๙}ด^{๓๐}จ^{๓๑}ช^{๓๒}น^{๓๓}เ^{๓๔}้า^{๓๕}ด^{๓๖}ม^{๓๗}เ^{๓๘}ด^{๓๙}จ^{๔๐}พระ^{๔๑}บ^{๔๒}ร^{๔๓}ม^{๔๔}ช^{๔๕}น^{๔๖}ก^{๔๗}น^{๔๘}า^{๔๙}ด^{๕๐}
มี^{๕๑}พระ^{๕๒}รา^{๕๓}ช^{๕๔}ด^{๕๕}ำ^{๕๖}ร^{๕๗}ั^{๕๘}ด^{๕๙}เ^{๖๐}ร^{๖๑}ีย^{๖๒}ก^{๖๓}ท^{๖๔}า^{๖๕}น^{๖๖}ว่า^{๖๗} “^{๖๘}ลู^{๖๙}ก^{๗๐}ลา^{๗๑}ด^{๗๒}เ^{๗๓}ด^{๗๔}เ^{๗๕}ก^{๗๖}” และ^{๗๗}ท^{๗๘}ร^{๗๙}ง^{๘๐}ป^{๘๑}้อ^{๘๒}น^{๘๓}ช^{๘๔}น^{๘๕}มี^{๘๖}จ^{๘๗}บ^{๘๘}พระ^{๘๙}-
รา^{๙๐}ช^{๙๑}ทา^{๙๒}น

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงพระเจริญวัยขึ้น พระองค์เจ้าประดิษฐา^๑ฯ
ได้^๒ท^๓ร^๔ง^๕เร^๖ียน^๗หน^๘ง^๙ล^{๑๐}ือ^{๑๑}ไทย^{๑๒}จ^{๑๓}าก^{๑๔}พระ^{๑๕}ยา^{๑๖}ศ^{๑๗}ร^{๑๘}ี^{๑๙}ด^{๒๐}ุ^{๒๑}น^{๒๒}ท^{๒๓}ร^{๒๔}โ^{๒๕}ว^{๒๖}ห^{๒๗}า^{๒๘}ร^{๒๙} (น^{๓๐}้อย^{๓๑} อา^{๓๒}จ^{๓๓}าร^{๓๔}ย^{๓๕}า^{๓๖}ง^{๓๗}ก^{๓๘}ู^{๓๙})
เจ้าจอมมารดาได้^{๔๐}ส^{๔๑}อน^{๔๒}ให้^{๔๓}ตร^{๔๔}ั^{๔๕}ภ^{๔๖}า^{๔๗}ษา^{๔๘}ชา^{๔๙}ว^{๕๐}เว^{๕๑}ียง^{๕๒}จ^{๕๓}น^{๕๔}ท^{๕๕}น^{๕๖}ไ^{๕๗}ด^{๕๘}เ^{๕๙}ด^{๖๐}ย^{๖๑}ัง^{๖๒}ท^{๖๓}ร^{๖๔}ง^{๖๕}พระ^{๖๖}-
เ^{๖๗}ย^{๖๘}า^{๖๙}ด^{๗๐}ว^{๗๑}ด^{๗๒}ย^{๗๓} บาง^{๗๔}เว^{๗๕}ล^{๗๖}า^{๗๗}ก^{๗๘}ไ^{๗๙}ด^{๘๐}เ^{๘๑}ด^{๘๒}จ^{๘๓}พระ^{๘๔}รา^{๘๕}ช^{๘๖}า^{๘๗}ด^{๘๘}ำ^{๘๙}เ^{๙๐}น^{๙๑}ไป^{๙๒}ใน^{๙๓}ที่^{๙๔}ต^{๙๕}า^{๙๖}ง^{๙๗} ๕^{๙๘} บ^{๙๙}้าง^{๑๐๐}
คร^{๑๐๑}ั้น^{๑๐๒}เม^{๑๐๓}ื่อ^{๑๐๔}ไ^{๑๐๕}่^{๑๐๖}ก^{๑๐๗}ัน^{๑๐๘}ด^{๑๐๙}เ^{๑๑๐}ด^{๑๑๑}ว^{๑๑๒}ก^{๑๑๓}ิ^{๑๑๔}ม^{๑๑๕}ไ^{๑๑๖}ด^{๑๑๗}เ^{๑๑๘}ด^{๑๑๙}จ^{๑๒๐}อ^{๑๒๑}อก^{๑๒๒}ไป^{๑๒๓}ด^{๑๒๔}เ^{๑๒๕}ด^{๑๒๖}จ^{๑๒๗}อ^{๑๒๘}ก^{๑๒๙} แต่^{๑๓๐}เ^{๑๓๑}ด^{๑๓๒}จ^{๑๓๓}ช^{๑๓๔}น^{๑๓๕}เ^{๑๓๖}้า^{๑๓๗}พ^{๑๓๘}ร^{๑๓๙}อ^{๑๔๐}ม^{๑๔๑}
ก^{๑๔๒}ับ^{๑๔๓}เจ^{๑๔๔}้า^{๑๔๕}น^{๑๔๖}าย^{๑๔๗}พระ^{๑๔๘}อง^{๑๔๙}ค^{๑๕๐}อ^{๑๕๑}น^{๑๕๒} ๕^{๑๕๓} ที่^{๑๕๔} “^{๑๕๕}ห^{๑๕๖}อ^{๑๕๗}ง^{๑๕๘}น^{๑๕๙}า^{๑๖๐}เ^{๑๖๑}ง^{๑๖๒}ิ^{๑๖๓}น^{๑๖๔}” (ค^{๑๖๕}ือ^{๑๖๖}ส^{๑๖๗}่ว^{๑๖๘}น^{๑๖๙}ด^{๑๗๐}ำ^{๑๗๑}น^{๑๗๒}ต^{๑๗๓}ะ^{๑๗๔}ว^{๑๗๕}น^{๑๗๖}อ^{๑๗๗}อก^{๑๗๘}ของ^{๑๗๙}
พระ^{๑๘๐}ท^{๑๘๑}น^{๑๘๒}ง^{๑๘๓}บ^{๑๘๔}ร^{๑๘๕}ม^{๑๘๖}รา^{๑๘๗}ช^{๑๘๘}ด^{๑๘๙}เ^{๑๙๐}ด^{๑๙๑}ย^{๑๙๒}ม^{๑๙๓}โ^{๑๙๔}ห^{๑๙๕}า^{๑๙๖}ร^{๑๙๗}ช^{๑๙๘}เ^{๑๙๙}น^{๒๐๐}เ^{๒๐๑}น^{๒๐๒}ที่^{๒๐๓}ป^{๒๐๔}ระ^{๒๐๕}ท^{๒๐๖}บ^{๒๐๗}เ^{๒๐๘}ด^{๒๐๙}น^{๒๑๐}ของ^{๒๑๑}ส^{๒๑๒}ม^{๒๑๓}เ^{๒๑๔}ด^{๒๑๕}จ^{๒๑๖}พระ^{๒๑๗}ศ^{๒๑๘}ร^{๒๑๙}
พั^{๒๒๐}ช^{๒๒๑}ว^{๒๒๒}ิ^{๒๒๓}น^{๒๒๔}ท^{๒๒๕}ร^{๒๒๖}า^{๒๒๗}บ^{๒๒๘}ร^{๒๒๙}า^{๒๓๐}ช^{๒๓๑}ิ^{๒๓๒}น^{๒๓๓}า^{๒๓๔}ด^{๒๓๕}) ใน^{๒๓๖}เว^{๒๓๗}ล^{๒๓๘}า^{๒๓๙}ที่^{๒๔๐}พระ^{๒๔๑}บ^{๒๔๒}า^{๒๔๓}ท^{๒๔๔}ม^{๒๔๕}เ^{๒๔๖}ด^{๒๔๗}จ^{๒๔๘}พระ^{๒๔๙}เจ^{๒๕๐}้า^{๒๕๑}อยู่^{๒๕๒}ห^{๒๕๓}ว^{๒๕๔}เ^{๒๕๕}ด^{๒๕๖}เ^{๒๕๗}
ป^{๒๕๘}ระ^{๒๕๙}พ^{๒๖๐}า^{๒๖๑}ด^{๒๖๒}ห^{๒๖๓}ว^{๒๖๔}เ^{๒๖๕}ม^{๒๖๖}เ^{๒๖๗}ง^{๒๖๘} เจ^{๒๖๙}้า^{๒๗๐}น^{๒๗๑}าย^{๒๗๒}พ^{๒๗๓}ี^{๒๗๔}น^{๒๗๕}ง^{๒๗๖}น^{๒๗๗}อ^{๒๗๘}น^{๒๗๙}าง^{๒๘๐}เ^{๒๘๑}เ^{๒๘๒}ด^{๒๘๓}เ^{๒๘๔}จ^{๒๘๕}ช^{๒๘๖}น^{๒๘๗}ไป^{๒๘๘}บ^{๒๘๙}ร^{๒๙๐}ร^{๒๙๑}ท^{๒๙๒}ม^{๒๙๓}บ^{๒๙๔}น^{๒๙๕}พระ^{๒๙๖}
ท^{๒๙๗}น^{๒๙๘}ง^{๒๙๙}ม^{๓๐๐}ูล^{๓๐๑}ส^{๓๐๒}ถ^{๓๐๓}า^{๓๐๔}น^{๓๐๕}บ^{๓๐๖}ร^{๓๐๗}ม^{๓๐๘}า^{๓๐๙}ค^{๓๑๐}ี^{๓๑๑}บ^{๓๑๒}้าง^{๓๑๓} ที่^{๓๑๔}ห^{๓๑๕}อ^{๓๑๖}ง^{๓๑๗}พระ^{๓๑๘}ร^{๓๑๙}อ^{๓๒๐}ง^{๓๒๑}ใน^{๓๒๒}บ^{๓๒๓}้าง^{๓๒๔} เ^{๓๒๕}น^{๓๒๖}เ^{๓๒๗}า^{๓๒๘}น^{๓๒๙}อ^{๓๓๐}ง^{๓๓๑}ช^{๓๓๒}ว^{๓๓๓}ย^{๓๓๔}ด^{๓๓๕}แ^{๓๓๖}
ด^{๓๓๗}ว^{๓๓๘}ก^{๓๓๙}า^{๓๔๐}พระ^{๓๔๑}รา^{๓๔๒}ช^{๓๔๓}า^{๓๔๔}ร^{๓๔๕}า^{๓๔๖}น^{๓๔๗} ทุก^{๓๔๘}พระ^{๓๔๙}อง^{๓๕๐}ค^{๓๕๑}ั^{๓๕๒}ด^{๓๕๓}เ^{๓๕๔}ร^{๓๕๕}อ^{๓๕๖}ง^{๓๕๗}ท^{๓๕๘}ร^{๓๕๙}ง^{๓๖๐}ไ^{๓๖๑}้^{๓๖๒}ด^{๓๖๓}อ^{๓๖๔}ย^{๓๖๕}ช^{๓๖๖}น^{๓๖๗}ไป^{๓๖๘}เ^{๓๖๙}อง^{๓๗๐} เ^{๓๗๑}่^{๓๗๒}น^{๓๗๓}พระ^{๓๗๔}
ว^{๓๗๕}ิ^{๓๗๖}ด^{๓๗๗}ุ^{๓๗๘}ต^{๓๗๙}ร^{๓๘๐}ค^{๓๘๑}ร^{๓๘๒}อ^{๓๘๓}บ^{๓๘๔} (ม^{๓๘๕}ั^{๓๘๖}ง^{๓๘๗}ป^{๓๘๘}ระ^{๓๘๙}ท^{๓๙๐}น^{๓๙๑}) อ^{๓๙๒}ำ^{๓๙๓}ง^{๓๙๔}ร^{๓๙๕}ง^{๓๙๖}พระ^{๓๙๗}พ^{๓๙๘}ัก^{๓๙๙}ด^{๔๐๐}ร^{๔๐๑}เ^{๔๐๒}ง^{๔๐๓}ิ^{๔๐๔}น^{๔๐๕} และ^{๔๐๖}พ^{๔๐๗}ว^{๔๐๘}เ^{๔๐๙}ร^{๔๑๐}อ^{๔๑๑}ง^{๔๑๒}พระ^{๔๑๓}
ด^{๔๑๔}ำ^{๔๑๕}อ^{๔๑๖}าง^{๔๑๗}น^{๔๑๘}าก^{๔๑๙} เ^{๔๒๐}น^{๔๒๑}เ^{๔๒๒}น^{๔๒๓} เ^{๔๒๔}ม^{๔๒๕}เ^{๔๒๖}ง^{๔๒๗}า^{๔๒๘}น^{๔๒๙}เ^{๔๓๐}ด^{๔๓๑}เ^{๔๓๒}ม^{๔๓๓}พระ^{๔๓๔}ช^{๔๓๕}น^{๔๓๖}ม^{๔๓๗}พ^{๔๓๘}ร^{๔๓๙}ร^{๔๔๐}า^{๔๔๑}พระ^{๔๔๒}เจ^{๔๔๓}้า^{๔๔๔}บ^{๔๔๕}ร^{๔๔๖}ม^{๔๔๗}ว^{๔๔๘}ง^{๔๔๙}ค^{๔๕๐}

เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐทรงมีหน้าที่ออกไปเกณฑ์ดอกไม้พวง
จากเจ้านายฝ่ายในต่างๆ พระองค์ ถ้ามีการเลี้ยงพระราชทานแขกเมืองต่าง
ประเทศก็เสด็จขึ้นไปทรงช่วยกันในกิจการต่างๆ เช่น จัดดอกไม้ เป็นต้น
ที่ห้องนาเงิน และในงานฉัตรมงคล ซึ่งทรงนบยงเป็นการทพระบรม
วงศานุวงศ์กับข้าราชการทั้งหลายร่วมกันทำถวาย เจ้านายก็ผลัดเปลี่ยน
กันทรงจัดสำหรับเลี้ยงพระบ้าง จัดเครื่องไทยธรรมบ้าง พระองค์เจ้า
ประดิษฐาฯ ก็ได้ทรงมีส่วนด้วยเสมอมา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์
เวลาเย็นมักเสด็จลงสวนศิลาด้วย เพื่อความพร้อมเพรียงกันในหมู่เจ้านาย
และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในมีการสร้างนาในสระ และฉายพระรูป
กันบ้าง ครั้นจนเวลาเสด็จพระราชดำเนินคืนสู่พระนครก็เตรียมการ
รับเสด็จกันอย่างมโหฬารทั่วไป เจ้านายฝ่ายในได้ทรงซ้อมละครคอนเรื่อง
สังข์ทอง พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีทรงเป็นพระสังข์ พระองค์เจ้า
แสใจดวงทรงเป็นนางรจนา พระองค์เจ้าบุษบันบัวผันทรงเป็นพระอินทร์
ฯลฯ คนร้องใช้หม่อมเจ้าหญิงทั้งสี่ หม่อมเจ้าชายที่อยู่ในวังเป็นม้า
สำหรับตอนศึกดี แต่การเล่นชุดหนึ่งดไป สำหรับในพระบรมมหาราชวัง
นั้นมีละครแต่เฉพาะของข้าราชการในรัชกาลที่ ๔ ว่างกับเก่าแก่พนักงาน
ในสมัยนั้น ซึ่งส่วนมากก็ได้เคยเล่นกันมามากแล้ว

เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปแล้ว โปรดให้เริ่มสร้างพระราชวังดุสิต
สำหรับแปรพระราชฐานเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓
เป็นต้นมา ในตอนแรกมีแต่พลับพลาเป็นที่ประทับ ฝ่ายในจึงมีแต่
พระมเหสีกับเจ้าจอมบางคน ที่ตามเสด็จไปประทับที่พลับพลา และพระ

เจ้าลูกเธอท้าวทอหนกทอหนกของพระองค์ท่านเสร็จแล้วก็เสด็จไปประทับ
บ้าง ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับพระที่นั่ง
ฉนวนเมฆแดง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้านายพินางน้องนางเชอ
เสด็จมาประทับที่พลับพลา ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนัก
พระราชทานเจ้านายพินางน้องนางเชอรอม ๖ ตำหนัก มีพิธีขึ้นประทับ
วันเดียวกันหมด และเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานนาพระมหาสังข์
ทุก ๆ พระองค์ ในการนี้โปรดให้มีละครนอกพร้อมกัน ๖ เรื่องด้วย
พระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ทรงเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ได้ประทับที่
พลับพลา และที่ตำหนักหลัง ๑ ใน ๖ ตำหนักนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงแต่งตั้งพระเมตตาคุณแก่พระราชวงศ์โดยกว้างขวาง เจ้านาย
ฝ่ายพระราชวังบวรฯ บางเวลาก็ได้เสด็จมาประทับที่พระราชวังดุสิตบ้าง
และได้ทรงมีส่นร่วมด้วยในงานหลายอย่างที่โปรดให้จัดขึ้น

ในโอกาสที่มงานปีใหม่ วันที่ ๓ เมษายน มักมีการแต่งแพนซี
และพระราชทานของปีใหม่แก่ทุกท่านที่ได้ร่วมในงานนั้น ในตอนปลาย
รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้สร้างตำหนักพระราชทานพระองค์เจ้าพวงสร้อย
สอางค์อีกหลัง ๑ ในสมัยนั้นโปรดทอดพระเนตรละครของกรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์ เล่นเมื่อเสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว ที่โรงหน้า
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อละครจบเรื่องแล้วตัวละครพร้อมกัน
ร้องเพลงถวายพระพรเสมอมา เนื้อเพลงท่วงเป็นพระนิพนธ์ของกรม
พระนราธิปฯ ท่วงใด ๆ ทุกคราว ในการชนตำหนักครั้งนั้นเพื่อความ
แห่งการร้องในตอนต้นมีดังนี้

“พระเป็นเจ้าชูปเกล้ากนิษฐน้อย
พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ประสงค์

ให้ด้วยสุพรรณาค์ธำมรงค์
จึงโปรดทรงสร้างนิเวศพระราชทาน
นำขึ้นขอบขอบพระคุณการุญรัก
โปรดอนุถลประยุรศักดิ์สมครสมาน
ดึกปลอบมิชอบกับปราบทราบพระญาณ
ชุบชนมานถนอมเลี้ยงโดยเที่ยงธรรม
สดหานายหรือหมายจะหาพิ
เช่นชลุบาทบงสุ์ทรงอุปถัมภ์
ยอตนมนุษย์สุดจะชมให้สมคำ
ดูแต่ดำเนินเห็นเป็นพยาน

ถึงแม้ว่าเพลงบทจะเกิดขึ้นสำหรับงานขึ้นดำเนินพระองค์เจ้า
พวงสร้อยธำมรงค์ไม่เกี่ยวกับพระองค์เจ้าประดิษฐาสารีโดยเฉพาะก็ตาม
แต่ใจความนั้นเป็นเรื่องบรรยายพระมหากษัตริย์คุณที่พระราชทานแก่
พระเจ้าฟ้างนองนางเชอทอ ๆ ไป ซึ่งพระมหากษัตริย์ประจักษ์แก่
พระหฤทัยเจ้านายทุกพระองค์อยู่แล้วเป็นอย่างดี จึงเป็นเหตุให้นา
พระเนตรไหลไปตามกันเมื่อได้ทรงฟัง

ต่อมาได้โปรดให้สร้างวังพญาไทขึ้นเป็นที่เสด็จไปประพาสเพื่อ
พระราชธำมรงค์ ในที่นี้มีสวนผัก และทรงไถ่พันธุ์ไช้ดกตั้งมาแต่
ต่างประเทศ เป็นการแรกเริ่มที่เลี้ยงไก่แบบนั้นกันในประเทศไทย สมเด็จพระ
บรมราชินีนาถเสด็จไปดำเนินในทุ่งพญาไท พระเจ้าฟ้างนองนางเชอ
ก็ได้โดยเสด็จไปหลายพระองค์

ในเวลาที่ได้เสด็จประพาสบางปะอินหรือเพชรบุรี บางคราวโปรดให้
พระเจ้าฟ้างนองนางเชอ โดยเสด็จพระราชดำเนินด้วย ที่บางปะอิน

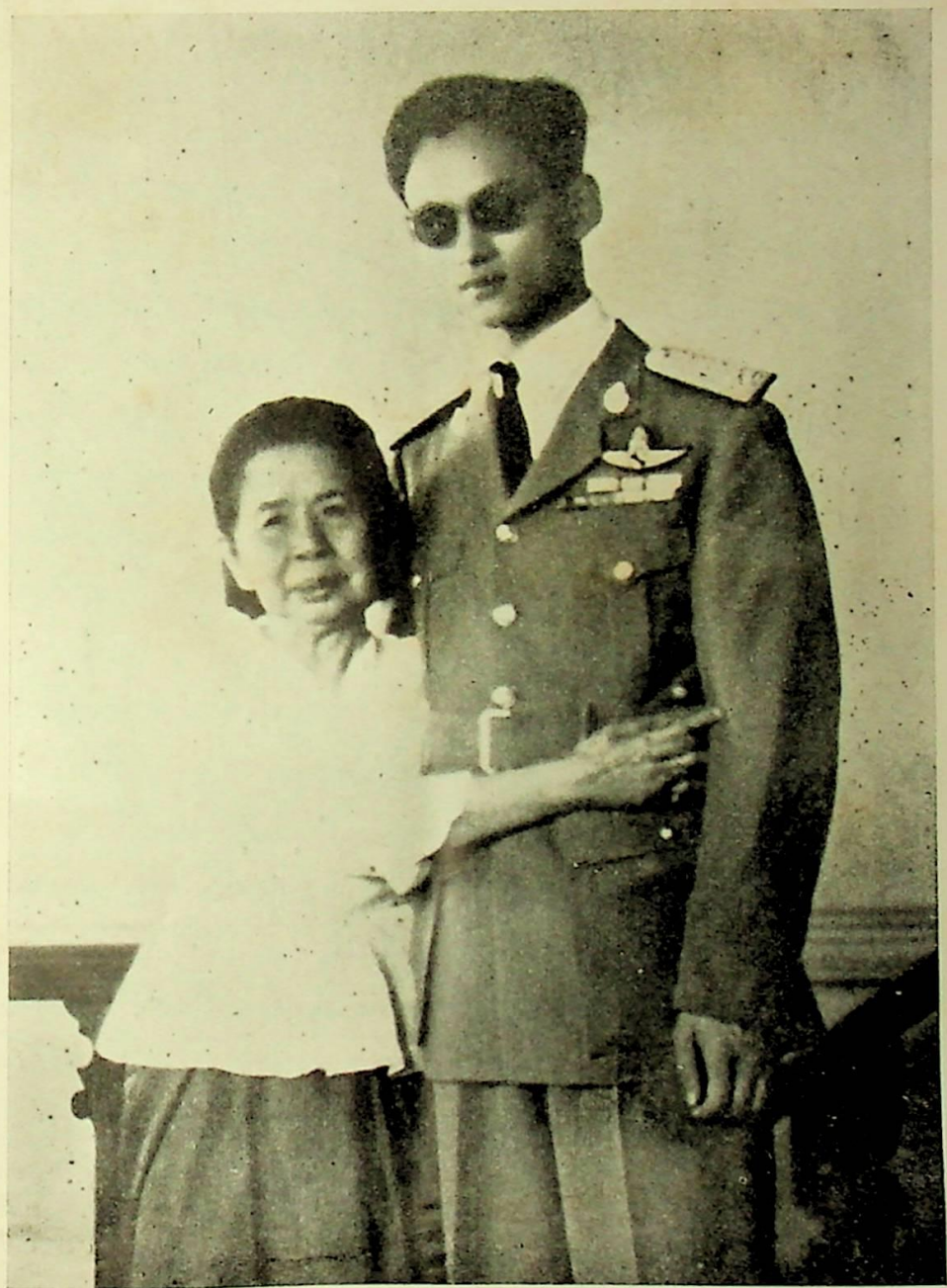
ประทับที่ตำหนักอรรณวเกษมค่านต์ เพราะมีหลายห้อง ที่เพชรบุรี
มักประทับ ในเรือพระประเทียบ ในการเสด็จประพาสเพชรบุรีครั้ง
สุดท้าย ณ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๕๙ นั้นพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ได้
โดยเสด็จด้วย เมื่อคนผู้พระนครแลดวงจันทร์ ๒๓ ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต

ครั้นนั้นเจ้านายและข้าราชการฝ่ายในเสด็จกลับจากสวนดุสิตเข้ามา
ประทับในพระบรมมหาราชวังทั้งหมด จนเมื่อถวายพระเพลิงพระบรม-
ศพแล้วเสร็จแล้ว สมเด็จพระพันปีหลวงจึงมีพระราชเสาวนีย์ให้คนไปประทับ
ที่สวนดุสิตตามเดิม พระเจ้าบรมวงศ์เธอบางพระองค์เสด็จไปประทับที่
พญาไทกับสมเด็จพระพันปีหลวง

ตอนนั้นเจ้านายบรมวงศ์คงประทับต่อไปในพระบรมมหาราชวัง
เสียมากเว้นแต่พระองค์เจ้าภาณุประดิษ (ในรัชกาลที่ ๗ ได้รับทรง
สถาปนาเป็นกรมหลวงทิพยรัตนกิริฏกุลินี) เพราะทรงเป็นอธิบดี จึง
เสด็จไปประทับที่สวนดุสิต

ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา กับพระองค์เจ้า
ประดิษฐาจารย์นั้น ได้ย้ายจากตำหนักเก่ามาประทับที่ตำหนักพระ-
ราชชายา เจ้าดารารัศมี ผู้ใดกราบถวายบังคมลาไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
ตำหนักนั้นใหญ่โตมาก มีถึงสามชั้น ทั้งสองพระองค์ได้ประทับอยู่จน
ตลอดพระชนม์ชีพ

พระองค์เจ้านารีรัตนา กับพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ทรงเสวย
หลาน ๆ ไว้หลายองค์ เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิไลธรรมาเทวี
และหม่อมเจ้านันทนามารศรี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์ ก็ยังมีหม่อมเจ้าในราชสกุล ดุขสวัสดิ์ ทวดองค์

เกษมสันต์ และเกษมศรี อีกด้วย รวมหลายองค์ด้วยกัน ทางฝ่าย
พระราชวังบวรก็เคยมี หม่อมเจ้านันทนามารศรีนั้นได้ติดต่อเฝ้าแทน
ถวายอุปการะตลอดมาจนวาระสุดท้ายของพระองค์ท่าน

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และที่ ๗ บางคราวก็ทรงลำบากบ้างในด้าน
เศรษฐกิจ ต่อมาถึงในรัชกาลปัจจุบันพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ทรง
แก้ไขด้วยดำฟังพระองค์เองจนทรงพระตำราญเมื่อพระชนษา ๗๐ เศษ
ครั้นเมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปีได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลที่วัดบวรนิเวศอย่าง
มาก ทางพระศาสนาได้ทรงบำเพ็ญเต็มมาทอดราชประดิษฐ บางทีก็
เสด็จในวันธรรมสวนะ ทรงสดับพระธรรมเทศนา และทรงบริจาคเงิน
ถวายวัดราชประดิษฐมาก ครึ่งหนึ่งเมื่อคณะสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกา
วัดโคกการาม บางป่ง มาบำเพ็ญการกุศลถวายพระมหากษัตริราช
แห่งพระราชวงศ์จักรีทอดพระศีรรัตนคำสัตถาราม พระองค์ได้ทรงร่วม
ในการนี้ด้วย เป็นส่วนที่ถวายสมเด็จพระบรมราชินีทุกพระองค์

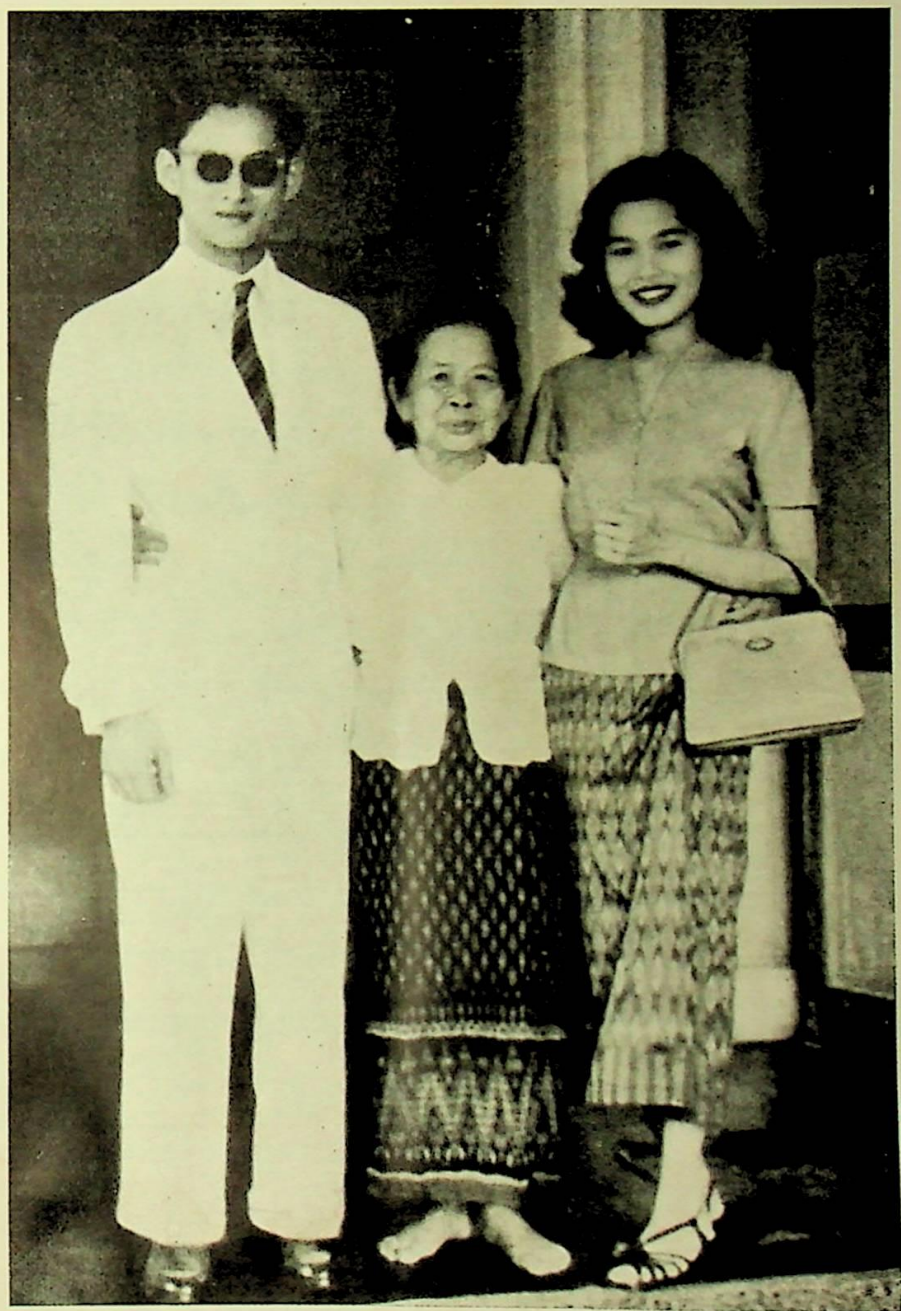
เจ้าเพชรราชแห่งประเทศลาวซึ่งมาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัย
มหาสงครามครั้งต้องและต่อมาอีกหลายปีนั้น เมื่อได้ทราบว่ามีงาน
ของเสด็จพระองค์ประดิษฐาจารย์ คราวใดก็มาเฝ้าเสมอ และบางทีพระองค์
ท่านก็เสด็จไปเยี่ยมเจ้าเพชรราชที่บ้านเจ้านายอื่น ๆ ทางหลวงพระบาง
ก็ถวายความเคารพ เมื่อพระเจ้าอู่ทองวัฒนา (เจ้ามหาชีวิตแห่งประเทศ
ลาว) กับพระมหาดิเรกเสด็จเข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ยังได้ขอเฝ้าพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ ทพระ
ทนต์บรมพิมาน

เมื่อพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์มีพระชนมายุครบ ๘๐ ปี พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานทอด

พระศรีรัตนศาสดาราม และได้พระราชทานดอกไม้รูปเทียน ภายหลัง
ที่พระชนม์ได้ ๘๐ ปีแล้วไม่ค่อยได้เสด็จไปข้างไหน ได้รับพระมหากรุณา
จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถทุกอย่าง
แพทย์หลวงเข้าเฝ้าตรวจพระอาการเสมอ เครื่องเสวยก็ได้รับพระราช-
ทานรวมทั้งเครื่องโทรศัพท์ขนาดใหญ่ซึ่งยังทอดพระเนตรได้อยู่นาน
ทางฝ่ายในมีคุณท้าวโสภณเจ้านเป็นผัดแล

เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ พระชนมายุครบ ๘ รอบ
(๘๐ ปี) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับในห้องพระบรรทม พระราชทานดอกไม้
รูปเทียนและเงิน ๘๘ ชั่ง พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ได้ไปเฝ้าถวาย
ดอกไม้รูปเทียนและเงินตามสมควร เสียแต่พระองค์ทรงทูลพลภาพมาก
หาทรงทราบไม่ว่าเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นเวลาเกือบ ๒ ชั่วโมง
ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นหนสุดท้ายที่ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยม พระอาการ
ก็ไม่มีอะไร นายแพทย์ของสำนักพระราชวังได้เข้าไปถวายตรวจทุกวัน
ครั้นถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เสด็จพระราชดำเนินไปประเทศ
ปากีสถานได้ไม่กี่วัน พระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์มีพระอาการพระองค์
อ่อนนิดหน่อย และสิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๑๓ นาฬิกาเศษ วันที่ ๑๘
มีนาคม พระชันษาได้ ๘๗ ปี สู้กว่าเจ้านายทุกพระองค์ในพระบรม
ราชวงศ์จักรี

วันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๕ เชิญพระศพออกมาตั้งงานทอดผ้าบังสุกุล
พิทยา ได้รับพระราชทานโกศกุดั่นน้อย พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์
เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลทรงปฏิบัติพระราชกิจแทนพระองค์

เมื่อข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารี ทรงทราบถึงเจ้ามหาชีวิตประเทศลาว ซึ่งเป็นพระ
ประยูรญาติทางเจ้าจอมมารดาตองคำ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประธานสภา
ของประเทศลาวเข้ามาเฝ้าถวายความเคารพพระศพ

เมื่อกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพ เอกอัครราชทูตลาว
ประจำประเทศไทย ได้แจ้งแก่สำนักพระราชวังว่า เจ้ามหาชีวิตจะโปรด-
เกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าวงศ์สว่าง พระราชโอรส เสด็จมาในงานพระ-
ราชทานเพลิงพระศพแทนพระองค์ ถ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารีสามารถจะทรงทราบด้วยพระญาณวิเศษทางใด จะทรง
ขอบพระพุทไธย พระเจ้าแผ่นดินประเทศลาวและเจ้าฟ้าราชโอรส ซึ่งเป็น
พระประยูรญาติของพระองค์ท่าน ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสเขียนไว้ในท้าย
พระประวัติด้วย.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีเป็นเจ้านายที่มี
พระชาติมากในตอนทรงพระชรา ได้ทรงรับพระมหากรุณาธิคุณจาก
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ตลอดจนมา
จนถึงเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วจนถึงงานพระเมรุฯ ถ้าสามารถที่จะทรงทราบ
ได้ด้วยพระญาณวิเศษทางใด คงจะถวายพระพรชัยแต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ทูลต่อพระองค์ พร้อมทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเสด็จพระองค์น้อย

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้ทรงรับพระราชทาน ในรัชกาลที่ ๕
วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๓๖ ทูลยศจุลจอมเกล้า
วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๔๒ ทูลยศจุลจอมเกล้าวิเศษ

วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๘๓ มหาจักรบรมราชวงศ์

วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๔๗

เหรียญรตนนารวรรชกาลต ๔ ๕
ชั้น ๓

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๓

เหวียนวรดนากรณรัชกาลที่ ๕ ๒
๒๓ ๓

ວັນທີ ໓໑ ທັນວາ ກົມ ໒໔໙໑

เหวียนปรตนากรณรัชกาลที่ ๘ ชน ๑

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒

เหรียญรตนาภรณ์รัชกาลปัจจุบัน ๓

เหรียญงานรัชฎาภิเศก พ.ศ. ๒๔๓๖

เหรียญเด็จจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๔๔๐

เหรียญงานทองคำเชก ,, ๒๔๔๖

เหรียญงานรัชมงคล .. ๒๔๕๐

เหรียญงานวชิรมงคลากษาเศก , ๒๔๕๒

๘
เชมครทงานพระชนมายุถ่มมงคล , ๒๔๕๒

เหรียญบรมราชาเชษฐกาถ ๒ , ๒๔๕๓

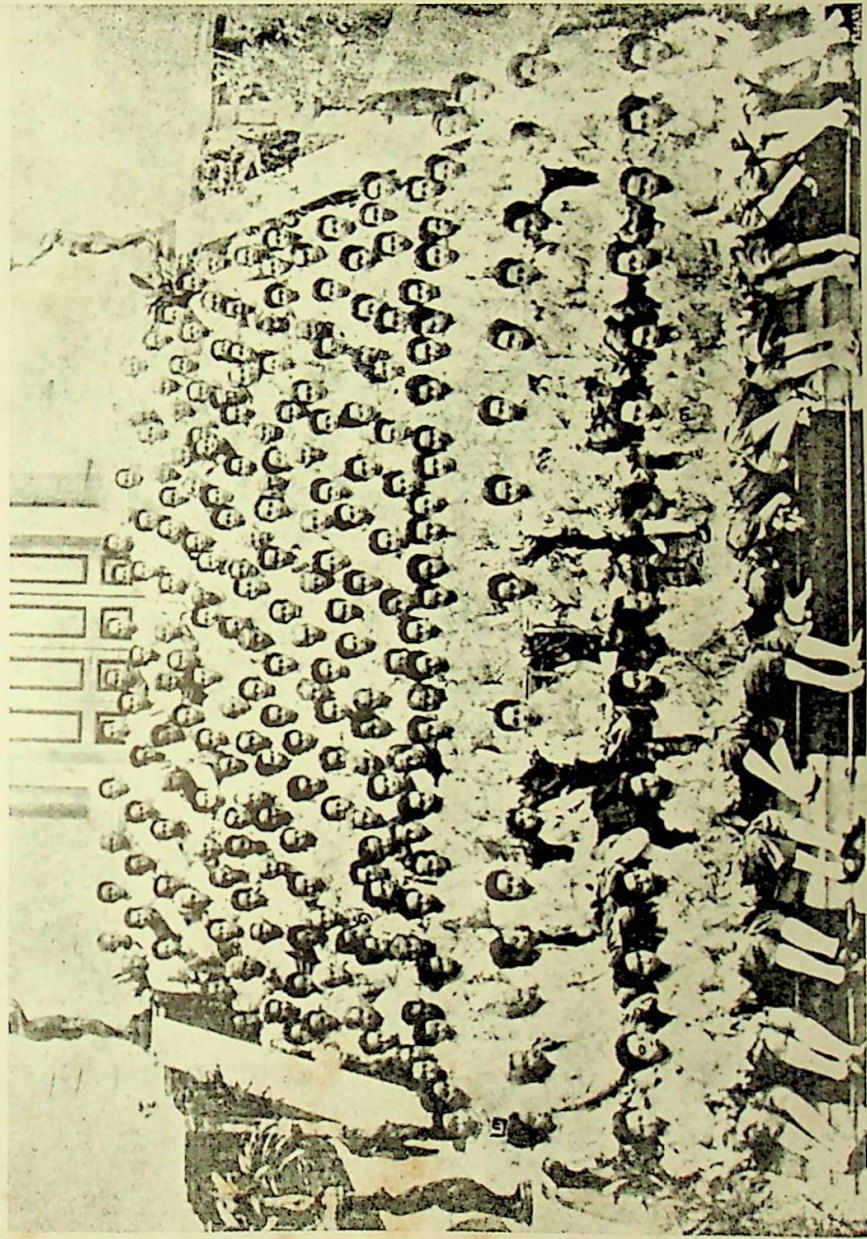
๒ ๑ ๖ ๘

เหรียญบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗

,, ๒๔๖๘

หรรษาในงานสมโภชพระนครครบ ๓๕๐ ปี .. ๒๔๗๕

หรือผลงานบรมราชาภิเษกสดุดีปัจจุบัน .. ๒๔๘๓

สมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน ที่ใต้พระราชทานที่แรกทรงสถาปนา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖

๑. เจ้าจอมมารดาดวงคำ ๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารัตนา

หม่อมทวิวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เสด็จราชการสำนักพระราชวัง ขอให้
ข้าพเจ้าเรียบเรียงพระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐา-
ธำรี ข้าพเจ้ารู้สึกว่าจะไม่สามารถจะเขียนให้ได้ดี แต่เมื่อนึกว่าพระองค์
ท่านเป็นเสด็จอาพระองค์สุดท้ายของหลาน ๆ ในรัชกาลที่ ๔ จึงกล้าต้อง
เขียนถวายฉลองพระเดชพระคุณ

จงจิตรถนอม คีสกุล

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

เรื่องราวประวัติในรัชกาลที่ ๔

ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย

โดยความย่อ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
ทรงนิพนธ์

เริ่มความ

แรกทรงพระผนวชดังได้ทราบมานั้น

ตุศักราช ๑๑๘๖ ปีวอก ๑๑๑๑ เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาลแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระนามปรากฏว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ราชวร
ดัมมุตติเรียกว่า ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่ ๆ ได้จุออกทรงผนวช ณ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามภายในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระ
สังฆราชวัดมหาธาตุเป็นพระอุปัชฌาย์ เรื่องยืดยาวในราชการจกยกได้
ตัดความว่าแต่ต้น ๆ ครั้นทรงผนวชแล้วจึงได้เข้ามาประทับแรมอยู่วัด
มหาธาตุสามวัน ทรงปฏิบัติพระอุปัชฌาย์วัตรตามควรแก่อนิมนั้นแล้ว
จึงลาสมเด็จพระสังฆราชอุปัชฌาย์ได้ขึ้นไปจำพรรษาอยู่ ณ วัดส้ม
ทราย ด้วยถือตามคติโบราณจารย์ว่า วัดส้มทรายเป็นที่สถิตของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นทรงผนวชนั้น ครั้นประทับ
ในวัดส้มทรายช้านาน จึงทรงทราบว่าลัทธิสมณวิปัสสนาธุระนั้น

วายมากมายไปด้อยดัมโมหิหาร เปรียบเหมือนยืมจุมุกของท่านผู้
 มาหายใจ ท่านซึ่งเป็นพระอาจารย์นั้น จะพูดจาตั้งต้นในทางพระ
 ธรรมอันใดก็บังงิบอ้อมแอ้มไม่อธิบายให้กระจ่างสว่างให้ได้ความเลื่อม
 ใสศรัทธาแก่ผู้เล่าเรียน ครนศิษย์พวกใดได้ถามบ้างก็โกรธ พูดอ้าง
 คติโบราณจารย์ เช่น อาจินณกับปิกกา ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมา
 อย่างนี้ เป็นการเอื้อนอ้างจิมซ่อนเงื่อน ไม่ใช่แจ่มแจ้งเหตุให้ผู้ศึกษา
 เห็นจริงด้วยปัญญาผู้อื่นบ้าง ถือแต่หลักคติของพวกตนนั้น ดันดื้อไป
 มิได้รู้ความผิดและชอบ ลัทธิไม่เป็นที่ตงแห่งมุลกรรมฐาน บ่อยการ
 บัญญา นิ่งหลับตาภาวนาเจ็บหลังทรงพระดังเขในคตินั้น ครนมี
 ความเหน้อยหน่ายในลำนักตมถนนั้นแล้ว จึงได้เล็ดจกดับตงมา
 ประทับอยู่ทอคมหาธาตุ ปวารณาจะทรงเล่าเรียนพุทธวจนะพระไตร
 ปิฎก ครนทรงได้ถามศึกษาถึงข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีมาแต่โบราณ
 ก็ได้ทรงทราบคำสาธตวงศนั้น อันตรธานมาแต่ครั้งกรุงเก่าแตกแก่
 พมานันแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์บิตของสมณะเหล่านั้น ไม่เป็นที่นำ
 มาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา จึงได้ทรงพระปรารภ ดังเขตตตพระทัยด้วย
 พระพุทธคำสอนและดั่งขั้บรรพชาอุปถัมบท เห็นปรากฏเปรียบเหมือน
 ต้นไม้ มีรากเง่าอันเน่าผุจะยังยืนวัฒนาถาวรอย่างไรได้ ไม่มีมุล
 คติจะตงความเพียรเลื่อมใสศรัทธา ครนทรงระลึกตงนั้น แลวกัดตต
 พระทัยในการที่จะทรงรักษาดิกขาบทเพศบรรพชิต ทรงเห็นว่าเป็นกิจ
 อันหลอกลวงชราवादมาเดียงชีวิต ดูไม่ตมควรจะอยู่ในสมณเพศ
 ด้วยหาประโยชน์เหนือนาบุญมิได้ ณ กาลครั้งนั้น เล็ดจเขาไปบรรพต
 กลางวันในพระอุโบสถทอคมหาธาตุ จึงทรงตงตจจกิริยาธิษฐานบูชา
 แก่คำสอนานุรักษเทพยดา ด้วยเครื่องสักการบูชาเป็นต้นว่า รูป เทียน มาดา

๕
 ทง ๘ ทศ ทรงตรัสว่าข้าพเจ้าอุทิศถวายต่อพระผู้มีพระภาค ด้วย
 ข้าพเจ้าออกบวชครั้ง^{๕๕} เพราะมีความเลื่อมใสเชื่อในพระรัตนัตถยาธิคุณ
 มิได้เพ่งต่ออาณัติสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภยศ ความสรรเสริญเป็นต้น ถ้าวงศ์
 บรรพชาอุปสมบทที่^{๕๖} เหนืองมาแต่องค์พระสุคตทศพล ยังมีปรากฏเหลืออยู่
 ณประเทศใด ตำบลใด ทิศใด ขอให้ได้ประสพหรือให้ได้ยินข่าวเล่าลือ
 มาในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่สดังความอธิษฐานไม่เป็นดังนี้ ข้าพเจ้า
 ก็จักเข้าใจสำคัญว่า พระพุทธศาสดานั้น^{๕๗} นั้นหมดสิ้นเลื่อมลุ่มอยู่แล้ว
 ข้าพเจ้าก็จักละเพศบรรพชิตออกเป็นฆราวาส ไปรักษาเบญจศีล ๕
 ประการตามสมควรแก่ศรัทธาข้าพเจ้า ครั้นล่วงไปประมาณสองวันหรือ
 สามวัน ครึ่งหนึ่งเป็นมหัศจรรย์ประจักษ์สดังความพระอธิษฐาน มีสิ่ง
 งามวิเศษองค์หนึ่งเป็นผู้ฉลาดในวินัยจักเป็นผู้พุทธวจนะชำนาญ
 ในวัดปรจารย์ มาสู่สำนักแห่งพระองค์ท่าน ดุจดั่งเทพยดาตลใจให้
 มาประสพพบสดังความประสงค์ เพื่อพระองค์มีความมุติสั่งด้วย
 พระบวรพุทธศาสนา ซึ่งวิปลาดคลาดเคลื่อนไปหลายประการ รวบรวม
 เทพยดาบันดาลให้รัตนวรราชารहांสนแก้ว ตกลงมาให้มนุษย์ใน
 ชมพูทวีปชุ่มชื้น ดังพระเถรรามัญมาพบพระองค์เพื่อจะได้ทรงรับพร
 นิบัติตามพุทธวจนะโดยสุชุมภาพ ทางคติธรรมยุติกนิกายเป็นประณม
 เหตุ^{๕๘} ดังนั้น ใน^{๕๙} ครวงนั้นพระเถรรามัญมากล่าวสุนทรกถาอรรถธรรม
 ด้วยข้อวินัยบัญญัติอันละเอียด ชัดแจ้งแต่งโดยพิสดาร พระองค์ท่านมี
 ความประสาธเลื่อมใส จึงได้รับเอาข้อวินัยไว้ปรนนิบัติสืบมาเป็นต้น
 คติธรรมยุติกนิกาย ในศักราช ๑๒๘๗ ปีระกา ด้ปตศก ก็เล็ดจระทับ
 แรมอยู่ทั่วตมหาธาตุทรงเล่าเรียนศึกษาพระพุทธรวณะปริยัติธรรม
 แดกน่านจน^{๖๐} ถึงนิชาอาจารย์ จะพึงแสดงไปไม่ได้แล้ว แต่นั้น^{๖๑} ก็ทรง

มนต์การกำหนดจกตามพระอรรถกถาฎีกาบาลีด้วยพระองค์เอง
ยิ่งปราศเปรื่องแตกฉานพิสดารจะหาผู้เสมอหามิได้ พระองค์ทรง
อนุเคราะห์สั่งสอนกุลบุตรผู้มีศรัทธาให้เล่าเรียนศึกษาทางกลางวันกลาง
คืนมิได้ย่อหย่อนพระทัย ทรงสั่งสอนในข้อวินัยวัตรและสูตรคันถปฏิบัติ
ต่าง ๆ ให้ถูกต้องสมธรรมวินัย เป็นข้ออ้างแห่งธรรมของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ครองหนักเป็นมหาหมัดจักรวาลประจักษ์แก่ตาโลก ด้วย
มีกุลบุตรซึ่งมีศรัทธาเลื่อมใสเข้ามาสู่สำนักพระองค์ท่าน ขอบรรพชา
อุปสมบทประพฤติตามลัทธิธรรมยุติกนิกาย มีปรากฏขึ้นเป็นครั้งประณม
หลายองค์ โดยไม่ได้ชมเชยตลอดงวดดอกหกลอนหามิได้

ครั้นศักราช ๑๓๙๓ ปีฉลู เอกศก พระองค์ท่านทรงพระปรารภ
ด้วยพระวินัย ทรงพระดำริเห็นว่าในวัดมหาธาตุนี้^๕ไม่เป็นที่สบาย
พระทัย เพราะเจือปนระคนไปด้วยพระสงฆ์ตามกอลัทธิ^๕ไม่เป็นที่สมควร
จะสถิตอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้เป็นไปตั้งวินัยธรรมนั้นได้ไม่ ครั้น
ทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จกลับขึ้นไปประทับแรมอยู่ ณ วัด
ส้มอราย^๕ ตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร
ซึ่งมีศรัทธาเลื่อมใส ก็ทรงสั่งเคราะห์แก่ภุชงค์ด้วยธรรมกถาอนุสา-
โนวาทในธรรมวินัยสังฆะการ ประดิษฐานธรรมยุติกนิกายให้
รุ่งเรืองแพร่หลายยิ่งขึ้นไป ในครั้งนั้นหลายองค์พระภิกษุสงฆ์ในพรรษา
นั้น ๓๐ เศษโดยชุกชุม ครั้นภายหลังทรงพระปรารภด้วยเรื่องพัทธ-
สีมาว่าการที่ผูกพัทธสีมาณิมนั้น ทำกันทุกวันนี้ก็เป็นการทำโดย
หยาบๆ ไม่มั่นคงไม่สำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์ เป็นการเนื่องด้วยฆราวาส
ไป ด้วยกุลบุตรทุกวันนี้ก็ไม่มีใครจะรู้จักขณะพัทธสีมาณิมนิตโดย
พิสดารซึ่งท่านโบราณจารย์ทำอย่างไรก็ไม่รู้ไม่มีผู้เข้าใจเพราะไม่เล่าเรียน

ศึกษาพระบาลีสี่มาลักษณะ ครั้นเมื่อจะผูกโบสถ์ฝังลูกนิมิตสี่มานั้น
ก็ทำเอาตามลัทธิคติอาจารย์ต่อ ๆ กันมาไม่ได้ไตร่ตรองตรวจสอบตาม
บาลีสี่มาลักษณะนั้นไม่ การสี่มานิมิตนี้^{๕๔}เป็นรากเง้ามูลแห่งพระ
คำสอน ถ้าทำไม่ดีก็ไม่เป็น^{๕๕}เนืองนาบุญได้ช่วยการแปล^{๕๖} ครั้นทรง
รังเกียจดังนี้ จึงมีรับสั่งให้ชดถกกันคดีานิมิตในวัดส้มอราย^{๕๗}นั้นชด
ก็เห็นว่าเด็กย่อม ไม่ควรจะเป็นนิมิตได้ เพราะไม่เท่าแบบอย่างดัง
พระพุทธรูป^{๕๘} ครั้นทรงทอดพระเนตรนิมิตนั้นแล้ว ก็ทรงพระ
สั่งเวชสดพระทัยด้วยสี่มาวิบัติ จึงตรัสสืบหาพระสังฆเถรานุเถระ
ที่อุปสมบทมาในวัดส้มอรายแต่โบราณมาหลายองค์แล้วแจ้งความว่า
สี่มานิมิต^{๕๙} มีท่านผู้เก่าเล่าต่อ ๆ มาว่า พระอรหันต์ ๑๘ รูปผูกสี่มานั้น^{๖๐}
เป็นคณะปรุกรการก่สงฆ์ให้อุปสมบทกรรมซ้ำอีกครั้งหนึ่งในวัดส้มอ
ราย เมื่อศักราช ๑๑๙๒ ปีชวดโทศก อีกครั้งหนึ่ง ในปีชวดนั้น^{๖๑}มีรับสั่ง
ขุนอินทรพิณเจ้ากรมช่างหล่อ ให้ทำหุ้มรูปพระพุทธรูปปฏิมากรหน้าตัก
คอกเค็ช หล่อองค์หนึ่งมีพระนามว่า (พระสัมพุทธพรตน์)

ครั้นศักราช ๑๓๙๓ ปีเถาะ ตริศก เป็นเวณานาทอมพระมหานคร
ได้เสด็จไปรับพระเจดีย์ฐานหล่อด้วยทองเหลืองเป็นของโบราณ ซึ่ง
เจ้าอธิการวัดศาลาปูนถวาย แล้วมีรับสั่งให้ขุนอินทรพิณช่างหล่อ
เอาเงินเข้าหลวงเดิมมาหล่อต่อมพระเจดีย์ลงชั้นนอก สูงคอกเค็ช นำไป
ประดิษฐานไว้ในตำหนักเก่าวัดมหาธาตุ

ครั้นฤดูแล้งเสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระสังฆอันเฒ่าลึกลับ
ลัทธิขงอิทธิกก็ได้ตามเสด็จไปหลายรูป ครั้นเวลาค่ำเสด็จขึ้นไปบนชั้น
ทักษิณทรงสดมภ์จนดับแล้ว จึงทรงตั้งอธิษฐานด้วยภาษามคธ ความ
ว่าที่พระมหาเจดีย์ฐานนี้ ข้าพเจ้ามีความเชื่อถือเลื่อมใสว่าเป็นของ

เก้าแท่งใหญ่ยิ่งกว่าพระเจดีย์ฐานในเขตแดนสยามประเทศ ไม่มีพระ
 เจดีย์องค์ใดที่จะเก้าจะใหญ่ยิ่งกว่าองค์นี้ไม่มีแล้ว เพราะตลอดลายปั้น
 ลายจำหลักนั้นก็ประหลาดผิดกันกับฝีมือช่างทุกวันนี้ ด้วยเป็นของ
 โบราณหลายต่อมา จนหาจดหมายไม่มีใครจะเป็นแน่ลงว่าสร้างครั้งใด
 ไม่ ถึงคนทุกวันนี้เห็นพระเจดีย์องค์นี้ เมื่อแรกเห็นยังไม่มีใครแนะนำบอก
 ก็ไม่รู้จก ว่าเป็นเจดีย์ฐานไม้ เพราะโตใหญ่ไม่เคยเห็นเป็นการสำคัญว่า
 ภูเขาบ้าง อะไรๆ ไปต่างๆ บ้างละนั้น ข้าพเจ้ามาคิดอีกประการหนึ่งว่า
 ผู้ที่ทาสก่อสร้างลงไว้แต่เดิมนั้น เห็นที่ท่านจะได้บุญนี้ยวดยุตของประเพณี
 อุดมคติที่ควรจะเชื่อ จะเลื่อมใสเป็นมหัศจรรย์ ท่านจึงบริจาคทรัพย์
 เป็นอันมาก มาก่อสร้างพระมหาเจดีย์ฐานลงไว้ให้ เป็นสิ่งซึ่งดลบันดาล
 โตใหญ่มั่นคงดำรงอยู่ถึงกาลนาน ถ้าพระบรมธาตุของสมเด็จพระ
 พระภาคหากจะยังประดิษฐานเหลืออยู่ในโลกนี้ ก็คงมีจะอยู่ในที่เช่น
 เป็นแน่ไม่สงสัย ถ้าในพระมหาเจดีย์นี้ มีพระบรมธาตุซึ่งท่านแต่โบราณ
 บรรจุไว้ในภายใน ขอเทพยดาผู้ใหญ่ทรงรักษาพระมหาเจดีย์
 ฐานองค์นี้ จะมีเมตตากุณาแบ่งพระบรมธาตุให้สักสององค์ๆ ข้าฯ จะ
 นำไปบรรจุไว้ในพระพุทธรูปที่หล่อใหม่ มีพระนามว่า (พระสัมพุทธ-
 พรวรณ) นองค์หนึ่ง จะบรรจุไว้ในพระเจดีย์ทองเหลืองหุ้มเงินองค์หนึ่ง
 จะได้ไว้เป็นที่เคารพบูชาให้ทั่วราบในกรุงเทพฯ ให้สมควร เพราะว่าที่
 ประชุมเจดีย์บัดนี้ก็เป็นป่าแล้ว ไม่ควรจะเป็นที่บูชาแห่งมหาชนบท
 เพราะผู้คนจะไปมากียากลำบากด้วยทางรกเป็นป่า ขอเทพยดาจงแบ่ง
 พระบรมสารีริกธาตุให้ ๑ ข้าฯ สัก ๒ องค์เทอญ แล้วมีรับสั่งให้พระ
 มหาคุช เปரியเอก (คือพระธรรมการคุช) กับนายวันมหาเด็กเชิญ
 ผอบแก้วดวงบนพานแก้ว ขึ้นไปตั้งไว้ในโรงแพระเจดีย์ฐานด้านตะวันออก

ออก ครั้นเวลาบ่ายจะเสด็จกลับลงมา จึงรับสั่งให้ไปเชิญผอบลงมาก
หาได้อะไรไม่ ก็เสด็จกลับยังกรุงเทพ ฯ

ครั้นเสด็จกลับจากปฐมเจดีย์ ประมาณได้เดือนเศษ อนึ่งพระ
พุทธเนาวรัตน์องค์ ๑ ทรงสร้างไว้แต่ก่อนยังอยู่ในหอพระวัดมหาธาตุ
วันหนึ่งเวลา ๕ โมงพระสงฆ์เข้าไปสวดมนต์อยู่ในหอพระนั้น สวดมนต์
ไปได้ครึ่งหนึ่งจึงเห็นเป็นควันกลุ้มขึ้นที่พระพุทธรูปเนาวรัตน์ สีแดงแฉะมี
กลิ่นหอมเหมือนควันธูปเทียน ชนทั้งหลายที่พระพุทธรูปอยู่นั้น ควันนั้นก็
พลุ่งขึ้นมาก จนพระพุทธรูปเนาวรัตน์นั้นแลดูพระองค์แดงเหมือนสีนาก
พระสงฆ์ทั้งปวงก็ตกใจ ตกไปตล่ำคึกว่าไฟไหม้ขึ้นในทณนตึกหาเห็น
ไฟอะไรไม่ จึงกลับมานั่งสวดมนต์ต่อไปจนจบ ควันนั้นก็จางหายไป
ครั้นสวดมนต์แล้วออกมากันดู ว่าใครจะสูมไฟไว้ที่ใดก็หาไม่ ครั้น
เวลารุ่งขึ้นพระสงฆ์ในวัดมหาธาตุนำความขึ้นไปกราบทูลให้ทราบ จึง
เสด็จลงมาทอดพระเนตรพระพุทธรูปเนาวรัตน์ จึงทรงเห็นพระบรมธาตุ
ธาตุที่บรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปนั้นมากกว่าเก่า ๒ องค์ จึงรับสั่งถาม
พระสงฆ์ทั้งหลายก็ไม่มีผู้ใดทราบเหตุการณ์ แล้วมีรับสั่งถามนายช่าง
ผู้รักษาบุญแจหอพระนั้น ว่าใครเอาพระธาตุมาได้ไว้ในพระพุทธรูป
องค์นี้บ้าง นายช่างกราบทูลว่าหอพระนั้นเปิดแต่เวลาพระสงฆ์สวดมนต์
เวลาเดียวเท่านั้น จะได้มีผู้ใดมาเที่ยวละเล้าละลูมหาได้ จึงพระดำ
พระเนืองให้กราบทูลว่าที่ฐานพระพุทธรูปซึ่งบรรจุพระบรมธาตุนั้น จะ
ได้มีรอยคนเปิดหาได้ยังเป็นปรกติอยู่ ครั้นได้ทรงสืบเหตุการณ์
ต่าง ๆ ดังนั้นแล้วจึงรับสั่งให้ประชุมพระสงฆ์เถรานุเถระ ในหอสวดมนต์
วัดมหาธาตุ พระสงฆ์ที่ประชุมนั้นลงเนื้อเห็นพร้อมกันว่า พระ
บรมธาตุใหม่ต้ององค์นั้นเสด็จมาเอง ด้วยพระบรมธาตุที่เสด็จมาใหม่นั้น

มีต้นฐานแปลกกันกับพระบรมธาตุที่มีอยู่ด้วยกันเป็นอันมาก พระ
บรมธาตุที่เสด็จมาใหม่นั้นเล็กเท่าเมล็ดพริกขี้หนู มีสีขาวคล้ายดีดดอก
พิกลุ่ดกับมีสีขาวดุจดังขี้ เป็นจุตอยู่ ๒ แห่งตรงกัน บางคนเห็นว่า
ตรงจุดนั้นดำเข้าไปเหมือนกระดูกปลา บางคนเห็นว่าเป็นแต่จุดกลม
เป็นแฉกอยู่อย่างเดียว พระบรมธาตุ ๒ พระองค์นั้น ได้ทรงบรรจุไว้ใน
พระพุทธรูปสี่มุกพระพรหมองค์หนึ่ง กับบรรจุไว้ในพระเจดีย์สุพรรณ
ผลึกที่ทรงปฏิญาณไว้ที่พระปฐมเจดีย์นั้นองค์หนึ่ง

ครั้นศักราช ๑๓๙๕ ปีมะเส็ง เบญจศก พระธรรมมิโวจ พระราชา
คณะวัดส้มทราย มีกิจจะชนไปทำการฉลองวัดเขาสูงข้าง บ้านราย
แขวงเมืองพิศตรฝ่ายเหนือ ได้กราบทูลเชิญเสด็จ ๒ พระองค์
จะเสด็จชนไปทรงนมัสการ บูชาพระเจดีย์ฐานต่างๆ ณ เมืองฝ่ายเหนือ
และจะได้เสด็จชนไปประพาสทอดพระเนตรภูมิลำเนาสดานบ้านเมืองแต่
โบราณชาติตยราชดำรงนั้นด้วย

ครั้น ณ วัน ๗ ๖ ๒ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก ศักราช ๑๓๙๕ เวลา
บ่าย ๔ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งออกจากวัดส้มทรายได้ประทับกรุงเก่า
ถวายนมัสการพระพุทธรูปวัดพระนางเชิงแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตร
ภูมิลำเนากรุงเก่า ทั้งในกรุงนอกกรุงจึงเสด็จชนไปตามลำแม่น้ำเป็น
ลำดับ ณ วัน ๓ ๖ ๒ ค่ำ ประทับแรมที่หาดหน้าวัดมหาธาตุ เมืองชัยนาท
ในเวลา ๕ ทุ่ม ได้ยินเสียงดังร้องเป็นเสียงก้องใหญ่คล้ายกับเสียงช้าง
ครวญ ๑ ปราการชนที่ฝั่งปากข้างโน้น ตรงเรือพระที่นั่งประทับอยู่นั้น ครั้น
สิ้นเสียงร้องใหญ่แล้ว หน้าในแม่น้ำก็บวมขึ้นเป็นระลอกโตนาประมาณ
ครึ่งหนึ่งก็หายเป็นปกติ ครั้นรุ่งเช้าถามชาวบ้านว่าเมื่อคืนเสียงช้างร้อง
ปากข้างโน้นหรือ ชาวบ้านบอกว่าข้างทนมไม่มี ก็เสียงร้องใหญ่เมื่อคืนนั้น

เป็นเสียงจระเข้ใหญ่มาร้องถวายเสียงชื่นชมพระบารมี ครวงหนึ่งจึงลงนา
 หายไปเมื่อนั้น น้าในแม่น้ำจึงเป็นคลื่นระลอกไถ่นาอย่างนี้ ณ วัน
 ๗ ๖ ๒ คำ เล็ดจประทับเมืองพระพิษณุโลก ทรงปิดทองพระชินราชและ
 มีดอกไม้ไฟส้มโภชและถวายไทยทานแก่พระสงฆ์ตามสมควร ประทับ
 อยู่ ๗ วันจึงเล็ดจออกจากเมืองพระพิษณุโลก ณ วัน ๔ ๖ ๒ คำ เล็ดจไป
 นมัสการพระแท่นศิลาอาสน์ เล็ดจกลับมาเพลาเย็น ณ วัน ๕ ๖ ๒ คำ
 ประทับอยู่ ณ วัดพระฝาง แรมอยู่ทนนคนหนึ่ง ครวง ณ วัน ๗ ๖ ๓ คำ
 จะเล็ดจไปเมืองสวรรค์โลก จึงแวะนมัสการพระแท่นศิลาอาสน์นอก
 ครวงหนึ่ง เพลาค่ำประทับแรมศาลาด่านแม่ระมัน รุ่งขึ้น ณ วัน ๑ ๖ ๓ คำ
 เพลาเช้าเล็ดจโดยสถิตมารคไปจนเพลาท่มเศษ ดำรงจกอบนำเล็ดจ ๕ คู่
 จึงถึงพระวอ และมหาดเล็กตามไปข้างหลังก็มาก ขณะนั้นเล็ดจใหญ่
 เท้าโคมาแอบอยู่ข้างทางเล็ดจ ห่างประมาณสัก ๘ ศอกหาผู้มีไต่เห็น
 เล็ดจรายนั้นไม่ พอพระวอมาถึงตรงเล็ดจหมอบกระดิกหางอยู่นั้น เล็ด
 จร้องก้องกังวานครวงหนึ่งแล้ว ก็โจนกระโดดเข้าป่าไป กรมการกราบทูล
 ว่าเล็ดจทนายหนัก หากเห็นคนแล้วยอมเบียดเบียนปศุสัตว์นั้นเอง ๆ แต่
 ครวงเล็ดจมาหมอบกระดิกหางชื่นชมพระบารมีแล้วร้องถวายเสียงเป็น
 สำคัญ เพลา ๔ ท่มถึงเมืองสวรรค์โลกประทับอยู่ทวัดเชิงเขา รุ่งขึ้น ณ
 วัน ๒ ๖ ๓ คำ เพลาเช้าจะเล็ดจไปในเมืองสวรรค์โลก จึงเล็ดจมาตามทาง
 ถึงด้าแม่น้ำเป็นแก่งมีศิลาผุดขวางแม่น้ำ ชื่อแก่งหลวงกับแก่งยางลึก
 ตอกัน นาทแก่งนั้นตน ดำรงและมหาดเล็กลุยข้ามลำบาก ทรมน
 เป็นดินทราย ด้าแม่น้ำนั้นตนมีแก่งมาก ปลาไม่มีเลย ในฤดูแล้งชาวบ้าน
 ที่แก่งเหล่านี้ทอดอยากด้วยปลาไม่มีกิน คนที่ตามเล็ดจไปนั้นมากจึงไป

เทยวช้อปลาและเนื้อเป็นอาหารก็ไม่มี ทช้อขายด้วยเป็นเพลากุญแจ
 อดอาหารกันการปลาที่สุด ครึ่งนั้นเสด็จข้ามแก่งไปประทับทวดมหาชาติ
 ในเมืองสุวรรณโลก ๒ วัน จึงเสด็จไปประพาสแก่งหลวงทช้ามานัน
 ตรัสว่าจะสร้าง ครั้นไปถึงแก่งนั้นแล้ว ตรัสว่าไม่สบายให้สั่งวิงเวียน
 พระเศียรไป จึงเสด็จลงบรรทมอยู่ท่าไม้ใกล้แก่งหลวง ครึ่งนั้นเกิด
 มหัทธรรยมีปลาตะเพียนใหญ่ ๆ เป็นอันมากกว่าปลาอื่นผุดกระโดดขึ้น
 ตามริมตลิ่ง และบนกอดะไคร่น้ำมากกว่ามากเหลือจะประมาณ ไม่
 ทราบว่าปลานี้มาแต่ไหน คนที่ไปตามเสด็จนั้นจับปลาตะเพียนร้อยเป็น
 พวงได้หาบทุกคนไม่มีใครจะเว้นตัวคน เพราะเป็นเวลาควาวจนอัศจรรย์
 อาหารหนัก ทहांแก่งออกไปอีก ๓ วา มีปลากลายและปลาเค้าปลาสดวราย
 และปลาอื่นใหญ่ ๆ ต่าง ๆ เป็นอันมากผุดพล่านไปได้แก่งนั้น จะคนานับ
 มิได้ เปรียบเหมือนปลาในบ่อสระเป็นม้ามหัทธรรยประจักษ์แก่ตาชน
 ทั้งหลายเป็นอันมากควรจะเห็นพระบารมีเป็นอกุญช้ ชาวบ้านแก่งหลวง
 ได้มาจับปลาแทบทุกบ้าน ชาวบ้านชาวเมืองนั้นเล่าว่าไม่เคยพบเคยเห็น
 ปลานี้หน้าแล้งเช่นนี้ ทุกปีเดือนนี้อดจะตาย ถึงว่าหนานาทอดแก่ง ก็ไม่มี
 มากดังครึ่งนี้ ประหลาดตาหนัก พวกชาวแพต้องแพไม่ติดอยู่ที่แก่งนั้น
 ก็ว่าไม่เคยมีปลาหนานา ล่องแพมาท่นจนแก่จะตายแล้ว พวกที่ตาม
 เสด็จไปนั้น จับปลาได้มากเหลือบริโภคน้ำมาเป็นเสบียงจนกลับมา
 กรุงเทพฯ ๗ ทุกหมวดทุกกองเป็นอศักรรย์ ครึ่งนั้นกรมการกราบทูลว่า
 ปลามาดีพระบรมโพธิ์สมภารเมื่อคราวกันดารกบพรพด ตรัสว่าอย่าพูดไป
 ไม่เพราะเหตุอื่นหนึ่งเสียดีกว่า ทहांหลวงครึ่งนั้นนาทแก่งนั้นตอก ๑ บ้าง
 คอก ๑ บ้าง แพไม่มาถึงทहांหลวงนั้น ในฤดูเดือนสามนั้นตอกตอกไม่มา
 ทहांแก่งทहांให้มากชนลิก ๒ คอก ๓ คอก แพจึงลอยล่องข้ามแก่งไปได้

แต่ตงทอนานนต่อเดือนเศษบ้าง เดือนกว่าบ้าง จึงไปได้ ขณะเมื่อเสด็จ
ประทับอยู่ที่แก่งหลวงนั้น ๔ วัน นาคนมปดามาสู่พระบรมโพธิ์สมภาร
ครึ่งหนึ่ง ๓ วัน วันที่ ๔ จะเสด็จกลับปลากไหยัญญไปสิ้น นาคแก่งชนมาก
ถึงถึง ๔ คอกเศษท่อมแก่ง แพไม้ทมาติดตนนนไปได้โดยสะดวก เพราะ
พระบารมี ครนเสด็จมาจากแก่งนั้นแล้ว นาคแห่งลงตงดงเกา ปลาก
ัญญไหยไปสิ้น การตงนิกเป็นนมหามหัทศจรยด้วยเดชพระบารมีเป็นอัน
มากนัก

ณ วัน ๕ ๓ ค่ำ เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งลงลงมา ณ วัน
๖ ๓ ค่ำ ถึงท่าขานเสด็จโดยทางสถลมารคขึ้นไปเมืองสุโขทัย ถึง
ประทับศาลาใหญ่วัดกลางในเมืองสุโขทัย เวลาเย็นเสด็จประพาสภูมิ-
ดำเนินเมือง ๒ วันไปประพาสที่โคกปรางค์ทราง พบแท่นศิลาแห่งหนึ่ง
อยู่ริมเนินพระมหาปรางค์ทรางเก่าแต่โบราณ แท่นศิลานั้นเขาก่อไว้ ในภาย
หลังแท่นนั้นหักพังลงมาตะแคงอยู่ริมเนินปรางค์ทราง ชาวเมืองนั้นเขา
เคารพยำเียงเกรงกลัวนับถือ ถ้าคณูว่าเป็นศาลเจ้า คนบนบานคิขตั้ง
ศักดิ์สิทธิ์ ชาวเมืองนั้นเขามีมวยส้มโอรทุกปี จนชนแต่คนเดินดากกราย
ใกล้เคียงก็ไม่ได้ บังเกิดเจ็บไปไม่สบาย ด้วยอาการต่าง ๆ เขา
ห้ามปรามแข่งแรงกวอดขันไม่ให้ดหมื่นตลก ครนทรงทอดพระเนตรและ
ทรงฟังกรมการกราบทูลตงนนั้นแล้ว ก็เสด็จทรงพระดำเนินด้วยพระบาท
ตรงเข้าไปแท่นศิลานั้น พวกรกรมการผู้ใหญ่กลัวเดมที่ กราบทูลจน
ปากดั้นเสียงตงนทูลว่าแท่นศิลานศักดิ์สิทธิ์ตงนิก อย่าเสด็จเข้าไปใกล้
จะมีเหตุ ครนได้ทรงฟังกรมการกราบทูลตงนนั้น ก็ไม่ทรงเชื่อจึงเสด็จ
ตรงเข้าไปใกล้แท่นศิลาดรว่าอย่าทำ ๆ แล้วเสด็จขึ้นประทับทรงนั่ง
บนแท่นแผ่นศิลารับตงนว่ามาอยู่ทำไมกลางป่า ไปอยู่บางกอกด้วยกัน

จะได้ฟังเทศน์จำศีลและชมบ้านเมืองหลวงดีกว่าเมืองไหน ครั้น
 เจริญบวชเป็นอันตรายแก่ใครไม่ ก็สวดอยู่ด้วยกันทั้งสี่ไป ครั้น
 เมื่อจะเสด็จกลับมรดั่งให้ชะลอลงแพลงลงมากรุงเทพฯ ได้ก่อเป็นแท่น
 แล้วเอาแผ่นศิลาไปไว้ที่แท่นใต้ต้นมะขามหน้าโบสถ์วัดส้มอราย เอาไว้
 ด้วยกันกับเล่าศิลาที่จารึกเป็นอักษรเขมรนั้น เอามาแต่เมืองสุโขทัย
 คราวเดียวกัน ครั้นภายหลังพระองค์ท่านได้ราชสมบัติจึงได้ขอเอาแท่น
 แผ่นศิลาแลเล่าศิลาไปไว้ที่ศาลาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรม
 มหาราชวัง อนึ่งอักษรเขมรที่จารึกไว้ในเล่าศิลานั้น แปลเป็นภาษาไทย
 ได้ความว่า เป็นเรื่องราวกล่าวสรรเสริญพระบารมีอิริยาบถพระเจ้า
 แผ่นดินเมืองสุโขทัย ครั้นยังเป็นเมืองหลวงเอกราชธานี เป็นท้องที่
 พระราชพงศาวดารตั้งเขปของชาวเหนือเวลานั้น คิดแต่เมื่อก่อนหลังเป็น
 การอัศจรรย์อย่างหนึ่งด้วยเล่าศิลาและแผ่นศิลานั้น เหมือนเทพเจ้าใน
 เมืองสุโขทัยจะบันดาลดลพระทัยว่า ท่านจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่
 จะมีพระเกียรติยศปรากฏ ดั่งพระเจ้ากมะระเกอค์ศรีสุริยพงษ์นาราม
 มหาธรรมราชาธิราช^(๑) ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินเอกราชในเมืองศรีสุริย
 ษณาลัย ดังทมิในจดหมายจารึกไว้ในเล่าศิลาที่พระองค์ท่านนำลงมา
 เมื่อเสด็จประทับอยู่ในเมืองสุโขทัยนั้น มีรับสั่งว่าเสด็จมาเมือง
 สบายพระทัยมากนัก ดูเหมือนเสด็จประทับอยู่ทางนอกเขตเดียว ครั้น
 เวลากลางคืนทรงพระสุบินว่า ชาวเมืองสุโขทัยทั้งไพร่และผู้คนมาเฝ้า
 เป็นอันมาก กราบทูลเชิญให้เสด็จประทับอยู่ในเมืองนาน ๆ ดั่งกัน
 ครั้นตื่นจากพระบรมมหาราชวัง จึงตรัสเล่าความที่ทรงพระสุบิน ให้ผู้ตามเสด็จ
 ไปนั้นฟังด้วยกันมากทั้งพระสงฆ์และฆราวาส ขณะทรงเล่าพระสุบินนั้น
 มีฝนตกลงมามากจนนานองท่วมแผ่นดิน อยู่ได้ ๒ วันจึงแห้ง ผิดกับ

(๑) คือพระบาทสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณมหาธรรมราชาธิราช หรือซึ่ง
 เรียกกันว่าพระมหาราชาธิราช

ถูกแสงเดือนด้ามทุกปีนั้น ก็เป็นมหัศจรรย์คฤหิณเหมือนเทพยเจ้าจะบันดาล
 ชองด้าวการด้วยพระบารมี เพราะไม่อาจด้ามารดจะเปล่งวาจาออกช้อง
 ด้าวการด้วยพระบรมโพธิ์สมภาร ซึ่งจะได้บรมราชาภิเษกเป็นพระ-
 เจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ ๔ ความนี้เป็นการคาดคะเนต่อภายหลัง

ณ วัน ๑ ๖ ๓ ค่ำ เดือนจกดับลงมาประทับทำธานี เล็ดจลงเรือ
 พระที่นั่งเล็ดจมาลงเมืองพจตร

ณ วัน ๕ ๖ ๓ ค่ำ ประทับตำบลบ้านกะมัง ๔ วัน ทำการฉลอง
 วัดเขาตุงช้างเป็นการช่วยพระธรรมวิโรจ ครั้นเสร็จการฉลองวัดแล้ว

ณ วัน ๒ ๖ ๓ ค่ำ เล็ดจลงมาเรือพระที่นั่ง ขึ้นไปเมืองกำแพงเพชร
 หยุดประทับแรมปากน้ำเชิงไตร

ณ วัน ๗ ๖ ๓ ค่ำ เล็ดจไปประทับที่เมืองไตรตรึงส์ ทรงนมัสการ
 พระมหาธาตุตานเนอ เป็นของปรัมปราหาผู้สร้างมิได้

ณ วัน ๑ ๖ ๓ ค่ำ เล็ดจถึงเมืองกำแพงเพชร ๓ วันทรงทอด
 พระเนตรภูมิตำเนาบ้านเมืองทนน

ณ วัน ๓ ๖ ๓ ค่ำ เล็ดจกลับจากเมืองกำแพงเพชรมาประทับ
 ตำบลบางพุทรา

ณ วัน ๖ ๖ ๓ ค่ำ ถึงเมืองนครสวรรค์ เล็ดจประทับทนน
 วันหนึ่งไปทรงนมัสการพระพุทธรูปบนยอดเขาแล้ว เล็ดจลงเรือพระที่นั่ง
 มา ณ วัน ๑ ๖ ๔ ค่ำ ถึงกรุงเก่า เล็ดจประทับทอดพระเนตรภูมิตำเนา
 กรุงเก่าครุหนงจึงเล็ดจลงเรือพระที่นั่งลงลงมาถึงกรุงเทพ ฯ

ณ วัน ๗ ๖ ๕ ค่ำ เสด็จขึ้นสถิตอยู่วัดส้มอราย ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลเป็นอันยิ่ง ควรจะสรรเสริญวิธีธรรมยุติกนิกาย
ตุศักราช ๑๑๘๘ ปีวอก อัฐศก

ณ วัน ๕ ๖ ๒ ค่ำ เวลา ๓ โมงเช้า ๘ บาท เสด็จลงมาจำพรรษา
ณ วัดบวรนิเวศภายในกำแพงพระนคร ในวันแห่งเสด็จลงมาแต่วัด
ส้มอรายนั้น อากาศมิได้มีแสงพระอาทิตย์ ปรากฏอยู่จนเวลาบ่าย
สามโมงเป็นอักษรรยใหญ่ยิ่ง ครั้นเสด็จประทับจำพรรษา ณ วัด
บวรนิเวศนั้น ท่านทรงพระปรารภรังเกียจด้วยพัทธสีมาคาบเกี่ยว รั้วตั้ง
ว่า พระอุโบสถเป็น ๓ มุข ผู้สืมาแต่มุขเดียวไม่ชอบกต จึงเสด็จไปถวาย
พระพรแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลขอผู้สืมาทาง ๓ มุข
พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชานุญาตแล้ว พระองค์ท่านได้ผู้สืมาใหม่
ปักเขตขยายออกไปเท่าแนวพื้นสิ่งโดยรอบแล้ว ชำระถอนส้มมุติผูกอยู่
หลายวัน ได้นำดินทากำกับแต่ในพอกพระสงฆ์ในวัดเป็นการเงียบ ๆ
ครั้นล่วงไปได้สักปีเศษ ในเดือนยี่ปีระกานนั้นถวายพระพรพระเจ้าแผ่นดิน
ขอให้เชิญพระพุทธรูปขึ้นศรีออกมจากด้านตะวันตกประดิษฐานไว้ใน
พระอุโบสถด้านตะวันออก ในด้านตะวันตกนั้น เชิญพระพุทธรูปย้ายขึ้นไว้
ในมุขนั้นแทน แต่ทรงทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา และตั้งสอนบริษัท
และภคกุลบรรพชิตให้สถิตอยู่ในทางธรรมยุติกา เจริญยิ่งขึ้นไป
ด้วยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ควรแก่ธรรมวินัย ครั้นนั้นกุดบุตรเกิดความเบียด
เคืองได้ศรัทธา พากันมาบวช ณ สำนักธรรมยุติกานี้ในวัดบวรนิเวศ
วิหารภายในพระราชกาดมีพระสงฆ์อย่างมาก ๑๕๐ รูป อย่างน้อยเมื่อ
ออกพรรษาแล้ว ๓๓๐ รูปตลอดมาในปีระกา ครั้นศักราช ๑๒๐๘ ปีมะแม

นพคัมภีร์สั่งให้นายพาณิชดำเกาตั้งไปเมืองจีน ให้ทำบัญชีตามนัดได้
 เข้ามา จึงทรงพระปรารภเริ่มการจะตั้งมมตีสัมมตีสมาวุธบรมนิเวศ
 จึงให้นำนันทพระสงฆ์สมควรแก่ดินทให้หมดทุกอาราม และบรรดาสังฆ
 ทบวชในทสี่มาทุกอาราม ให้มาประชุมกันเป็นสังฆกรรมใหญ่แล้ว
 มีรับสั่งว่าสัมมตีสมาวุธบรมนิเวศแล้ว จะกดับเข้ามาสัมมตีสมา
 วุฑบวรนิเวศอีกครั้งหนึ่ง ขยายออกไปให้โตให้สมควรแก่สังฆกรรมได้
 ทั้งในโบสถ์และนอกโบสถ์ ที่ด้านหน้าหมายเอาต้นจันทน์เป็นเขตินิมิต
 ด้านหลังหมายเอาเสาศิลาปักเป็นนิมิต ให้รูปพรรณตั้งฐานตั้งรูป
 ตะโพน ครน ๖ ๓๓ ๑๓ คำ จึงได้นำนันทประชุมพระสงฆ์
 สัมมตีสมาวุธบรมนิเวศ ครนแล้วจึงกลับมาประชุมพระสงฆ์
 สัมมตีสมาวุธบวรนิเวศอีกครั้งหนึ่ง พอพระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน
 ทำสังฆกรรมอยู่ทนน เวลานั้นฝนตกลงมากรองน้ำฝนได้ถึง ๓๕๐ เซ็น
 ที่ตามัญชนมมตีสมาวุธเรียกว่าฝนตกใหญ่หาหนึ่ง การนั้นก็เกิดเป็นอัศจรรย์
 ด้วยเห็นเหตุ ซึ่งเทพยดาซึ่งธำชุกรกับท่านด้วยดวงฝนตกนั้น
 ปราศจากลมพายฝนตกโดยปรกติ เมื่อสัมมตีสมาวุธบรมนิเวศสำเร็จกิจ
 แล้วนั้น เห็นน้ำฝนไหลนองซึ่งท่วมถึงเชิงกำแพงแก้ว แต่ทำการ
 สัมมตีสมาวุธบรมนิเวศในวัดนั้นหาสำเร็จไม่ เพราะพระสงฆ์พวกหนึ่ง
 นำนันทมาโดยชลมารคทางเรือ ครนทราบได้ฝ่าละอองพระบาทแล้ว
 จึงตรัสว่าพระสงฆ์นำนันทมาทางน้ำด้วยเสนาสนเรือนนันทลงถึงที่ตมา
 แล้วย่อมระงับไป จึงโปรดให้พระสงฆ์พวกนั้นนำนันทเสียใหม่ให้เดิน
 ไปทางบกเรียกว่านันทาภิบาลชลมารคทุเรศรับสั่งให้กลับออกไป
 สัมมตีสมาวุธบรมนิเวศอีกครั้งหนึ่ง ในเวลาจวนย่ำรุ่งจึงสำเร็จ
 จึงตรัสว่าวุธบรมนิเวศเป็นอันจบชกบัดเรา เทพยดาจึงบันดาศให้

ดัมมคติต่อภายหลัง ๖๕๔ ฉะนั้นขอปลดด้วยวัดบวรนิเวศเป็นวัดเดิม ดัมมควร
จะดัมมติก่อน เป็นฤกษ์ที่จะเป็นสัตว์ดีดัดดีมหาสถานชัยมงคล ซึ่ง
พระองค์ท่านจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ความนทพยดาหากจำแดง
ให้เป็นคู่ภานิมิตมหามงคล

ครั้นพระองค์เล็ดจประทับแรมล้าวมพระอิริยาบถอยู่ ณ วัดบวร
นิเวศนั้นครั้นหนึ่ง พระองค์มีพระราชศรัทธาจะเล็ดจออกไปนมัสการ
บูชาพระรัตนธาตุ ที่เมืองแกนตทเกาะลังกาทอปปี้ จึงเข้าไปถวายพระพร
ลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ๖ มีรับสั่งขจัดขวางห้ามปรามไว้มิให้เล็ดจด้วย
เป็นทางไกล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าแผ่นดินมีพระบรมราชานุ
ญาติให้แต่พระสงฆ์ซึ่งเป็นอันเตวาลิกและสัตว์ซึ่งวิหริกในสำนักท่านนำ
เครื่องสักการบูชาออกไปโดยนัยพระประสงค์ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมี
รับสั่งให้เสนาบดีจัดเรือกำปั่น พร้อมด้วยเสบียงอาหารและเจ้าพนักงาน
สำหรับเรือทะเลพร้อมแล้ว พระราชทานให้พระองค์ท่าน ๖ จึงโปรดให้
พระปลัดตั้งขึ้นเป็นเถระ พระสงฆ์ผู้ใหญ่คุมเครื่องบรรณาการออกไป
ทำสักการบูชาพระบรมรัตนธาตุ ณ เมืองแกนตทเกาะลังกา พร้อม
ด้วยพระเถรานุเถระซึ่งเป็นศิษย์หลวงเดิม หาดายรูปออกไปด้วยพระปลัด
ตั้งขึ้น ครั้นนั้นพระเจ้าแผ่นดินก็ฝากเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไป
ถวายบูชา พระบรมรัตนธาตุด้วยภายหลังช้านาน พระปลัดตั้งขึ้นกลับมา
จากเกาะลังกาทอปปี้ได้พาพระสงฆ์สามเณร และภิกษุผู้ดีชาวเกาะลังกา
เข้ามากรุงเทพฯ เป็นอันมากและได้สิ่งของต่างๆ มีพระธาตุเป็นต้นนำไป
ถวายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖ โปรดพระปลัดตั้งขึ้นว่า
มีความชอบในราชการ ด้วยได้สืบพระพุทธศาสนาด้วยจึงโปรดตั้งพระ
ปลัดตั้งขึ้นให้เป็นพระสมุห์มุนี พระราชาคณะในวัดบวรนิเวศ ครั้น

ภายหลังเป็นครั้งที่ ๒ ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนวงศ์ที่
 เกาส่งกานัน จึงมีรับสั่งให้ (พระอมรวิภักติ) แต่ยังเป็นพระปลัด
 ในพระองค์นั้น ออกไปยังเกาส่งกานันครั้งที่ ๒ กับพระสมุหมนีด้วย
 คุมเครื่องบรรณาการและเครื่องราชบรรณาการเหมือนครั้งก่อนนั้น ครั้น
 กลับเข้ามาได้ออหนังสือของพระสังฆราชเถระที่เกาส่งกามาด้วย ความ
 ดังเขียนว่าพระสังฆสามเณรและภุคฆ์สงฆ์ชาวเกาส่งกานัน รักใคร่สรร
 เจริญพระอมรวิภักติยังเป็นพระปลัดนั้น ชาวลังกาชื่นชมชอบว่าเป็น
 พหุสัจ ผู้ฉลาดในธรรมวินัยโดยแท้ จะหาผู้ใดที่มาสู่ประเทศลังกาเสมอ
 ท่านมิได้ คราวนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ จึง
 ตรัสว่าพระปลัดมีความชอบแก่ชนชาวลังกา ก็เป็นสง่าแก่พระนครสยาม
 ด้วย จึงพระราชทานรางวัลเป็นนิตยภัตราคา $\frac{๔}{1}$ เล่มมอพระราชาคณะ
 แล้วตรัสประกาศว่าที่พระราชาคณะว่างเมื่อใดจะทรงตั้งเมื่อนั้น การ
 นั้นก็เหมือนเทียบที่พระราชาคณะ ครั้นภายหลังเป็นครั้งที่ ๓ โปรดให้
 พระอโนมณีพระราชาคณะ คุมเครื่องบรรณาการออกไปเกาส่งกานัน
 เหมือนครั้งก่อน ครั้นกลับเข้ามาชาวลังกามีหนังสือฟ้องกล่าวโทษพระ
 อโนมณีเข้ามาว่า พระอโนมณีมีความผิดด้วยราชการ จะกลับมาก็ไม่
 บอกกำหนดวันให้เขารู้ก่อนเป็นคนใจเร็วใจหงุดหงิดใจร้อนด่วนกลับ
 ไม่เห็นแก่ราชการ ชาวลังกาเขาจะฝากของบรรณาการมาถวายก็จัดหา
 ไม่ทัน เพราะจะกลับก็ไม่บอกกำหนดให้เขารู้ รีบร้อนกลับมาโดยเร็ว
 เขาขอให้รอช้าสัก {๕} วันก็ไม่วินยอมอยู่ ครั้นมาแล้วก็ทรงอนุญาตยกโทษ
 ให้ ด้วยมีความชอบมาแต่ก่อนมาก เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกาส่งกานัน
 โดยพิสดารนั้น มิได้จดหมายไว้ในนี้ เพราะมีแจ้งอยู่ที่ฉบับพระคำสอน

ไฉนซึ่งเป็นเจ้าพนักงานจดหมาย เรื่องเมืองลังกาโดยพิสดารนั้นแล้ว
ครั้นกาลล่วงไปได้ ๑๔ ปีนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ กรุงเทพฯ สวรรคต ณ วันที่ ๔ ๖ ๕ ค่ำ ปี
กุน ยังเป็นโศก ศักราชยังคง ๑๒๑๒ ปี

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันที่ ๕ ๖ ๕ ค่ำ เวลาสองโมงเช้า ท่านเสนาบดี
ผู้ใหญ่มาয়วัดบวรนิเวศ เชิญเสด็จไปถวายราชสมบัติ โดยขัตติย
ราชจตุรงค์สนององค์สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชสืบพระเพณี พระองค์
ทรงรับอาวาราหน้าด้วยคชูปภาพ จึงเสด็จออกจากวัดบวรนิเวศไปประ
ทับอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวังในเวลาค่ำ
วันนั้น พระราชวงศ์คานวงศ์และเสนามนตรีนุชอำมาตย์ข้าราชการผู้ใหญ่
ผู้ใหญ่นายโมธรัตน์นิบาตประชุมพร้อมกันแล้วทำสัตยภิรดาสาบาน
ถวายเป็นเฉพาะพระแก้วมรกตและพระธรรมพระสงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่
๑๒ รูป ประชุมในสถานพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วจัด
ราชการแผ่นดินเป็นปรกติแล้ว ครั้นรุ่ง ณ วันที่ ๖ ๖ ๕ ค่ำ เพลา ๕ โมง
ทรงลาผนวช ต่อหน้าพระราชอาสน์ฐานานุกรมเปรียญซึ่งประชุมพร้อม
กัน ๓๐ รูป แล้ววันพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายศิษย์หลวงเดิมทั้งชั้น แล้ว
เสด็จไปประทับอยู่ ณ พลับพลาหน้าคฤหาสน์ข้างวัดพระแก้ว ดิวิ
รวมเวลาที่ประทับอยู่ในวัดบวรนิเวศ ๑๔ ปี ๑๒ วัน ครั้น ณ วันที่ ๓ ๗ ๕
ค่ำ ปีกุน นั้นเวลาบ่ายแล้วกับ ๓ บาท เสด็จทรงบำเพ็ญราชาภิเษกในการ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว เสด็จไปตำราญพระราชอิริยาบถใน
พระราชมนเทียรสถาน ตามโบราณขัตติยราชประเพณี สืบสืบ

จดวงศ์ดำรงเควตณัตรตามชติยาภิรมย์ ได้ ๑๘ ปี ราชการในระหว่าง
๑๘ ปีนั้น มีแจ้งอยู่ในจดหมายเหตุ พระราชพงศาวดารสำหรับราชการ
แผ่นดินสยามนั้นแล้ว เด็จดำรงดิริราชสมบัติได้ ๑๘ ปี ทรงพระ

ประชวรพระโรคไข้ต้นเดือนหนึ่งกับ ๕ วันก็สวรรคต ณ วัน ๕ ๑๕ ๑๓
ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ ปี เด็จดำรงอยู่ในราชสมบัติ
คิดโดยจะนับศกิกาลได้ ๑๗ ปี กับ ๖ เดือน ๑๔ วัน ดิริพระชนม์ได้

๖๔ พรรษาไม่ยิ่งหย่อน พระองค์ประสูติ ณ วัน ๕ ๑๕ ๑๓ ค่ำ ปีชวด
ฉศก จุลศักราช ๑๑๖๖ ปี พระองค์มีพระราชโอรส ๓๘ องค์ พระ
ราชธิดา ๔๒ องค์ ตกพระโลหิตเสียองค์หนึ่ง รวมเป็น ๘๒ พระองค์
อนึ่งเมื่อพระองค์ท่านยังทรงพระผนวชอยู่นั้น ได้ทรงพระปฏิญาณอธิษ-
ฐานไว้ว่า ถ้าจะสิ้นพระชนม์ขอให้สิ้นพระชนม์ในวันพระสงฆ์ทำการ

ปลาวรรณาออกพรรษา ณ วัน ๕ ๑๕ ๑๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ประสูตินั้นเทอญ
ตรัสตั้งนเือนอง ๆ ผู้ใดได้ดัดบริบถตั้งนนั้นมากดวยกัน ครั้นสวรรคตก็ตรง
กับวันประสูติของท่าน และวันปลาวรรณาสัณตังทรงอธิษฐานนั้นทุกประ-
การ เหตุนี้ก็เป็นมหามหัทศจริยประจักษ์ใหญ่ยิ่ง ไม่ควรนิ่งควรจะ
สรรเสริญพระบารมี จดหมายไว้ให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏไปสืบกาล
นานชั่วกัลปาวสาน

อนึ่งเมื่อเด็จสวรรคตแล้วยังมีการประจักษ์อัศจรรย์ที่สุดท้ายอีก
อย่างหนึ่ง ถึงซึ่งไม่ควรเชื่อก็ต่อเชื่อในวัน ๕ ๑๕ ๑๓ ค่ำ เวลายามเศษ
เป็นเวลาสวรรคตแล้วนั้น ที่พระปฐมเจดีย์ เทพารักษ์ถึงหญิงรามัญ

คนทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น กับพระสุธรรมไมตรีผู้รักษาการที่
 พระปฐมเจดีย์นั้น ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
 แล้ว เมื่อตะกบคนทวนได้เจมามันต์การพระปฐมเจดีย์ เมื่อขณะ
 หึงรามาญคนทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น พระสงฆ์สามเณรและ
 คฤหัสถ์ที่พระปฐมเจดีย์ได้ยินด้วยกันเป็นอันมาก พระสุธรรมไมตรีได้
 จดหมายเหตุนี้ไว้ แต่ไม่เชื่อ ครั้นรุ่งขึ้นทองตราออกไปว่าให้ราษฎรเฝ้า
 ฝมด้วยการสวรรคต คนทั้งหลายจึงมีความเชื่อเทพารักษ์ การนี้ก็เป็น
 บัจฉิมอัศจรรย์เลื่องพระเกียรติยศ เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วเห็นประจักษ์
 ด้วยพระบารมี ในอดีตกาลและปัจจุบันกาล ควรจะเป็นแก่นสารกับ
 พระบารมีไปในอนาคตกาลในภายหน้า น.

๑. ดัชนีแจ้งพระจอมเกล้า
มาถึงความอัศจรรย์
ผิดแปลกขนดามัญ
เกียรติยศท่านไท่

บุญอนันต์
ก่อให้
ในโลก
เหตุให้ประจักษ์แก่

๑ โคตงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๑ บารเเมศพระยงคณ
พระยศลวงลำนัญ
แสดงบุญธิการอนันต์
ประจักษ์แด่ชุมชน
๑ ญาณพระยงยง
คิดโลกถาวรรมาน

มหัศจรรย์
ทอผ้า
อเนกเนื่อง เพรงฤา
ทอผ้าแดนตะมา

๑ ญาณพระยงยั้งรู้
คิดโลกฤทธรมบาน
ตุงอนาวรญาณ
บาราคมดทินแล้ว

แตกฉาน
เบิกแผ้ว
ยอดยิ่ง ญาณแผ่
กว้างล้ำล้นล้ำมัย ฯ

๑ ธรรมใดที่ดับแล้ว
 เหนือประทีปชาลย
 พระล้นพระล้นบาร
 เป็ดไม่หวั่นหมกเค้า

นม นาน
หม่นเศร้า
เดาะดีบ ๕ ขนแฮ
กดับให้โกศด ฯ

๑ พระประทานโอภาสเพ็ญ
แด่ดวงโมกซ์ลักคะวดี
พางวิษณุวาท
ให้ประชมชนถ้วน

พินระพี
ดองถวน
ตรัสแต่ เผยเฮย
ดแจ่งลัดยขรรคม ฯ

พระผดุงสกุลกฤตย์.

คัดจากหนังสือ วชิรญาณ

ปฐมวงศ์

จะขอกล่าวถึงความประวัตเป็นไปต่างๆ ในโลกนี้ จนถึงกาลเมื่อ
ละโลกนี้ลงไปยังปรโลก ของพระองค์ท่านซึ่งเป็นบุรพบุรุษในพระบรม
ราชวงศ์อนันตังเป็นชนต้น คือสมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดี และ
สมเด็จพระปัยยิกาใหญ่ และสมเด็จพระปัยยิกาน้อย ๓ พระองค์ และ
ชนดอง คือ พระโอรส พระธิดา ของสมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดี
ทั้ง ๗ พระองค์ ดังออกพระนามมาแต่ก่อน ตามกำหนดประวัติเวลา
ของพระองค์นั้น ๆ เรียงไปในลำดับโดยลงเขป เพื่อจะให้ผู้อ่านผู้ฟัง
ได้สดับฟังพระไตรลักษณ์บัญชา ปลูกเห็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ
อนัตตลักษณะ เพราะได้สดับเรื่องนี้จะได้ไม่ปราศจากประโยชน์ในทาง
ภาวนามัยกุศล ซึ่งเป็นกุศโลบายอันใหญ่อันงามกว่ากุศลอื่น

สมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดีนั้น ทราบแต่ว่าได้ดำรงพระชน-
มายุและสุขสมบัติครอบครองลกุลใหญ่ และมีอำนาจในราชกิจดังกล่าว
แล้วอยู่ถึงกาลนาน จนตลอดเวลาพม่าเข้าศึกเข้าล้อมกรุงเทพทวารวดี
ศรีอยุธยา ในคราวที่กรุงจะแตกทำลายนั้น ๆ

สมเด็จพระปัยยิกาองค์ใหญ่นั้น ได้มีพระโอรส พระธิดา และพระองค์
แล้ว ก็สิ้นพระชนม์ลงไปในนัยที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อสิ้นพระชนม์นั้น
พระชนมายุเท่าไรไม่ทราบแน่ชัด พระปัยยิกาพระองค์น้อย ได้รับพร
นิบัติสมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดีในที่นั้นต่อมา ได้ประสูติพระธิดา
พระองค์หนึ่งแล้ว จะสิ้นพระชนม์เมื่อใดก็หาได้ความเป็นแน่ไม ได้ความ
เป็นแน่แต่ว่า เมื่อเวลาพม่าเข้าล้อมกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาเวลา
ที่สุดนั้น สมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดีมีพระดำริจะออกจากกรุงเทพ

ทวารวดีศรีอยุธยา หลีกหนีข้าศึกไปอยู่ให้ห่างไกล จะชักชวนพระโอรส
พระธิดาทองตามเสด็จไปด้วยพร้อมกัน พระโอรสพระธิดาทอง ๖ พระ-
องค์ททรงพระเจริญแว่นนได้แยกย้ายไปตั้งถุกุดอื่น มีพระบุตร พระบุตร
เกี้ยวข้องเป็นห่วงใยพัวพันมากมาย จะรวบรวมมาพร้อมเพรียงกันแล้ว
คุมเป็นพวกใหญ่ออกไปโดยง่ายหาได้ไม่ เมื่อได้ช่องจึงได้พาแต่พระกุมาร
พระองค์น้อยกับหญิงบาทบริจาริก ซึ่งเป็นหม่อมมารดาของพระกุมาร
นั้นไปอาศัยอยู่ ณ เมืองพระพิษณุโลก ได้ทรงปรนนิบัติแต่เจ้าเมือง
พระพิษณุโลก ซึ่งทราบไปว่ากรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาอยู่ในเงอมนมือ
พม่าข้าศึกแล้ว ก็ถ่ออำนาจตั้งตนเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ชนในเวदानัน ได้
ทูลมุนายกอัครมหาเสนาธิบดี ฯ

เจ้าเมืองพระพิษณุโลกนั้นมีจิตกำเริบ บังคับให้ทอดโฉนตบาด
หมายอ้างบังคับของตนเรียกว่า พระราชโองการ โดยไม่มีการพิธีราชา
ภิเศก อยู่ได้ ๗ วันก็ถึงแก่พิราลัย ก็เมื่อเจ้าเมืองพระพิษณุโลกถึงแก่
พิราลัยแล้ว องค์สมเด็จพระบัยการิบดีจะทรงปรนนิบัติอยู่ประการใด
ความไม่ทราบถนัด ทราบแต่ว่าภายหลังทรงพระประชวรแล้วเสด็จ
สวรรคตอยู่ในเมืองพระพิษณุโลก เมื่อเวดากกรุงเทพทวารวดีศรี
อยุธยาแตกทำลายแล้วมิได้นาน ก่้างการบ้านเมืองยังเป็นจลาจลอยู่
นั้น จึงพระโอรส คือ กรมหลวงจักรเจษฎากับหม่อมมารดาซึ่งตามเสด็จ
ไปด้วยนั้น ได้มีความกตัญญูทดแทน ได้จัดการถวายพระเพลิงตามก่้าง
ที่จะทำได้แล้ว ได้เชิญพระบรมอัฐิกับพระมหาสังข์ธูปตราวิชัย ซึ่งเป็นของ
ล้ำหรับสกุสสืบมาแต่ก่อนเป็นสำคัญคืบนำกลับลงมาแล้ว ได้ทูลเกล้า ฯ
ถวายแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อครั้งเสด็จอยู่วัง
บ้านหลวงในกรุงธนบุรี เมื่อแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เป็นความชอบ

อันยิ่งใหญ่ของกรมหลวงจักรเจษฎา และคุณมาซึ่งเป็นหม่อมมารดานั้น
 อยู่ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิง
 ถอยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว จึงได้เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถนั้น ไล่พระโกศทองคำประดับด้วยพลอยทับทิมตั้ง
 ประดิษฐานในหีบพระที่นั่งมัสการในพระบรมมหาราชวัง สำหรับทรง
 ถัดการบูชาทุกค่ำเช้ามิได้ขาด และสำหรับให้พระราชวงศ์และข้า
 ทูลละอองธุลีพระบาท ได้กราบถวายบังคมในวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
 แทนธรรมเนียมเดิม ซึ่งเป็นโบราณจารีตนิยมให้คำนับพระเชษฐบิดร
 ซึ่งเป็นพระราชปฐิมากรรพของสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีเป็นปฐม คือ
 พระองค์ซึ่งสร้างกรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหานครแต่ก่อนนั้น ได้เป็น
 ทนหมัสการของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นทูลถวายบังคมของพระราชวงศ์และ
 ข้าราชการในวันถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระนครนั้นสืบ ๆ
 มาจนดินแผ่นดินกรุงเทพมหานครศรีอยุธยานี้ ๖

กล่าวด้วยประวัติของท่านซึ่งเป็นบุรพบุรุษชนดินแดนท่าน ๖

กรมสมเด็จพระเทพสุดาฯ กับทั้งพระภักดา พระโอรส พระ
 บุตร เมื่อกรุงเทพมหานครศรีอยุธยายังไม่แตกทำลาย จะตั้งอยู่ตำบล
 ไตไม่ทราบแน่ ทราบแต่ว่าพระภักดาของท่านพระองค์นั้นมีนามว่า
 หม่อมเสม ได้รับบรรณิบัติในราชการแผ่นดิน เป็นที่พระอินทรรักษา
 เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ซ้ายฝ่ายพระบวรราชวัง ได้ประสูติพระโอรส ๓
 พระธิดา ๑ ซึ่งออกพระนามมาแล้วนั้นก่อนแต่กรุงเทพมหานครศรี
 อยุธยายังไม่แตกทำลาย ก็ฝ่ายพระภักดานั้นจะถึงแก่พิราลัยเมื่อใด
 ไม่ทราบเป็นแน่ เป็นแต่เมื่อครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรีไม่มีแล้ว มีแต่กรม
 สมเด็จพระเทพสุดาฯ กับพระโอรสพระธิดาทั้ง ๔ เสด็จมาประทับตั้งอยู่

๗๐ ทตาบลด่วนมังกุค ๗๑ ซึ่งเป็นคนเป็นทองเก่าของเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราช
๗๒ ซึ่งกรมหมื่นเทวธรรมาธิบดี และหม่อมเจ้าในกรมขุนอิศราธิราชยังครอบ
ครองอยู่นั้น แต่เวลานั้นเรียกว่าบ้านปูนตามนามสถานที่แต่โบราณมา ฯ

กรมสมเด็จพระเทพสุดาฯ ได้ถวายพระโอรสพระธิดา ให้ทำราชการ
การฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรี และได้ส่งพระบารมีใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระเจ้าอยู่หัวกรมพระ
ราชวงศ์ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนันทวงศ์
พระองค์ ซึ่งได้ทำราชการในตำแหน่งมีอำนาจใหญ่ในเวลานั้นด้วย จึง
ได้คุ้นเคยเฝ้าเห็นได้ในเจ้ากรุงธนบุรีเนื่อง ๆ ฯ

กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกุมาร ๗๓ เมื่อครั้งกรุงเทพทวารวดีศรี
อยุธยา ได้พระภักดาเป็นบุตรที่ ๔ ของมหาเศรษฐีซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อวงศ์
ลงมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักษ์ แต่ครั้งแผ่นดินเจ้าปักษ์เม่งไท้โจ ซึ่งเป็น
พระเจ้าปักษ์ที่ลุดในวงศ์หมิง ครั้นพระเจ้าปักษ์เม่งไท้โจเสียเมืองแก่
พวกตาดแล้ว ท่านเสนาบดีนั้นกับเสนาบดีอื่นหลายนาย ไม่ยอมตัด
ผมมวยไว้หางเปียตามพวกตาด จึงได้หนีออกจากแผ่นดินจีน มาอยู่ใน
แผ่นดินญวนบ้าง แผ่นดินไทยบ้าง สืบต่อกันต่อมาเป็นจีนอย่างเก่า ไม่ได้
ไว้หางเปีย ฯ

พระภักดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกุมาร ๗๔ มีนามว่าเจ้าขรรค์เงิน
๗๕ มีพี่น้องชื่อท่านนวด ๑ ท่านเอียง ๑ มีพี่ชายชื่อเจ้าขรรค์ทอง ๑ ได้ตั้ง
นิवासฐานอยู่ตำบลถนนตาด เป็นพาณิชย์ใหญ่ ชาวกรุงเก่าเรียกว่า
เศรษฐีถนนตาดในกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหานคร พระมารดา
ของพระภักดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกุมาร ๗๖ เป็นน้องร่วมมารดา
กับภรรยาเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ว่าที่โกษาธิบดีในแผ่นดินพระบาท

สมเด็จพระบรมมหาราชวัง ภรรยาเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ซึ่งเป็นข้าของพระภักดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชันน มีบุตรกับเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ผู้หนึ่งชื่อนายฤทธิ นายฤทธิเมื่อเป็นหนุ่มเจริญแล้ว เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ผู้บิดาได้ส่งขอมมอบมุนนาคนเป็นบุตรพระยาวิชิตณรงค์เจ้ากรมเชนทองซ้ายมาให้เป็นภรรยา ได้แต่งงานอาวาทิมาหมงคลกัน พระยาวิชิตณรงค์นั้นเป็นพี่ชายร่วมบิดามารดากับเจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช ซึ่งได้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช อยู่ตลอดเวลากองทัพทวารวดีศรีอยุธยา ครั้นกองทัพทวารวดีศรีอยุธยาแตกทำลายเสียแล้วได้ตั้งตนเป็นเจ้านน ๆ

กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชันน เมื่อกองทัพทวารวดีศรีอยุธยา ยังไม่แตกทำลาย ได้มีพระโอรส ๒ พระธิดา ๑ ซึ่งออกพระนามในข้างต้นแล้วนั้น ครั้นเมื่อปีกุนนพศก จุลศักราช ๑๑๒๘ พระพุทธเจ้าสิ้นกาล ๒๓๓๐ พรรษา พอกพม่าเข้าศึกเข้ารุกรานทำลายล้างกองทัพทวารวดีศรีอยุธยาเสียได้ ชาวพระนครทั้งปวงซึ่งมีครอบครัวดุกด ๆ ต่าง ๆ พากันแตกแยกย้ายกระจ่ายกระจัดหนีไป ครั้นนั้นกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชันน ทรงพระครรภ์อยู่ได้ ๔ เดือนเศษแล้วพร้อมกันกับพระภักดาภักดาตามเสด็จสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกออกไปอาศัยอยู่ด้วย ในนิวาสฐานที่เดิมของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ณ ตำบลอัมพวาพาหิรอุทยานประเทศ ครั้นถึงวันกาพย์กษัตริย์สืบต่อนับเบื่องหน้าแต่ไปรูปทบรณมี มีอาทิตยวารเป็นกำหนด จึงได้ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้นับโดยลำดับว่าเป็นที่ ๔ คือ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ฯ

๕๕
 ครองนเ้าคุณชีโพ ผู้เป็นพระน้องนางของสมเด็จพระ
 อมรินทราทิตย์ ได้รับอุปถัมภ์บำรุงเลี้ยง เป็นเหตุให้สมเด็จพระ
 พระศรีสุริเยนทราทิตย์ได้ทรงนับถือว่า เป็นพระมารดาเลี้ยงมา ครั้น
 เมื่อแผ่นดินกรุงธนบุรีตั้งขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกมหาราชเสด็จเข้ามาปรนนิบัติในราชการ กรมสมเด็จพระศรีสุริยราช
 กับพระภักดีและพระ (ฉบับตก) ก็ได้ตามเสด็จเข้ามาตั้งนิवासฐาน
 บ้านเรือนโรงแพอยู่ท่าบดกระฎีจีน ที่นับตนเป็นพระอโหสิและ
 หอไตรวัดกัลยาณมิตร แพลยลงในคลองแม่น้ำใหญ่ตรงวัดโมฬีโลก
 ข้ามไปข้างใต้ ฯ

แต่กรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งเป็นพระโอรสใหญ่ของกรมสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา เมื่อเวลากรุงเทพมหานครคีรีอยุธยาแตกทำดาญนั้น ทรงผนวชเป็นสามเณรตามพระอาจารย์ไปทางอื่น ได้ตามผนวชกลับมา ยังดังกุล เมื่อมาตงอยู่ในตำบลนั้นแล้ว

ฝ่ายนายฤทธิบุตรเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เมื่ออยู่กับหม่อม
บุญนาครวยามบุตรหญิงชื่อนมอมอำพัน ครั้นเมื่อกรุงเทพมหานคร
ครีดยุชยาแตกทำลายแล้ว พากันพาภรรยาหนีไปเมือง
นครศรีธรรมราช เข้าพึ่งอาศัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ตั้ง
บ้านเรือนอยู่ตำบลบ้านถ้ำมู เหนือเมืองนครศรีธรรมราชชนม
ประมาณทาง ๑๐๐ เส้น ครั้นนั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อจะ
ตั้งตอเป็นเจ้า ได้ปรึกษาชนบทรวมเนียมต่าง ๆ กับนายฤทธิหลานเขย
เพราะนายฤทธิเป็นบุตรท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ เข้าใจมากในชนบทรวม
เนียมราชการแผ่นดิน เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีความยินดีต่อ
สติปัญญาความคิดอ่านของนายฤทธิมากนัก เมื่อตั้งตนเป็นเจ้าแผ่นดิน

19

พระภักดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชไม่เห็นด้วย ไม่ยอมเข้าไปหา
เจ้านครศรีธรรมราช และไม่ยอมอยู่ด้วย ขอให้ปิดความเสีย แล้วได้ให้
สติตั้งคิดไปในทุกประการ วังหน้าเมืองนครก็เห็นชอบด้วย ได้รับว่า
ภายหลังจะค่อยคิดอ่านเอาตัวออกหากให้พ้นภัยตามความคิดนั้น ครั้น
นั้นชาวเมืองนครศรีธรรมราช บางพวกกระซิบกระซาบเล่าลือกันว่า
ผู้ซึ่งออกไปจากกรุงธนบุรีนั้น เป็นผู้อาสาเจ้ากรุงธนบุรีไปเกลี้ยกล่อม
วังหน้าเมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นได้ศึก ฯ

ด้วยเหตุที่กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกับพระภักดามีความขัดแย้ง
รับลา วังหน้าเมืองนครศรีธรรมราช กลับเข้ามากรุงธนบุรีในฤดูลม
ดำเินปลายปีของฤดูร้อนก็กับปีฉลูเอกศกต่อกัน ครั้นนั้นเจ้ากรุงธนบุรี
ทราบข่าว พระภักดาของกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชออกไปเมืองนครศรี
ธรรมราชกลับเข้ามาถึงใหม่ ก็ให้ผู้รับสั่งไปหามาซักไซ้ไต่ถามข้อ
ราชการ ก็ได้มาให้การว่าเป็นแต่ยากจนก็หาสิ่งของเป็นดินค้าขาย และ
ได้ให้การข่าวบ้านเมืองแต่ตามเห็นเล็กน้อยโดยสมควร ความซึ่งว่าได้
ไปพบ วังหน้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้นไม่ให้การ เจ้ากรุงธนบุรีจึงดำริ
ไว้ว่าเมื่อใดว่างราชการทัพกับพม่า จะได้ยกทัพไปเมืองนครศรีธรรม
ราช จะให้พระภักดากรมสมเด็จพระศรีสุริยราชเป็นผู้นำทัพนำทาง
ฝ่ายพระภักดากรมสมเด็จพระศรีสุริยราชไม่ปรารถนาจะอาสาเจ้า
กรุงธนบุรีดังนั้น จึงบอกปัดว่าเบื่อง่ายเสียก่อนแต่เริ่มการทัพเมือง
นครศรีธรรมราช ด้วยเหตุนี้จึงไม่ได้ทำราชการเป็นตำแหน่งใดใน
แผ่นดินนั้นเลย ฯ

กรมสมเด็จพระศรีสุริยราช ในแผ่นดินกรุงธนบุรีได้ประสูติ
พระโอรสอีกสองพระองค์ซึ่งออกพระนามมาข้างหลังแล้วนั้น ในปีชวด

โทศก จุลศักราช ๑๑๓๒ พระองค์หนึ่ง ปีมะเส็งเบญจศก จุลศักราช ๑๑๓๕
 พระองค์หนึ่ง พระภักดากรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์ กษัตริย์พระชนม์
 เดียวแต่ในเวลาเป็นกลางแผ่นดินกรุงธนบุรี ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก
 แล้ว กรมสมเด็จพระเทพสุดาธิบดี กรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์ ทั้งสอง
 พระองค์ก็ได้ตามเสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง กรมสมเด็จพระ
 พระเทพสุดาธิบดีพระตำหนักอยู่ข้างหลังพระมหรณนเทียร เรียกว่า
 พระตำหนักใหญ่ ได้ว่าราชการเป็นใหญ่ทั่วไปแทบทุกอย่าง และว่าการ
 วิเศษใน พระคลังเงิน พระคลังทอง และสิ่งของต่าง ๆ ในพระราชวัง
 ชนในท้องถิ่น ฯ

กรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์นั้น มีพระตำหนักอยู่เบื้องหลังหมู่
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระวิมานรัตยา เรียกว่าพระตำหนักแดง
 ได้ทรงราชการทรงกำกับเครื่องใหญ่ในโรงวิเศษต้นและการละทิ้ง และ
 อื่น ๆ เป็นหลายอย่าง กรมสมเด็จพระเทพสุดาธิบดีและกรมสมเด็จพระศรี
 สุริยารักษ์ทั้งสองพระองค์นั้น ได้เสด็จดำรงทรงพระชนม์อยู่มานาน ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึง ๑๕ ปี ครั้นถึงปีมะแม
 เอกศก จุลศักราช ๑๑๖๑ ทั้งสองพระองค์นั้นทรงพระประชวรพระโรค
 ชรา กรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์พระชนมายุ ๖๐ ปีเศษยังไม่ถึง ๗๐ ได้เสด็จ
 ทิวงคตลงก่อน ล่วงไปได้ ๓ เดือนเศษ กรมสมเด็จพระเทพสุดาธิบดี
 มีพระชนมายุได้ ๗๐ ปีเศษ ไม่ถึง ๘๐ ได้เสด็จทิวงคต พระศพได้ไว้บน
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้วยกัน ได้ถวายพระเพลิงพร้อมกัน ฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เมื่อครั้งกรุงเท
 พวราวดิศรียุทธยาหาได้ทำราชการในหลวงไม่ เพราะเสด็จไปอยู่กับ

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ณ ตำบลมโหฬาร โดยนัยที่กล่าวมาแล้วแต่
 หวัง เป็นแต่เข้าเฝ้าบอกรับอาคันตุกะอยู่ในพระองค์เจ้าอาทิตย์ซึ่งเป็น
 พระเจ้าหลานเธอ ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกรมจักรพรรดิราชนิกุล เป็น
 โอรสของกรมพระราชวังในแผ่นดินนั้น ครั้นเมื่อแผ่นดินสุริยามรินทร์
 ได้เป็นพระองค์เจ้าโปรดปรานในพระเจ้าแผ่นดิน มีผู้นิยมนับถือมาก
 ครั้นมาถึงแผ่นดินกรุงธนบุรี ได้ทรงทำราชการในตำแหน่งเป็นพระราชนิ
 วรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกชวา แลเลื่อนที่เป็นพระยาอนุชิตชาญ
 ไชย (๑) แลเลื่อนที่ต่อไป เป็นเจ้าพระยาอมราชเสนาบดีในกรมพระ
 นครบาลแล้ว จึงได้เลื่อนที่เป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอภัยราชเสนาบดีมุนี
 ได้เป็นแม่ทัพทำการสงครามกับพม่าและเขมรและลาว มีความชอบได้
 ราชการมากหลายครั้ง ภายหลังจึงได้เลื่อนที่เป็นสมเด็จพระยาพระ
 มหาศักรวิชัย พิภพมहिมา ทุกนควระอาเศศ ธรรมพทเวศราวุธ
 เอกอัครบาทมุขลิภา กรุงเทพนครบุรีศรีอยุธยา มหาดีลกภาพ นพรัตน์
 ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชมหาลัณฐาน อวดารดิติย์ บพิตรพิไชย อภัย
 พริยปราชกรมพหุ ได้ทรงพระเสด็จยังจากันพระกลด และมีเครื่องทอง
 ต่างๆเป็นเครื่องยศเสมอเจ้าต่างกรม เมื่อปีพุทธศักราช ๑๑๕๓
 กรุงธนบุรีมีความต้องการจะต้องไปรบเมืองเวียงจันทน์ แก่แสนเจ้า
 เวียงจันทน์บุญสารยกมาทำแก่อำเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งมาชนแล้วแก่กรุง

๑. ในพระราชพงศาวดารทุกฉบับว่า เป็นพระยาอภัยภักดี สงสัยว่าตรงนี้
 อาคันตุกะเขียนผิด และสร้อยชาญไชยนั้นก็น่าจะเขียนเพี้ยนไป เพราะใน
 เวลานั้นใช้ว่า อนุชิตราชา พึงมาเปลี่ยนเป็นอนุชิตชาญไชย เมื่อรัชกาลที่ ๔
๒. ในพระราชพงศาวดารว่า เป็นพระยาอมราช สมด้วยแบบแผนในครั้งนั้น
 สงสัยว่าที่นี้จะเขียนเกินไป

ชนบุรี และเจ้าเวียงจันทน์บุญดาร์ไปขอกำลังพมามาช่วยด้วยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมเด็จพระยาพระมหา กษัตริย์ศึกในเวลานั้น กับพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง ในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชฌ นาธิราชในเวลานั้น ต้องยกพลใหญ่ราชชนไปรบเมืองเวียงจันทน์มีชัยชนะ ตีเอาเมืองเวียงจันทน์ได้ ได้ขนเขลยและสิ่งของมาเป็นอันมาก ครั้นนั้นได้ พระพุทธปฏิมากรแก้วมณีสัณเฑียรเรียกว่าพระแก้วมรกต ซึ่งประดิษฐาน อยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในกาลบัดนั้น ลงมายังกรุงธนบุรีด้วย นั้น เป็นเหตุมหัศจรรย์ดังนี้ เพราะพระแก้วพระองค์นี้ไม่มีใครใดใน เมืองไทยไปได้มาตลอดเวลาแผ่นดินกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา และ แผ่นดินเมืองเหนือซึ่งล่วงแล้วมาหลายร้อยปี ๑

ครั้นเมื่อปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๑๔๓ แผ่นดินเมืองเขมรซึ่งมา ชนกรุงธนบุรีอยู่แต่ก่อนนั้นกำเริบ พระยาพระเขมรลทชนจบพระองค์ราม ซึ่งเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชาฆ่าเสียแล้วแขวงเมืองกระเดื่อง กระต่างไป เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมเด็จพระยาพระมหา กษัตริย์ศึกในเวลานั้น กับพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชฌ นาธิราชในเวลานั้น ต้องยกพลใหญ่ราชชน ออก ไปยังการทัพ ทำสงครามปราบปรามพวกเขมรอยู่ ๑

ฝ่ายเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งแต่ได้พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมณีสัณเฑียรมา ถึง กรุงธนบุรีแล้ว ก็มีจิตกำเริบเดิมนั้นในอันไซ้ที่ คือมีสติปัญญาวิปลาด ว่าตนเป็นผู้มีบุญศักดิ์ใหญ่ เป็นพระโพธิสัตว์จะสำเร็จพระพุทธภูมิได้ ตรัสเป็นพระชนะแก้วมรกต เป็นองค์พระศรีอาริยมุตไตรัยในกัลป์นี้ ก็คิด

อย่างหนึ่งบ้าง ตรัสอย่างหนึ่งบ้าง ทำไปต่างๆบ้าง จนถึงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 เลี้ยจวิต ทำการผิด ๆ ไปให้แผ่นดินเป็นจลาจล ร้อนรนทั่วไปทั้งไพร่
 และผู้ดีสมณพราหมณ์ขึ้น เป็นการผิดใหญ่ยิ่งหลายอย่างหลายประการ
 ยิ่งกว่าการร้อนของแผ่นดินซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน พันทจะว่าจะพรรณนา จึง
 เกิดข้าศึกเข้ามาล้อมวัง เจ้ากรุงธนบุรีต้องยอมแพ้แก่ข้าศึก ขอแต่ชีวิต
 ออกบรรพชา ฝ่ายพวกข้าศึกเข้ารักษาแผ่นดินอยู่รักษาไปไม่ได้ การ
 บ้านเมืองในกรุงธนบุรีก็ปั่นป่วนปั่นป่วนวายเป็นต่าง ๆ ครั้นนั้นกรมพระราช
 วงศ์หลังซึ่งเป็นพระโอรสใหญ่ของกรมสมเด็จพระเทพสุดาธิบดี เสด็จขึ้น
 เป็นที่เจ้าพระยามหานครราชสีมา ได้ยกพวกพลเข้ามาปราบปรามเสี้ยนหนาม
 แผ่นดินรักษากรุงธนบุรีไว้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เมื่อได้ทราบเหตุเช่นนี้ไปแล้ว ก็ยกกองทัพเสด็จกลับเข้ามากรุงธนบุรี
 ครั้นนั้นผู้มบรวรดาศกตทางหน้าข้างในทางปวง พร้อมทั้งสมณพราหมณ์
 อาณาประชาราษฎร์ก็มีความโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลมโลม
 ถัดยราชสมบัติรักษาดินแดนเป็นที่พึงสืบต่อไป จึงได้เสด็จเสด็จถวัลย-
 ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ในปีชวดจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔
 พระชนมายุ ๔๖ ปีถ้วน จึงได้ตั้งการสร้างกรุงเทพมหานครมรวรต-
 โกลสินทรมหินทรายุทธยานี ขึ้นเป็นพระมหานครบรมราชธานี และได้
 ทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ คือพระบรมมหาราชวัง และพระอารามอื่น ๆ ได้
 ดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติโดยผาสุกภาพ และทรงประพุดิราชกิจนั้น ๆ
 บรรดาทกกลาและจะกล่าวว่ามีว่าเป็นในแผ่นดินนั้นทุกประการ โดย
 ยุติธรรมและชอบด้วยเหตุผลและกาลเทศะซึ่งเป็นไปตลอดเวลาพระชน-
 มายุของพระองค์แล้ว ก็ทรงพระประชวรพระโรคชราเสด็จสวรรคต
 ณ วัน ๕๓ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังมีพระราชโอรส
พระราชธิดาพระองค์อื่น ๆ แต่หม่อมมาทบริวารรักษาหลวงเดิม แต่ยังไม่
ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบ้าง แต่พระชนมหาริมคักต่าง ๆ เมื่อ
เสด็จสถิตในราชสมบัติบ้าง มากมายหลายพระองค์ ขึ้นพระชนม์เสีย
แต่ยังทรงพระเยาว์บ้าง ได้ทรงพระเจริญอยู่มานานได้เป็นใหญ่ใน
ราชการแผ่นดิน ในแผ่นดินต่อ ๆ มาบ้าง คงอยู่แต่ตามบรรดาศักดิ์
พระองค์เจ้า ไม่ได้ทรงทำราชการเป็นแผนกบ้าง ครั้นจะออกพระนาม
นับไปเป็นลำดับทางกษัตริย์จะพิสดารมากไป แล้วจะลบล้างไขว้ขวางใน
ข้างหน้า และพระองค์ที่ปรากฏควรจะปรากฏ และพระองค์ที่ไม่ปรากฏ
ไม่ควรจะปรากฏนี้ ก็ลำดับต้นพลเรือนนั้นก็จะตั้งเกตุยาก เพราะฉะนั้น
จะขอกำหนดออกพระนามแต่พระองค์ที่ได้เป็นใหญ่ในตำแหน่งราชการ
ปรากฏ และไม่มีความคิดในราชการ ควรนับถือว่าพระนามนั้นเป็นมงคล

พระราชโอรสซึ่งได้เป็นเจ้าต่างกรมมีราชการ ได้บังคับอยู่ใน
แผ่นดินนั้น และแผ่นดินลำดับมานั้น ที่ควรนับแต่ ๓๓ พระองค์ คือ
พระองค์เจ้าทัพนิม เป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธ ได้ว่ากรมพระศุภบาล
แล้วภายหลังได้ว่ากรมแสงใหญ่ ๑ พระองค์เจ้าอภัยทัต เป็นกรมหมื่น
แล้ว เป็นกรมหลวงเทพพลภักดิ์ เจ้าจอมมารดาเป็นพระธนมเอกอุ
บุตรพระยาจักรเมืองนครศรีธรรมราช ครองเจ้าเมืองนั้นซึ่งแต่งตั้งเป็น
เจ้านั้น ได้ว่ากรมพระศุภบาล และการอื่น ๆ บางพระองค์หนึ่ง พระองค์
เจ้าอรุโณทัย เป็นกรมหมื่นศักดิ์พิลลเศพย์ เจ้าจอมมารดาเป็นพระ-
ธนมเอก ได้เป็นเจ้าในเวลาหนึ่ง เพราะเป็นบุตรเจ้าพระยาสุธรรม

มนตรี พัด และมารดานั้นเป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งตัว
เป็นเจ้านคร ครึ่งกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาแตกทำลายแล้วใหม่นั้น
และพระองค์เจ้าพระองค์นั้นได้เป็นใหญ่ เป็นอธิบดีว่าราชการกรมพระ
กระลาโหมและหัวเมืองปากใต้ทั้งปวง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระองค์เจ้าทัพบ เป็นกรมหมื่นจิตรภักดี ว่าราชการข้างใต้หมู่ ๑

พระองค์เจ้าสุริยา เป็นกรมหมื่นแล้วเป็นกรมขุนแล้ว ภายหลัง
เลื่อนเป็นกรมพระรามอิศเรศ ๑ ได้ว่าการต่าง ๆ ไม่เป็นตำแหน่ง
ว่าความรับสั่งบ้าง เป็นแม่กองทำการงานบ้าง

อีกพระองค์หนึ่ง คือพระองค์เจ้าวาศกรี เจ้าจอมมารดาเป็น
พระสนมโท บุตรพระราชเสวยรู้ ทรงพระผนวชมาแต่ยังทรงพระเยาว์
พระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา เมื่อพระชนม์ครบ ๒๐ ได้อุปสัมปทาเป็น
พระภิกษุได้ ๔ พรรษา เป็นอธิบดีตั้งแล้ว ได้เลื่อนเป็นเจ้าต่างกรม
มีพระนามว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ พระองค์เป็น
อัครวิมลบุษย์บุรุษรัตนอันพิเศษ ทรงพระปรีชาฉลาดรู้ในพระพุทธรูป
ศาสตร์และราชศาสตร์แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ และได้เป็น
อุปัชฌายจารย์ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์
มากหลายพระองค์ ภายหลังเมื่อในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้เลื่อน
เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ ฯ มหา
ปาโมกข์ประธานอโศกมบรมนาถบพิตร เสด็จสถิต ณ วัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม

พระองค์เจ้าฉัตร ๑ เป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ได้ว่าราชการ
กรมพระนครบาล ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ว่าราชการกรม
มหาดไทย กรมพระกระลาโหม เป็นที่ทรงปรีชาราชการแผ่นดิน

พระองค์เจ้าสุริยวงศ์ ๑ เป็นพระองค์เจ้าเกาะหิรัญย์ ดบายน้าง
ไม่ดบายน้างแต่เดิมมา ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ส้มครุไปทำราชการในพระบรมราช ได้เป็นกรมหมื่นสวัสดิ
วิชัย ว่าราชการแทบทุกตำแหน่ง ครั้นมาในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า
ลงมาทำราชการในพระบรมมหาราชวัง ได้เป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ
สุขวัฒนวิชัย

พระองค์เจ้าดารากร เป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ ว่าราชการกรมช่าง
๑๐ หมู

พระองค์เจ้าดวงจักร ๑ ก็เป็นพระองค์เจ้าพระเกาะหิรัญย์ ดบายน้าง
ไม่ดบายน้าง แต่แข็งแรงได้ราชการ ได้เป็นกรมหมื่นณรงค์หิรัญย์
ว่าราชการกรมช่างหล่อ

พระองค์เจ้าสุทัศน์ ๑ เป็นกรมหมื่นไกรสรวิชัย ได้ว่าราชการ
คลังเดิมหมวก คลังศุภรัตและกรมสังฆการี กรมธรรมการ

พระราชพิธีต่างควรจะกำหนดออกพระนามนั้นควรนับ ๙ พระองค์
๑ พระองค์เจ้านุ้ม เป็นผู้ใหญ่มากกว่าทุกพระองค์บรรดาซึ่งมีพระ
ชนมพรรษา อ่อนกว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพดิลงมา เจ้าจอมมารดา
เป็นเจ้าจอมข้าหลวงเดิม เป็นญาติเจ้าพระยานครราชสีมาทองอิน
พระองค์เจ้าพระองค์นี้ได้ทำราชการข้างใน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย

๒ พระองค์เจ้าพลับพระองค์หนึ่ง เป็นกำพร้าไม่มีเจ้าจอมมารดา พระราชทานมอบให้กรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์ ทำนุบำรุง มีพระชนม์ ยืนนานได้เป็นพระบรมวงศ์เธอผู้ใหญ่ข้างใน ในแผ่นดินพระจุบน์

๓ พระองค์เจ้าเกสร ได้ทำราชการข้างใน ในแผ่นดินพระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๔ พระองค์เจ้าจกต เป็นพระเชษฐภคินีของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ร่วมเจ้าจอมมารดา ได้ทำราชการในการตั้ง ในแผ่นดินพระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๕ พระองค์เจ้ามณฑา ๖ พระองค์เจ้ามณีนิด ๗ พระองค์ เจ้าดวงสุตา สามพระองค์มีพระชนม์ยืนมาอยู่ช้านาน ได้เป็นพระบรม- วงศ์เธอผู้ใหญ่ในแผ่นดินพระจุบน์

๘ พระองค์เจ้าศศิธร ได้ทำราชการเป็นครูชกและสอนพระองค์ เจ้าสดมภ์ ในหอพระพุทธรูปข้างใน

๙ พระองค์เจ้าจันทบุรี ภายหลังได้เลื่อนที่เป็นเจ้าฟ้าคุณทศ ทิพวงศ์ เพราะเจ้าจอมมารดาซึ่งเป็นพระสนมเอกนั้น เป็นเชื้อเจ้าเมืองลาว คือเป็นธิดาเจ้าเวียงจันทน์ทร เจ้าฟ้าพระองค์ได้เป็นพระวรราชชายา นารี ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ซึ่งจะนับในพวกข้างหน้าต่อไป

พระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในแผ่นดินพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เมื่อก่อนกรุงเทพทวารวดีศรี- ออยุธยาไม่แตกทำลายนั้น ก็ยังไม่มีพระโอรสพระธิดา ครั้นมาเมื่อแผ่นดิน เจ้ากรุงธนบุรี ได้มีนารีหนึ่งมาเป็นพระชายา ประสูติพระโอรสและ พระธิดาพระองค์หนึ่งหรือสองพระองค์ ต้นพระชนม์แต่ยังเยาว์แล้ว

นารีนกรเสร็จร่างวาดนพานไปไม่ได้ด้วย ครั้นภายหลังจึงได้นารีนดา
ชาวเชียงใหม่ ชื่อเจ้าจรจก เป็นธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่เข้ามาเป็นพระ-
อัครชายา ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง ชื่อเจ้าพิภพทอง ซึ่งภายหลัง
เป็นกรมขุนศรีสุนทร ควรนับว่าเป็นธิดาผู้ใหญ่มากว่าทงปอง และได้
มีพระราชบุตร พระราชบุตร แต่มีบาทบริจาริก และพระธนม
นางในอีกหลายพระองค์ แต่ครั้งยังไม่ได้เฉลิมอุปราชภิเษกบ้าง เมื่อ
เฉลิมอุปราชภิเษกแล้วบ้าง จะขอออกพระนามแต่พระองค์ที่เป็นสำคัญ
ปรากฏ ควรเป็นต้นถือและเป็น (ฉบับฉบับ) หรือควรเป็นต้นวงศ์ของ
เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าต่อลงมาในชั้นหลัง ๆ นั้น

พระราชบุตรนั้น คือกรมหมื่นเสนาเทพ ๑ กรมขุนนเรนทร ๑
ต้องพระองค์เป็นเจ้าต่างกรม มีพระบุตรพระบุตรเป็นหม่อมเจ้าชาย
หม่อมเจ้าหญิง สืบลงมามาก พระราชบุตรนั้น คือพระองค์เจ้าดวงจันทร์
พระองค์ ๑ เป็นผู้ใหญ่ กับพระองค์เจ้าดิลกอดิศร ๑ ต้องพระองค์
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทำราชการอยู่
ในพระบรมราชวัง ครั้นพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังเล็ดจตุรครด
แล้ว ได้ลงมาทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังอยู่จนสิ้นแผ่นดินนั้น

พระองค์เจ้าดารารักษ์พระองค์หนึ่ง เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทำราชการอยู่ในพระบรมราชวังเหมือนกัน
กับพระองค์เจ้าดวงจันทร์ ครั้นกรมพระราชวังเล็ดจตุรครดแล้ว จึง
กรมพระราชวังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งใน
เวลานั้นยังเป็นกรมหมื่นศักดิพลเดช ได้ให้กราบทูลขอแต่พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปเป็นพระชายา ประสูติพระบุตร
พระองค์หนึ่ง คือเจ้าฟ้าอัคราพงศ์ ครั้นเมื่อกรมพระราชวังพระองค์นั้น

ได้เฉลิมอุปราชภิเศกแล้ว พระองค์เจ้าดาราคีได้มีอำนาจเป็นใหญ่
ในการข้างในท้องปวงในพระบวรราชวัง จึงได้ปรากฏพระนามภายหลัง
ผู้เรียกกันว่าเจ้าข้างในบ้าง เสด็จข้างในบ้าง แต่พวกในพระบวรราชวัง
เวลานั้น เรียกกันว่าทูตกระหม่อมข้างใน

ครั้นภายหลังจึงได้มาเป็นพระอัครชายาในพระเจ้าอยู่หัว กรม
พระราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านท้องปวง
ผู้เรียกกันว่าเจ้าข้างใน

พระองค์เจ้าปทุมราชพระองค์หนึ่ง เจ้าจอมมารดาเป็นพระนาง
ของพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว

กรมหลวงนรินทรเทวณีน เมื่อแผ่นดินกรุงธนบุรี ได้กรมหมื่น
นรินทรพิทักษ์ ซึ่งคนเป็นอันมากเรียกว่ากรมหมื่นมุก เป็นพระภักดา
ได้ประสูติพระบุตรพระองค์หนึ่ง คือ กรมหมื่นนรินทรเทพแล้ว มาใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติพระบุตรอีก
พระองค์หนึ่ง คือ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ กรมหมื่นซึ่งเป็นพระบุตร
ทั้งสองนั้น ก็ได้เป็นต้นวงศ์ของหม่อมเจ้าชายหม่อมเจ้าหญิงเป็นอันมาก
สืบลงมา

กรมหลวงจักรเจษฎานัน ไม่ได้มีพระชายาเป็นสำคัญ มีแต่หญิง
บาทบริจาริกเป็นอันมาก ประสูติหม่อมเจ้าชายหม่อมเจ้าหญิงก็เป็นอัน
มาก แต่ควรจะออกข้ออยู่องค์หนึ่ง คือ หม่อมเจ้าดอนซึ่งทรงผนวชมา
แต่อายุ ๒๐ ปี ได้เล่าเรียนพระคัมภีร์พุทธวจนอยู่บ้าง ภายหลังได้
เลื่อนที่เป็นหม่อมเจ้าราชาคณะ ปรากฏนามว่า หม่อมเจ้าศีลวราลังการ
ได้เป็นอธิบดีสงฆ์ในวัดชนะสงคราม

ด้วยทางกถามีประมาณเท่านี้ เป็นอันพรรณนาถึงพระบรมราช
 วงศ์านวงศ์ ซึ่งออกจากพระโอรสพระธิดาของสมเด็จพระบรมมหา
 บัณฑิตทั้ง ๗ พระองค์ ซึ่งเป็นต้นแซ่ต้นสกุลสืบลงมานับว่าเป็นชนด้าม
 เพราะสมเด็จพระบรมมหาบัณฑิต ถ้านับว่าเป็นชนต้นแล้ว พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระญาติเล่มอยุค ๖ พระองค์นั้น
 ก็ควรนับว่าเป็นชนดอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ
 พระบรมวงศ์านวงศ์ ซึ่งเป็นด้ามานยุคพวกนี้ จึงควรนับว่าเป็นชนด้าม
 ดังพรรณนามานี้แล้ว

ตำนานพระแก้วมรกต

พระบรมราชาธิบาย

และคาถาตำนานพระแก้วมรกต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์

๑ เรื่องพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอผู้นับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และ
ท่านผู้ไม่ตรึงกตต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม จงฟังตำนานเรื่องพระแก้ว
มรกต และพระแก้วมรกตเป็นแท่งทบองค์ใหญ่นี้ คนเก่าที่โตเลื่อมใส
ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเราไม่รู้จักชื่อและตำบลและคราวครั้งเป็นแน่
ดังได้ ท่านได้สร้างไว้เป็นที่สักการบูชาก่อนหลายปี แต่พุทธศักราช ๑๘๗๘
คริสต์ศักราช ๑๔๓๖ ปี ก็แต่เรื่องราวทศควรเชื่อได้ดังสงสัยเป็นแน่ แต่เดิม
เมื่อแรกสร้างนั้นเราหาได้ไว้ไม่ นิทานที่เมืองเขมรบ้าง ไทยบ้าง ลาว
พม่าบ้าง ลาวพม่าบ้าง แต่งไว้ก็มีอยู่มาก แต่ต่างคนต่างว่าตาม
ไต่ยินและคาดคะเนผิด ๆ กันมากนัก จะเอาเป็นประมาณลงไม่ได้ เรา
จะชอกล่าวเรื่องราวพระแก้วมรกตนั้น ตั้งต้นแต่ครั้งที่ใดความเป็นแน่
ซึ่งผู้ฟังคัดค้านมิได้ ให้ท่านฟัง

เมื่อพุทธศักราช ๑๘๗๘ ปี คริสต์ศักราช ๑๔๓๖ ปี พระแก้วมรกต
องค์นั้นอยู่ในพระสถูปใหญ่เก่าองค์หนึ่ง ณ เมืองเชียงราย ครั้นพระสถูป
เจดีย์นั้นต้องอล้งนบาดพังลงแล้ว ชาวเมืองเชียงรายได้เห็นเป็นองค์พระ-

พุทธรูปปิดทองคำทับทององค์ ก็ดำคญาว่าพระพุทธรูปศิลาสามัญ จึง
 เชิญไปไว้ในวิหารที่วัดพระพุทธรูปในวัดแห่งหนึ่ง แต่นั้นไป ๒ เดือน
 ๓ เดือน ปุณฺทลวรกบิตทองหุ้มทองพระองค์นั้น กระเทาะออกที่ปลาย
 พระนาสิก เจ้าอริการในอารามนั้นได้เห็นเป็นแก้วสีเขียวงาม จึงแกะ
 ต่อกออกไปทงพระองค์ คนทงปวงจึงได้เห็นและทราบความว่า เป็นพระ-
 พุทธรูปแก้วแท่งทบทงแท่งบริสุทธิไม่มีบุบสลาย คนชาวเชียงรายและ
 เมืองลาวอื่น ๆ ก็ตักกันไปบูชานมัสการมากมาย ท้าวเพี้ยผู้รักษามือง
 จึงได้มีใบบอกลงไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ทุกแห่งที่กระบวนข้างไปแห่รับ
 เสด็จพระมหาราชาธิบดีนปฐมากรแก้วมาโดยหลังช้าง ครั้นมาถึงทางแยก
 ซึ่งจะไปเมืองนครลำปาง ข้างทรวเศด็จพระมหาราชาธิบดีนปฐมากรแก้ว
 มา ก็ตั้งต้นไปทางเมืองนครลำปาง เมื่อหมอกความและโคมช้างให้ส่งบ
 แลวพามาถึงทางที่จะไปเมืองเชียงใหม่ ข้างตั้งต้นไปทางเมืองนครลำปาง
 อีก จนภายหลังเมื่อเอาช้างเชือกสิบเศด็จพระมหาราชาธิบดีนปฐมากรแก้ว
 ข้างนั้นเมื่อมาถึงทหนักตนคนไปทางเมืองนครลำปางอีก ด้วยเหตุนี้
 ท้าวเพี้ยผู้ไปรับก็ได้อมีใบบอกไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ครั้นนั้นเจ้าเมือง
 เชียงใหม่นับถือผีดังมากนัก จึงวิตกว่าชะรอยผีซึ่งรักษาพระองค์พระ
 จะไม่ยอมมาเมืองเชียงใหม่ จึงยอมให้เชิญพระมหาราชาธิบดีนปฐมา-
 กรแก้วนั้นไปประดิษฐานไว้ในเมืองนครลำปาง คนทงปวงจึงได้เชิญไป
 ไว้ในวัดที่คนเป็นอันมากมีศรัทธาสร้างถวายในเมืองนครลำปางนานถึง
 ๓๒ ปี

ครั้นจุลศักราช ๘๓๐ พระพุทธศักราช ๒๐๑๓ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก
 เจ้าเชียงใหม่องค์นั้นได้แผ่นดินเชียงใหม่แล้ว ดำริว่าเจ้าเชียงใหม่องค์
 ล่วงแล้ว ยอมให้พระมหาราชาธิบดีนปฐมากรแก้วไปประดิษฐานอยู่เมือง

นครลำปางนั้นไม่ควรเลย ควรจะไปอาราธนามาไว้ในเมืองเชียงใหม่
คิดแล้วจึงไปอาราธนาแห่พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้วมา สร้างพระ
อารามวิหารถวายแด่ประดิษฐานไว้ในเมืองเชียงใหม่ และเจ้าเมือง
เชียงใหม่ได้พยายามจะทำวิหารที่ไว้พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้ว ให้
เป็นปราสาทมียอดให้ส้มควร แต่หาส้มประสงค์ไม่ อดนี้บาดตงต้อง
ทำลายยอดที่ตงสร้างชนหลายครั้ง จึงได้เชิญพระมหามณีรัตน์ปฏิมา
กรแก้วไว้ในพระวิหาร มีซุ้มจะนำอยู่ในผนังด้านหลังสำหรับเป็นที่ตั้ง
พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้ว กับทงเครื่องประดับอาภรณ์บูชาต่าง ๆ
มีบานปิดตงตู้เก็บรักษาไว้ เปิดออกให้คนทงปวงนมัสการเป็นคราว ๆ
แต่พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้วได้ประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่
นานได้ ๘๔ ปี

ครั้นจุลศักราช ๘๓๓ ปี พระพุทธศาสนากาล ๒๐๘๔ ปี ณ ดุสิต
เจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่งซึ่งครองเมืองในครั้งนั้น ชื่อเจ้าไชยเสร์ฐาธิราช
เป็นบุตรพระเจ้าโพธิ์สารซึ่งเป็นเจ้าเมืองเข้า คือเมืองหลวงพระบาง
เพราะเหตุที่แตกก่อนนั้นไป เจ้าเชียงใหม่องค์ก่อนได้ยกราชธิดาสื่อ
นางยอดคำ ไปเป็นมเหสีพระเจ้าโพธิ์สาร จึงมีราชบุตรคือเจ้าไชยเสร์ฐ
องค์นี้ เมื่อเจ้าไชยเสร์ฐมีอายุได้ ๑๕ ปี เจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นอัยกาธิบดี
ถึงแก่พิตักษัยไป ไม่มีผู้สืบทอดที่เจ้าเชียงใหม่ ทำด้วย
พระสงฆ์ผู้ใหญ่ทงปวง จึงพร้อมกันไปขอเจ้าไชยเสร์ฐผู้บุตรใหญ่ของ
พระเจ้าโพธิ์สาร และเป็นนัดดาของเจ้าเชียงใหม่ขึ้น แถมนามเข้าว่า
เจ้าไชยเสร์ฐาธิราช ครั้นได้เป็นเจ้าเชียงใหม่แล้วไม่นาน ได้ฟังข่าวว่า
พระเจ้าโพธิ์สารผู้บิดาสิ้นชีพวายชนม์แล้ว เจ้าน้องชายต่างมารดาได้เป็น
เจ้าเมืองเข้าคือเมืองหลวงพระบาง เจ้าเชียงใหม่ไชยเสร์ฐาธิราช จะ

ใครไปทำบุญในการศุภบิดา และจะใครได้เลื่อนมรดกด้วย แต่ยังไม่
 แน่ใจลงว่าจะต้องเป็นเจ้าเมืองเข้าเสียไม่ได้กลับมาเมืองเชียงใหม่ หรือ
 จะต้องกลับมาเมืองเชียงใหม่ เพราะเมืองเข้ามีเจ้าแล้ว หรือเมื่อไม่อยู่
 ฝ่ายข้างเมืองเชียงใหม่จะเป็นประการใด ถ้าจะกลับมาจะมาได้ ก็ไม่
 แน่ใจลงพระวังหน้าพระวังหลังอยู่ จึงได้เชิญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรแก้ว
 นั้นไปด้วย อ้างว่าจะรับไปทำบุญ และให้เจ้านายญาติวงศ์ในเมืองเข้า
 หลวงพระบาง ได้บูชาทำบุญด้วยกัน แล้วก็ยกครอบครัวไปหมด เมื่อ
 พระมหามณีนรัตนปฏิมากรแก้วออกไปจากเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้น เป็น
 ปีชาตจัตวาศก จุลศักราช ๙๑๔ ปี พระพุทธศาสดนกาล ๒๐๙๕ เจ้าไชย-
 เสรฐราชิราชไปถึงเมืองเข้าแล้ว ก็ประณิประนอมพร้อมไปกับเจ้าน้อง และ
 ญาติวงศ์ฝ่ายบิดา เชิญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรแก้วขึ้นประดิษฐานไว้
 ในปราสาท แล้วก็นัดลงพระและทำการกุศลสิ่งบิดาเป็นอันมาก แล้วก็
 ปรีกษาหารอักษณตามญาติวงศ์พี่น้องด้วยมรดก คิดแบ่งทรัพย์สินของผู้คน
 ข้างมาพาหะ ฆ่าอยู่ไม่รู้จักลง กาลล่วงไปถึงสามปี

ฝ่ายท้าวเพี้ยผู้รักษาเมืองเชียงใหม่เห็นว่า เจ้าไชยเสฐราชิราช
 ไปเมืองเข้าเสียนานแล้วไม่กลับ การงานบ้านเมืองค้างชดอยู่มาก ถ้ามี
 ขาศักดิ์ตระกูลจะไม่เป็นผู้ให้การให้สิทธิ์ขาดได้ จึงได้พร้อมกันปรึกษาเลือกหา
 ได้ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อเมกุฏิเป็นเชื่องค์เจ้าเชียงใหม่ทดลองแล้วมาแต่ก่อน
 นั้น เวदानันมัสติบัญญัติสามารถสมควร จึงพร้อมกันเชิญเจ้าเมกุฏิให้
 คินณขอออกมาแล้วก็ยอมยกให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แล้ว ครั้นภายหลัง
 พวกลาวพุงขาวตีเชียงใหม่ได้ เชิญเอาพระแก้วมรกตไปได้
 เมืองเข้า ๓๒ ปี แล้วเชิญไปไว้เมืองเวียงจันทน์นานถึง ๒๓ ปี พุทธ
 ศักราชล่วงไป ๒๓๒๓ ปี คริสต์ศักราช ๑๗๗๘ ปี จึงพระบาทสมเด็จพระ-

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ชำระแค้นแคว้นลาว และเชิญเอาพระแก้วมรกต
เอามาไว้ในเมืองธนบุรี ๓ ปี ได้สร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
มหินทรายุรยา บรมราชธานีเสร็จใน ๓ ปี

ครั้นเมื่อพระพุทธศักราช ๒๓๒๔ ปี คริสต์ศักราช ๑๗๘๑ ปี ถึงปีที่
๒๕ เพ็ญเดือน ๖ ได้เชิญพระแก้วมรกต มาประดิษฐานไว้ ณ พระบุษบก
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงตั้งการเครื่องบูชาอย่างค
ำทำด้วยทองคำประดับด้วยเพชรพลอย และพุทธบริจารเปลี่ยนตามฤ
ตอย่างใดดีพิมพ์แล้ว ล่องมาล้อมรอบพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๒๗ ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ๑๖ ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒๖ ปีเป็น ๖๘ ปี ครั้น ณ ปีที่ ๗๐ โดยรัชกาลพุทธศักราช ๒๓๙๔ คริสต์
ศักราช ๑๘๕๑ ปี เพ็ญเดือน ๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมวงศ์ ทรง
พระนามพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชสมบัติเทพพงศ์พระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิบัติพระแก้วมรกตนั้น โดยเคารพ ดำรัสสั่ง
ให้ช่างเขียน ๆ รูปพระแก้วมรกตทรงเครื่องตามฤตทั้งสี่ด้านลงในแผ่น
ผ้าใหญ่ พระราชทานไปแก่ชาวต่างประเทศซึ่งมีไมตรีแต่ได้เคยมายัง
กรุงเทพฯนี้ อยากจะใคร่เห็นพระแก้วมรกตนั้น อนึ่งโปรดให้เขียนเรื่อง
พระแก้วมรกตแต่เมืองเชียงรายได้ต้นมานี้ โดยภาษามคธจุณณียบท

และคาถาและภาษาไทยภาษาอังกฤษในปีพุทธศักราช ๒๓๙๗ } เป็นปีที่ ๔
คริสตศักราช ๑๘๕๔ }

แต่บรมราชาภิเษก โดยพระราชประสงค์จะให้คนในคนนอกพระราช
อาณาเขต รู้เรื่องพระแก้วมรกตนั้นจงทั่วกัน

๖
คำถากำนานพระแก้วมรกต

สุนนตุ สาธโว พุทธ-
 ปสนนา สยามราชสุ
 อัย โข มรณชาติ-
 สุวิสุทธา ขนรตน-
 ไปราณเหหิ มนุสเสหิ
 อิตถนุนาเม หิตถนุนาเม
 อิจเจวิทานิ อเมหิ
 ตมทุทิสส ภควนตุ
 พุทธสส ปรีนิพพาน-
 ทวินัน วสสสทสสานัน
 อเนเกหิปี วสเสหิ
 กทาจิ กตถจิ เทเส
 กถณจิ มหคฺขมสารัน
 สงฺขตา สมพุทฺธพิมพ-
 นเหว ปน โน ลทฺธา
 กทา ตสฺสา ปฏิมาย
 กมฺโพชาปี สยามาปี
 ตสฺสา พหุณี วตฺถุณี
 ปุพฺเพ อมฺมฺหิ กาลมฺหิ
 อสฺสเกเนวณฺเจวณฺจ

สาสเน พุทฺธมามกา
 ภตฺติกา จ สฺเมตฺติโน ฯ
 มณิกุณฺฑมยา สุภา
 ปฏิมาย มหตี วรา ฯ
 ปสนเนเหว สาสเน
 กาลเ เทเส กทา อัย
 อวิทเทหิ ตตฺตโต
 สมมาสมพุทฺธมุตฺตม
 กาลโต สมภาคโธ
 สมปฺปณฺณกาลโต ปุเร
 ปวตฺเตหิ ปุราตนา
 กุโธจิ มณิมาย
 มหนตฺ อมฺหํ วั
 ภาเวน อสฺส ปุชิตา ฯ
 ตตฺตโต วตฺถุทีปนา
 สทฺเทยยา กงฺขณฺทิกา ฯ
 ลาวาปี โยนกาปี จ
 กถยิตฺวา อเนกธา
 รณฺฑิเทเส อมฺมฺหิ จ
 ปฏิมาย สุมานตา

อสุกตฺเถตฺตํ กาลิ
 ตโต หริตฺวานามุตฺร
 อิจฺเจวํ นานาวาทฺหิ
 อจฺจากุลานิ ตฺ เตสํ
 อณฺณมณฺณวรัทฺธานิ
 มิสฺสกาณฺยานุมาเนน
 อนิขฺฌานกฺขมาเนว
 ติณฺณินฺตฺ ตานิ วตฺถุณิ
 เกนจาปฺปฏิพาเหยฺยา
 ตสฺสา พุทฺธปฺปมฺมาย
 อยณฺหิ ปฺปมฺมา เสณฺญา
 โยนรณฺณจฺมฺหิ จิตฺตาย
 อิทฺ ปากณฺณามาเนน
 โปราณกมฺหาณฺเป
 สมฺพุทฺธสฺส มุนินฺทสฺส
 ทฺวินฺนํ วสฺสสทฺสฺสํ
 เอกวสฺสสฺสสมฺตฺเต
 ภินฺนอสฺสนิสาเลน
 ตนฺนกาณฺณจณฺปณฺเณหิ
 ตโต จ สามณฺณเสล-
 เอกสฺมิมฺ วิหารสฺมิมิ
 ทฺวติมาสาตฺติกฺกเมเน
 สุวณฺณเนสฺวาปคเตสฺ

จาปีตา ปุชิตา อหุ
 สณฺชาปีตาภิมาณิตา
 วทีสุ จ วทนต์ิ จ ฯ
 วจนานิ ปทิสฺสเร
 อปฺปติณฺณจฺยานิ ปายโต
 วทฺติตานฺนุยฺตฺตรตฺตรี
 อาวหนฺติ ทฺเวพุทฺธํ ฯ
 อุชฺฌมฺยา เนธ วิณฺณนา
 ปณฺญาธิทํ ปวตฺติตโต
 อิทฺ วตฺถุ สมฺมจฺเจเต ฯ
 มณฺณิกฺขณฺเฑเน มาปีตา
 โปราณราชฺชานียํ
 ชยฺงฺครายนามิยา
 เอกสฺมิมิ จิรสณฺนิจิเต
 ปรีนิพฺพานกาลโต
 มิตานํ อนฺนุพฺพุทฺโส
 กาลเ ปวตฺตฺมานเก
 เจตฺตฺยคพฺเพ สุชามเย
 ฉนฺนาว ปากณฺณา อหุ ฯ
 สณฺณาย อภิหาริย
 จปีตา ปณฺณิมาชเร ฯ
 ปณฺณิมาฉวียํ ปน
 ปณฺณาทา วิทิตา อหุ

ทูวิสคัม ปณ วสุธานี
 อิจฺเจว โข โยนเกสุ
 ตสฺสา พุทฺธปฏิมาย
 พุทฺธนิพฺพานโต เอก-
 ทเว วสุสสทสฺสานิ
 เตสโมปริเม วสุเส
 อิมสฺมิ สฺยามรณฺฑมฺหิ
 สฺยามราชวสฺสํ
 อิทฺ สพฺพปจฺเมน
 จกฺกกฺกัปปมฺนาถ-
 มหตา ปุณฺณเตเชน
 สมฺมาอภิวิชนฺเตน
 กริตฺวา สฺยามวสฺสํ
 ตโตวิมฺ สฺยามรณฺฑํ
 อิทฺ อุตฺตฺยานเทสฺมฺหิ
 ตทา โปราณนคฺรี-
 ปรี ปเวสยิตฺวาน
 สมฺมาสทฺกกรียมานา
 เยสุ ติสฺสปี วสุเสสุ
 ตสฺสา ธนปฺริยา
 นทฺตีเร มาปยิตฺถ
 รมฺมา รตนโกสินฺท-
 เตสํ ตินฺนณฺนตฺต วสุธานี

เอกตฺเถว ปตฺติฏฺฐิตา
 ลาเวเกสุ ยถากุณฺม
 นิตาย จาปิตาย จ
 วิสาธิติสตฺตตฺตริ
 กเมเนว อตฺติกุณฺม ๑
 ทฺวาวิสตมฺชานิเย
 อิทานิ วตฺตมานเก
 สณฺจหนฺเต วรุตฺตเม
 วราณาจกฺกธารินา
 นามเน สฺขิตารินา
 ชลมาเนน ราชินา
 สกถํ ลาวรณฺฑกํ
 ปุรมฺปิ จนฺทนวหฺย
 ชยพฺพเลน อานิช
 รมฺเม พางฺโกกนามเก
 ภูตํ ธนปฺริวหฺย
 สํวจฺจรานิ ตินฺนปี
 ตตฺเถว จิปปิตา อหุ ๑
 เตเนวตฺตมราชินา
 ภาเค ปุรตฺถิเม จิตฺเต
 ราชธานี สฺภา อัย
 เทวมหานครวฺหยา ๑
 อจฺจเยน ปรีนิฏฺฐิตเ

รมเม นหานคร จ
 ปติภูจิตะ สิริรัตน-
 พุทธสส ปรีนิพพาน-
 ทวินัน วสสสหสฺสานิ
 วิสาขปณฺณมัยํ สา
 วิสมุญฺจिरตนุพเพเช
 กุฏาคารสมิ ชปีตา
 ปฏิมิเพ ทสฺสีเตน
 นานาวิชาคฺครตน-
 อุตฺตตฺตยานรูปิ
 ปรีวตฺติเตหิ ติกขตฺตํ
 อคณฺเยเยหิ สกฺการ-
 อีเชว ยาวชฺชตนา
 รมโฌ สพฺพปจฺมสฺส
 จกฺกกฺกัรปฺรมาณาน-
 รัชชสฺส กาลภูตานิ
 มหิสฺสสรสฺสนุทฺรสฺส
 รัชชสฺส กาลภูตานิ
 เชฏฺฐาธิปตินทวฺหสฺส
 รัชชสฺส กาลภูตานิ
 อิจฺเจวํ อติกฺกนฺตานํ
 ตินฺณมฺปิ รัชชกาเลสฺ
 สมฺมาสกฺกริยมานา

ตตฺถ ราชนิเวสเน
 เจตฺยารามे จ โสภणे ฯ
 กาลโต ติสฺสตฺตริ
 ปณฺจวิสมฺหิ หายเน
 ปฏิมิ อาหตา ตโต ฯ
 ฌนโสณฺณมเย สฺส
 สมฺปติภูจาปีตา อหุ
 นเยเนวาลิงกตา ฯ
 รจิตฺเทหิ ตถา ตถา
 อลงฺกาเรหิ มณฺฑิตา
 ตนฺตโมตฺตุนมจฺเจ ฯ
 ภาณฺเตเหวโปโสภิตา
 สกฺกตา สมฺปติภูจิตา
 วรรณาจกฺกธารีโน
 นามสฺส สฺสชิตาริโน
 วสฺसानิ สตฺตวีสฺติ ฯ
 ตสฺสเสวตฺตรราชิโน
 สํวจฺจณฺรานิ โสฬส
 ปรมฺมมิกราชิโน
 ฌพฺพิสหายนานิเส ฯ
 ราชัน รัชชการินํ
 วสฺसानิ อุนสฺสตฺติ
 สา อญฺชาลี นีรนฺตรํ ฯ

เยสั วสฺสทานเมกฺขน-
 รณฺโณ สพฺพปจฺมสฺส
 ทุตฺติยสฺส มหารณฺโณ
 วยสว ตตฺติยสฺส
 หุตฺวาเนเกสุ เทเสสุ
 เสฏฺฐชาตฺยาทิกฺขณฺเห
 อยเมว ปรมฺเฑ-
 ราชาริราชา มนุชฺชินฺโต
 พุทฺธสฺส ปรีนิพฺพาน-
 ทวินฺนํ วสฺสสหฺสฺสานํ
 จตฺตตฺตรนวุตฺติยา
 ปรีปฺณฺณฺเนสุ วิสาข-
 อภิสิตฺโต ปรมฺรชฺช
 หุตฺวา ตเทว มรณฺ-
 สมฺพุทฺธปฏฺมํ เสฏฺฐํ
 ชีวฺมานกพุทฺธํ
 เมตฺตฺติยา ปฏฺิพุทฺธานํ
 อธิรณฺณคตฺปฺพพานํ
 พหุณฺนํ ทสฺสณฺตถาย
 วณฺณเลปสงฺขาเตน
 คากาเปตฺวาน อากา-
 รุตฺตตฺตเย อลงฺกต-
 ฐปานิ เอกเมกสฺมึ

สตฺตตฺติยาอ จจฺเย
 เสฏฺฐจฺนตฺตา สุชาตฺติมา
 อคฺโค วรุตฺตมตฺตรโฆ
 รณฺโณ กนิฏฺฐภาตฺติโก
 อตฺติจฺจณฺเณว ปากโต
 มหาชนาภิมานิโต
 มหามกฺกสฺวหโย
 สยามรณฺเฑ นริสฺสโร ฯ
 กาลโต ติสตฺตตฺตร
 อตฺติกณฺตฺตานโมปรี
 สํวจฺจเรสุ สพฺพโส
 ปุณฺณมายนฺโปกฺเค
 อภิสฺสเกน ฐมฺมโต
 มณฺนิกฺขณฺทมยํ สุกํ
 สมฺมเทว อปฺปจฺหํ
 กตฺวา ติพฺพาภิมานโน ฯ
 ทูเร วิเทสวาสินํ
 ชนํ ทญฺฺจกามินํ
 จิตฺตกาเรหิ กมฺมฺนา
 ตมฺพิมฺพสฺสเสว สาทิสํ
 มณฺณนํ สริกฺขกํ ฯ
 ภาวากาเรน ตินฺนํ
 เลปารเห มหาปญฺเญ

ทศสาปยิตฺวา ปฏีมา-
 พหุณีปี การาเปลิ
 มากธายปี ภาสาย
 เองคุลิสหานํ ปุยกฺขเรหิ
 เกนจยาปฏีพาเหยยํ
 พุทฺธสฺส ปรีนิพฺพาน -
 สตุตฺตฺตฺรณวฺติยา
 ติสเตเนวตฺตฺเรน
 พุทฺธสฺส สาสนาณุมฺหิ
 จตฺตฺถสํวจฺจรมฺหิ

พิมฺพรูปปรานิสะ
 วิเทสิเกปี โตสยํ ฯ
 สฺยามานมกฺขเรหิปี
 อตฺถวิญญาปนารหิ
 ตสฺสา วตฺถุํ ลิขายิ ฯ
 กาลโต ปริมาณิเต
 วสฺเสหิ อธิเกน ตุ
 ทวิสฺสสฺเสน มานิเต
 ตสฺส รชชสฺส ราชนิ
 อิทํ ลิขายิตํ อหฺมตี ฯ

คำแปลตำนานพระแก้วมรกก
พันพุทธอนุราช (สิน) เปรียญเอก วัตรราชประดิษฐ์แปล

ขอเล่าขานทั้งหลาย ผู้นับถือพระพุทธเจ้า เลื่อมใสแล้วในพระ
พุทธศาสนา และมีความรักดีไม่ตรีติในพระราชาของชาวสยาม จงฟัง
พระปฏิมาอันแด ดำไว้ด้วยก้อนแก้วโดยชื่อมรกตงามหมดจดดี เป็นพระ
ปฏิมาใหญ่ประเสริฐ อันเราในกาลนี้อุทิศถึงพระผู้มีพระภาคสัมมา
สัมพุทธเจ้า ผู้สูงสุดนั้น โดยส่วนเสมอ แต่กาลเป็นที่ปริณิพพานแห่ง
พระพุทธเจ้า ไม่รู้แล้วตามความเป็นอย่างนั้นว่า พระปฏิมาอันมนุษย์
ทั้งหลายครั้งก่อน เลื่อมใสแล้วในพระศาสนา กระทำแล้วในกาลเมื่อ
อย่างนั้น ๆ ในประเทศซึ่งอย่างนั้น ๆ ดังนั้นนี้เทียว (อันบุคคล) ถือเอา
แก้วเป็นด้ามมีค่ามากแต่ที่ไหน ในประเทศไหนในกาลไรกระทำดี
(เจียรระไน) ด้วยประการไร บูชาแล้วโดยความเป็นพระรูป แห่งพระ
สัมพุทธเจ้าแต่กาลมีในก่อน แต่ปีทั้งหลายแม้เป็นนอกอันเป็นไปแล้ว
ในก่อนแต่กาลอันเต็มพร้อมแห่งพันปีทั้งหลายดอง.

ก็และกาดำหรับแสดงเรื่องแห่งพระปฏิมานั้น โดยความเป็น
อย่างนั้น อันควรเชื่อก็คความดังลี้ อันเราไม่ได้แต่นั้นเทียว ชาว
กัมพูชาก็ ชาวสยามก็ พวกลาวก็ ชาวโยนกก็ กล่าวเรื่องแห่ง
พระปฏิมานั้นมาก กล่าวแล้วและกล่าวอยู่บัดนี้ด้วยวาทะต่าง ๆ โดย
ประการเป็นนอก อย่างนั้นว่า พระปฏิมาอันผู้โน้นสร้างด้วยดีแล้วอย่าง
และอย่างนั้นในกาลก่อนโน้นและในแคว้นแคว้นประเทศโน้น ให้ตั้งไว้แล้ว
ในที่โน้นได้บูชาแล้ว ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ นำมาแล้วจากที่โน้น
ให้ประดิษฐาน ณ ที่นั้น นับถืออย่างแล้วดังนี้.

ก็อวยคำแห่งชนทั้งหลาย มีชาวชมพูเป็นต้นนั้นดับสิ้นเหลือเกิน
คัดค้านกันเอง เป็นที่อาศัยไม่ได้ เจือไปด้วยการคาดคะเนโดยมาก
ทวชนแล้ว ย่อมปรากฏยิ่ง ๆ หาเป็นความควรแก่ความใคร่ครวญของ
บัณฑิตไม่ ย่อมนำมาซึ่งความสงสัยสับสนเดียว วัตถุทั้งหลายเหล่านั้น
(กถาแสดงวัตถุทั้งหลายนั้น) ยังตั้งอยู่ อันวิญญูชนในสมัยนี้ พึงติเตียน
หามิได้ อนึ่งอันใครไม่พึงคัดค้าน เรื่องแห่งพระปฐมานัน อันเราจะ
รวบรวมในที่นี้ จำเดิมแต่ประวัติ.

แท้จริงพระปฐมานัน ประเสริฐที่สุดอันบุคคลสร้างแล้วด้วยก้อน
แก้ว (อันบุคคลบรรจุกว) ในพระมหาสถูปโบราณอันหนึ่งอันตั้งอยู่
แล้วนานในโบราณราชธานี อันตั้งอยู่แล้วในแคว้นแคว้นโยนก มีนามว่า
เขียงรายโดยนามอันปรากฏ ในสมัยนี้ อันบุคคลปิดแล้วด้วยทองคำ
เปลว ได้ปรากฏมีในห้องพระเจดีย์อันสำเร็จด้วยทองคำเปลวได้ปรากฏมี
ในห้องพระเจดีย์อันสำเร็จด้วยปูนอันแตกแล้วด้วยอันทำลายแห่งด้ายฟ้า
ในกาลประมาณยี่สิบเอ็ดปีอันเป็นไปอยู่โดยลำดับ แห่งพื้นปฐมา
ล่อง อันบัณฑิตนับแล้วแต่กาลเป็นที่ปริณิพพานแห่งพระสัมพุทธเจ้า ผู้
เป็นจอมแห่งนักปราชญ์.

ก็ (พระปฐมานัน) อันบุคคลเชิญไปแล้วจากห้องแห่งพระเจดีย์
นั้น ด้วยสำคัญว่าศีลาลัมณีย ตั้งไว้ในเรือนพระปฐมานัน ในวิหาร
หลังหนึ่ง.

ก็ครั้นเมื่อทองที่ผดแห่งพระปฐมานันออกแล้วโดยกาลเป็นที่กาลล่วง
แห่งสองสามเดือน พระปฐมานันได้ปรากฏแล้ว อันบุคคลรู้แล้วโดย
ความเป็นพระปฐมานันสำเร็จด้วยก้อนแก้วแห่งใหญ่ในกาลนั้น (พระปฐมา
นัน) อันบุคคลนำมาแล้ว สุ่มหาค้นคว้าว่า ดำปาง ซึ่งเป็นมหाराชา

ในกาลนั้น อันตั้งอยู่แล้วในแคว้นโยนกได้ตลอดแล้ว ถัดการแล้ว
ในปีนั้น นั้นเที่ยว ตั้งอยู่แล้วในเมืองนครลำปางนั้นสิ้นกาลนาน (คือ)
สิ้นปีทั้งหลายตามลำดับสอง

(พระปฐมมานันท์ อันบุคคลนำมาแล้วจากเมือง) นครลำปางนั้น
ลุ่มหานครนพิต อันเป็นที่อยู่แห่งผู้เป็นใหญ่กว่าชาวโยนก เป็นราชธานี
อันบุคคลสร้างใหม่อีก (เชียงใหม่) ในโยนกกราวนั้นนั้นเที่ยว ในปี
ที่สิบเอ็ดในเบองบนแห่งพันปีทั้งหลายสองอันก้าวล่วงแต่กาลเป็นที่
ไปล่วงแห่งพระสัมพุทธเจ้า (อันบุคคล) ได้ให้ประดิษฐานไว้แล้วใน
มหานครนพิตนั้นตลอดปีทั้งหลายแปดสิบสี่แล้ว.

ก็ ครั้นเมื่อกำลังแห่งชาวโยนก เป็นของอ่อนอันข้าศึกย้ายแล้ว
อนึ่งครั้นเมื่อกำลังในแคว้นลาวมีกำลังใหญ่ ยิ่งความเป็นอิสระ
อันลาวทั้งหลายเป็นไปแล้วในโยนกกราว ให้เจริญอยู่ (พระปฐมมานันท์)
อันบุคคลนำไปแล้ว จากนครนพิตนั้นลุ่มบุรี อันอาศัยแม่น้ำใหญ่ชื่อโขง
เป็นมหานครมีชื่อว่าลาว (เมืองหลวงพระบาง) ในแคว้นลาวของตน
ในปีเก้าสิบห้าในเบองบนแห่งพันปีทั้งหลายสองอันก้าวล่วงแล้ว เป็นไป
อยู่โดยลำดับแต่กาลเป็นที่ล่วงแล้วแห่งพระสัมพุทธเจ้า อันบุคคลประ-
ดิษฐานไว้แล้วที่นครชาวนน บุษบาแล้วตลอดปีทั้งหลายสิบสอง ก็ (พระ
ปฐมมานันท์) แลอันบุคคลนำไปแล้วจากเมืองชาวนน ลุ่มหาบุรีอันสร้างแล้ว
ใหม่มีชื่อว่าจันทน์ (เวียงจันทน์) ให้ประดิษฐานไว้แล้วได้ถัดการแล้ว.

ก็ (พระปฐมมานันท์) ประดิษฐาน ณ ที่เดียวนั้นเที่ยว ในเมือง
เวียงจันทน์นั้นแล ตลอดกาลนานคือ ต้องร้อยแห่งปีทั้งหลายยิ่งด้วย
สิบห้า เมื่อพระพุทธรูปปฐมมานันท์ (อันบุคคล) นำไปแล้ว และให้ตั้งอยู่แล้ว
ในโยนกทั้งหลายในลาวทั้งหลายตามลำดับ อย่างนี้ ด้วยประการนั้นแล

พื้ปีทั้งหลายต้องยิ่งด้วยล่ำมร่อย ยิ่งด้วยยลืบเฮ็ด (๒๓๒๑ ปี)

ก้าวล่วงแล้วโดยลำดับนั้นเที่ยวแต่กาลเป็นทีนพพานแห่งพระพุทเจ้า
ครนเมือวงศ์แห่งพระเจ้ายามราช ประเสริฐสูงส่งตงชนอยู่ในล่ำม
อันเป็นไปอยู่ในปีเป็นทีตงแห่งปีลืบล่อง มีในเบองบนแห่งล่องพื้
ล่ำมร่อยปีเหล่านัน (พระพุทเจ้าปฏิมาน) อันพระราชาพระองค์ก่อนกว่า
พระราชาทงปวงในพระราชวงศัน ผู้ทรงไว้ซึ่งอาณาจักรอันประเสริฐ
มีชาติก่อนปราบดีแล้วทรงพระนามว่า จักรบรมนาถ รุ่งเรืองอยู่ด้วย
บุญและเดชใหญ่ ทรงปราบปรามแฉ่นแฉ่นลาวทงตงถึงบุรชอวาจนทณ
กระทำ (ให้อยู่) ในอำนาจของล่ำมโดยราบคาบ นำมาแล้วจาก
เวียงจันทนนั้นนเที่ยวล่ำมราชูนี้ โดยกำลังแห่งความชนะ เชิญเข้าไป
ลู่กรุมมีชื่อว่าชนบุรี อันเป็นนครก่อนในกาลนั้น ในประเทศเป็นล่อง
อนบคคลพึงรณรมย์ มีนามว่า บางกอกน ลักการะอยู่โดยชอบ
ได้ประดิษฐานไว้แล้ว ในกรุงชนบุรีนั้นนเที่ยวตลอดปีทั้งหลายล่ำม

พระราชานันงามอนบคคลพึงรณรมย์ มีนามว่าเทพมหานคร
รัตนโกสินทร อันพระราชผู้สูงส่งคนนั้นนเที่ยว ให้สร้างแล้วตงแห่ง
แมนอันตงอยู่ในปรัศติมภาคแห่งกรุงชนบุรีนเที่ยว ในปีทั้งหลาย
ล่ำมใดก็ครนเมือมมหานครอนบคคลพึงรณรมย์ และพระศรีรัตนเจดียาราม
อันงามซึ่งตงอยู่ในพระราชนิเวศนั้นนล่ำเร็จแล้ว โดยกาลเป็นทีล่องไป
แห่งปีทั้งหลายล่ำมเหล่านัน พระปฏิมานัน (อันพระราชานัน) นำมาแล้ว
จากกรุงชนบุรีในวันวิสาขบูชาในปียลืบหาแห่งพื้ปีทั้งหลายต้อง
ยิ่งด้วยล่ำมร่อย แต่กาลเป็นทีปรีนิพพานแห่งพระพุทเจ้า ประดิษฐาน
ไว้แล้วในกฎาการอันงามล่ำเร็จด้วยทองทิบ สูงยลืบศอกก่า
(๒๐ ก่ำมา) ได้ประดิษฐานดีแล้วตกแต่งแล้วโดยนัยอันเร้าแต่งแล้ว

ในปฏิพินันท์นัยนี้ อันประดับแล้วด้วยเครื่องประดับทั้งหลาย
อันแต่งแล้วด้วยแก้วเจดีย์อย่างต่าง ๆ อันสมควรแก่ฤดูตามอันเปลี่ยน
แล้วด้วยประการนั้น ดั้นสามครั้ง ในกาลเป็นทนต์ไปแห่งฤดูทั้งหลาย
นั้น ๆ งดงามแล้วด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย อันจะนับมิได้ทีเดียว
ประดิษฐานอยู่ด้วยดีแล้ว ในพระศรีรัตนเจตยารามนี้ นนทเทยอันบุคคล
สักการะมาทราบเท่าถึงกาลทุกวันนี้

ปีทั้งหลายยี่สิบเจ็ด เป็นรัชกาลแห่งพระราชอาพระองค์ก่อนกว่า
พระราชอาทงปวงผู้ทรงไว้ซึ่งอาณาจักรอันประเสริฐมีข้าศึกชนะดีแล้ว
ทรงพระนามว่า จักรบรมนาถ ปีทั้งหลายยี่สิบหก เป็นรัชกาลแห่ง
พระราชอาผู้เป็นโอรสแห่งพระราชอาพระนามว่าจักรบรมนาถนันทนทเทย
(ทรงพระนามว่า) มหิศรุดันทร ปีทั้งหลายยี่สิบหก เป็นรัชกาลแห่ง
พระราชอาผู้ประกอบในธรรมอย่างยิ่ง ทรงพระนามว่าเจษฎาธิบดินทร์
พระพุทธรูปมานัน (อันมหาชน) สักการะอยู่โดยชอบตลอดปีทั้งหลาย
หกสิบเก้าในรัชกาลแม่แห่งพระราชอาทงหลายตามผู้กระทำซึ่งความเป็น
พระราชอาอันด่งไปแล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ได้ตั้งอยู่แล้วตลอด
นิรันตรกาล

พระราชอาผู้เป็นพระนัดดาประเสริฐที่สุดแห่งพระราชอาพระองค์ก่อน
กว่าพระราชอาทงปวง มีพระชาติดี เป็นพระโอรสอันประเสริฐสูงสุดเลิศ
แห่งพระมหाराชที่ด่งเป็นพระกนิษฐภคินีโดยดุษฎีแห่งพระราชอาทงสาม
เทย เป็นผู้เป็นไปด่งปรากฏแล้วนันทนทเทย ในประเทศทั้งหลายเป็น
อเนก อันมหาชนนับถือแล้วด้วยคุณทั้งหลาย มีพระชาติเป็นต้น
อันประเสริฐที่สุด เป็นไปด่งด้วยพระนามว่า พรเมทรมหามกุฏ
พระองค์นันทนทเทย เป็นพระราชอาธิราช เป็นจอมแห่งมนุษย์เป็นใหญ่
กว่าคนในแคว้นแคว้นสยาม ในกาลเป็นไปด่งไปแห่งปีทั้งหลายหกสิบเก้า

เทียวเหล่าใดเล่า อภิเชกแล้วด้วยบรมราชาภิเชกโดยธรรมในวัน
 จิสาขบุรณมี อันเป็นวันอุโบสถ ในปีทั้งหลายเกิดปีดังด้วยดี อันเต็ม
 พร้อมแล้ว ด้วยประการทั้งปวง ในเบื้องตนแห่งพันปีทั้งหลายต้อง
 ยิ่งด้วยด้ามร้อยอันดองแล้ว แต่กาลเป็นที่ปรินิพพานแห่งพระพุทธเจ้า
 ทรงบำรงอยู่ซึ่งพระสัมพุทธปฏิมาอันสำเร็จด้วยกอนแก้ว ช่อมรกต
 อันงามประเสริฐที่สุดคนนั้นและโดยชอบนั้นเทียว มีความนับถือกล้า
 กระทำให้เป็นดังพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ยังบุคคลให้ถือเอา
 ซึ่งอาการเช่นกับคล้ายดั่งด้วยจิตรการกรรม ที่นับว่าระเบียบดีแห่ง
 พระพุทธพิมพ์พนนนั้นเทียว เพื่ออันดูแห่งชนทั้งหลายมากผู้อยู่ต่างประเทศ
 ไกล รู้เฉพาะแล้วด้วยสัญญาไม่มีตรี ไม่เคยมาแล้วในสยามประเทศนี้
 มีความใคร่เพื่ออันเห็น ให้แสดงรูปทั้งหลาย มีด้ามอย่างด้วยอาการ
 คือความเป็นพระปฏิมา อันประดับแล้วในอุตุตามในแผ่นผ้าใหญ่ควรแก่
 อันระบายนหนึ่งแด อันหนึ่งให้กระทำรูปทั้งหลายแม่มากสำหรับ
 รองแบบพระปฏิมา แม้อย่างต่างประเทศทั้งหลายให้ยินดีอยู่ ให้เขียน
 เรื่องแห่งพระพุทธปฏิมานั้น ควรให้รู้เนื้อความอันใคร ๆ พึงคัดค้าน
 ไม่ได้ ด้วยอักษรทั้งหลายแห่งชาวสยามบ้าง ด้วยอักษรอังกฤษบ้าง
 แม้ด้วยภาษาแห่งชาวมคร^(๑) ก็เรื่องนั้นเราให้เขียนแล้ว ในปีที ๔
 แห่งรัชกาลของเราผู้เป็นพระราชนัน ได้มีในอายุแห่งพระพุทธศาสนา
 อันนับแล้วด้วยสองพันยี่ด้วยด้ามร้อย ยิ่งด้วยปีทั้งหลายเกิดปีดังด้วย
 เจ็ด อันบันทึกกำหนดแล้ว แต่กาลเป็นที่ปรินิพพานแห่งพระพุทธเจ้า
 ด้วยประการดังนี้แด

(๑) ตรงนี้ผู้แปลเดิมแปลไว้ว่า เขียนตำนานพระแก้วเป็นภาษามครด้วยอักษร
 ไทย และอักษรอังกฤษ ที่จริงไม่ใช่เขียนเป็นภาษามครล้วน เขียนเป็นภาษาอังกฤษด้วย
 ดังกล่าวไว้ในคำนำ

ตำนานพระแก้วมรกต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์

สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถ

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น

พระราชพิธีศรีสังฆปานกาล

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ได้รับพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุ
ถึงนาท ขอประกาศแก่เทพยนิกรทั้งหลาย เป็นอาทิ คือโลกบาล
มหาเทวราช แดเทพยเจ้าผู้มีฤทธิ์อำนาจมีทิพยโสดิตทิพยจักขุอันประเสริฐ
ซึ่งบังเกิดประดิษฐานอยู่ในทิพยพิมานมาศ อันมีนิตย์ในภูมิพลุฑษบรรพ
ตาศาศกาทญจนรัตนราชมนเทียรเป็นอาทิทั้งปวงทุกสถาน แดท้าวมหาเทวราช
ซึ่งเป็นประธานในพระราชอาณาเขต เป็นท้าวเทวเคศรียิ่งใหญ่ แดท้าวม
หาเทวราชที่ใดมีทิพยเทวานุภาพเป็นชั้นต้องรองลงมา แดเทพยดาซึ่งมีทิพย
ศักดิ์พิเศษในประเทศนานา คือพระภุมเทพยดา อันสถิตในจังหวัดพระ
นคร แดเคหะวัดทุกสถาน คือพระเลื้อเมืองทองเมืองพระหลักเมือง แดพระ
กาฬไชยศรีอันเรืองฤทธิ์ศักดิ์กต แดเทพยเจ้าซึ่งรักษานพคตมหาเศวต
ฉัตรราตินันตร ศิรรัตนวไรสรวิยาธิปัตติแดเทพยเจ้า ซึ่งรักษาในจังหวัดพระ
ราชินีเวศน์บรมมหารัชมณเทพเจ้าอันอภิบาลเกษตรารามตามทิศานุทิศ
ทั่วเทพยนิกรทั้งปวงขอจงเฝ้าทิพยโสดิตตตบคำประกาศนี้

อนึ่งขอประกาศให้ทราบด้วยดี แก่พระบรมราชวงศ์ค่านวงศ์ แด
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยบรรดาซึ่งมาดโมถรรพ์นิบาตประ

ชุมพร้อมกันในกาลเริ่มมงคลราชพิธีศรีสัจจานกาลอันนี้ จะขอเริ่มคำ
 ประกาศพระมหามณีรัตน์ปฏิมากร^๕ มีเรื่องในหนังสือตำนานโบราณ
 แต่งเป็นภาษามคธไฉนเรียกชื่อว่ารัตนพิมพวงศ์ เจ้าเรื่องเดิมของพระพุทธ
 รูปแก้วพระองค์สืบมา มีใจความในตำนานพระมหามณีรัตน์ปฏิมากร^๕
 นั้นข้างต้นว่า พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรองค์เทวดาสร้างถวายพระ
 อรหันต์องค์หนึ่ง มีนามว่าพระนาคเสนเถระในเมืองปาตลีบุตร จึงพระ
 นาคเสนเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์อันมีฤทธิ์จำเริญด้วยอภิญญา ได้อธิษ-
 ฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระพุทธเจ้า ให้ประดิษ-
 ฐานอยู่ในองค์พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรถึงเจ็ดพระองค์ คือในพระ
 โมฬีพระองค์หนึ่ง ในพระนลาฏพระองค์หนึ่ง ในพระอุระพระองค์หนึ่ง
 ในพระอังสาทั้งสองข้างสองพระองค์ ในพระชานุทั้งสองข้างสองพระ
 องค์ เป็นเจ็ด^๕ เนื้อแก้วกัมภีร์ดัดสันตติเป็นเนื้อเดียวกันเดิมไม่มีแผล
 มีช่องแฉกเห็นตลอดเข้าไปเลย พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรอยู่เมืองนั้น^๕
 แล้วตกไปเมืองลังกาทวีป แล้วตกมาเมืองกัมพูชา เมืองศรีอยุธยา เมือง
 ตะไคว้ เมืองกำแพงเพชร แล้วภายหลังตกไปอยู่เมืองเชียงราย เจ้า
 เมืองเชียงรายหวังจะซ่อนแก้วนี้ จึงเอาปูนทาอุดไว้ปิดทองบรรจุไว้ใน^๕
 พระเจดีย์ที่เมืองนั้น^๕ เรื่องดังตนมาจนถึงทนต์ มีเรื่องราวเล่าสืบต่อกันไป
 คู่จมีคนได้รู้เห็นเป็นแน่ แลความนั้นใคร่ทักเชื่อง่ายก็ยอมเห็นว่าเป็น
 จริง ตามตำนานที่กล่าวมานั้น ที่ไม่เชื่อก็จะคิดวิตกสงสัยไปต่าง ๆ ว่า
 พระพุทธรูปองค์นั้น^๕ มีมือเทวดาสร้างพระพุทธเจ้ารูปร่างเหมือนอย่างนั้น^๕
 เป็นมือเทวดาแน่แล้วและจะเป็นที่สงสัยไม่ตกถึงกัน ก็ปรกคิณโบราณ
 แรกมีหนังสือเช่นนี้^๕ ยังไม่มีหนังสือเก่า ๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือเรื่อง

อะไร ๆ นี้ก็จะเขียนอย่างไรก็เขียนไปไม่คิดว่าจะมีคนภายหลังจะ
มีปัญญาแล้ดัดตริตรองเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวเองแต่ไม่เชื่อนั้น
ไม่มีใครจะคิด

การเรื่องข้างต้นนั้นไม่มีพยานมากยกไว้ก่อน จะขอกล่าวข้อความ
เรื่องพระมหามณเฑียรนปฎิมากรพระองค์คนแต่ทศวรรษจะเชื่อได้ แดแต่โดย
อนุমানตามสลักสำคัญ ที่มีในองค์พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น ว่าเนื้อหาแก่น
ศิลาซึ่งเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรพระองค์คนอย่างนี้ เห็นจะมีบทเกิดข้าง
เมืองฝ่ายเหนือที่ติดกันกับแดนจีน เพราะตัวอย่างเคยเห็นมาแต่ข้าง
เมืองจนบ้าง ดุคล้ายแก้วอย่างนี้ แต่ที่จะดัดทำแก้วที่เป็นองค์พระพุทธรูป
ไม่เคยได้เห็นแต่ได้ยินเป็นแน่ว่าทำได้อีกเลย

อนึ่งจะว่าด้วยฝีมือช่างทำพระพุทธรูปพระองค์คนนั้นเล่า เมื่อ
พิจารณาเทียบเคียงดู ก็เห็นเป็นฝีมือช่างที่เอกที่เดียวในครึ่งหนึ่งคราว
หนึ่ง จะเป็นฝีมือช่างข้างอินเดีย คือเมืองเบงกอลตะวันออก หรือ แดเมือง
แขกพราหมณ์ข้างมณฑลประเทศไทยเรียกเมืองเทศน์นั้นก็มีใช้เลย

อนึ่งจะเป็นฝีมือสิ่งหยาบ มอญ พม่า เขมร และไทยเหนือและจีนก็มีใช้
ดูฝีมือไม่ใกล้เคียงคล้ายคลึงกันกับพระพุทธรูปซึ่งเป็นฝีมือช่างในเมือง
ทองปองที่ออกชื่อมาเลย ถ้าจะเป็นฝีมือเทวดาตั้งตำนานว่า ก็เห็นว่า
ฝีมือเทวดาจะผิดกว่าฝีมือช่างมนุษย์ทองปองไปทีเดียว เมื่อเปรียบเทียบ
ไปโดยละเอียด ดูเหมือนว่าจะเป็นฝีมือช่างตาเหนือโบราณช่างเมือง
เชียงแสน เห็นคล้ายคลึงมากกว่าฝีมือช่างเมืองอื่น และถึงจะเป็นช่าง
ที่เมืองลาวก็จะเป็นช่างที่ต่างเอกที่เดียวมิใช่เลวทราม ด้วยเป็นของงามดี
เกลี้ยงเกลามากอยู่ไม่หยาบคาย เพราะฉะนั้นควรจะคาดการแนตามเหตุ
ที่เห็นอยู่รอบคอบว่า พระมหามณเฑียรนปฎิมากรองค์คนคงจะเป็นของท่าน

ผู้มีบุญ เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองของชนบทถือพระพุทธศาสนามากกว่าถือนิสสัยเทวดาและลัทธิอื่น ๆ และมีบุญญาภาพแข็งแรงมากกว่าเมืองใกล้เคียงโดยรอบคอบ และเมื่ออาณาจักรได้โตใหญ่สมควรแก่เวลา เมื่อมนุษย์ยังไม่เป็นใหญ่เป็นน้อยใช้ มีแต่ร่อนหน้าไม้หอกดาบแหลน หลาว รบพุ่งชนกันด้วยกำลังกายและพวกพ้องมากเท่านั้น ท่านที่เป็นเจ้าของเดิมทีให้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง คงจะมีอานุภาพมาก จึงได้แกว่ก่อนใหญ่ถึงเพียงนั้นมา ไม่มีผู้อื่นที่จะคิดริษยาชิงชิงไปได้ และมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากกว่าอยากได้เงินทองและเกียรติยศตามวิสัยโลก จึงไม่ได้ขายแกว่นั้นเสียแก่เมืองอื่นเอาเงินทองกต และจะเก็บแกว่ก่อนนั้นไว้ทั้งใหญ่ ไว้อดผู้อื่นให้เป็นเกียรติเห็นกต ท่านผู้นั้นจะมีศรัทธาปลงเห็นว่าสิ่งอันยิ่งกว่าพระพุทธรูปตนไม่มี ถ้าว่าแกว่ก่อนนั้นทำเป็นพระพุทธรูปเห็นจะประเสริฐยิ่งกว่าเก็บไว้และจะใช้อย่างอื่น จะเป็นเกียรติยศในชาติหนึ่งแก่บ้านเมืองนั้น และจะเป็นกุศลให้ผลเป็นประโยชน์ในชาติหน้าแก่ผู้ที่ได้สร้างเป็นพระพุทธรูปนั้น จึงผู้เดียวสละแกว่ก่อนใหญ่ให้มาเลื่อยตัดผ่าเจียรระไนให้ได้ฐานและประมาณสมควรเป็นองค์พระพุทธรูป และเพราะเลื่อยตายเนื้อแกว่ก่อนใหญ่ จึงให้เหลือเศษไว้ภายใต้พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น หาได้ตัดเสียให้ราบเสมอไม่ และเพราะมีพระราชนาภาพมาก ของแข็งนักจะตัดแต่งแก้ไขได้โดยยากก็ยิ่งอดล้าให้ทำจนล้าเร็วได้ด้วยฝีมือช่างคนเดียวและหลายคนที่เป็นผู้มีฝีมือ ทั่วทั้งที่ฐานประมาณทำการโดยพินิจหมดจดสนิทชิดชมไม่มีที่ติได้นัก จนถึงขัดผิวชักเงาเกลี้ยงเกลาล้วนหมด แกว่จะขัดผิวชักเงาให้ชวนให้ตลุดเพียงใดก็ทำได้เพียงนั้น ความอนุমানเห็นดังว่ามาน แต่จะยืนยันความเป็นแน่ชัดว่าพระมณีนรตนปฏิมากรพระองค์นี้เป็นของท่าน

ผู้ใด สร้างในประเทศใดตำบลใด และสร้างในกาลครั้งใดคราวใดนั้น
 จะกำหนดแน่ชัดให้ใครเชื่อได้ พ้นจากคำที่ไม่น่าเชื่อนักไม่ได้ แต่
 พิจารณาเห็นว่าพระมหามณเฑียรนปฎิมากรพระองค์นั้นมเหศวร์ศักดิ์ทานภาพ
 เป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดที่มีบุญญาธิการแก่กล้า จึงจะ
 รักษาพระมหามณเฑียรนปฎิมากรพระองค์นั้นไว้ได้ เมื่อจะสืบสืบความ
 โบราณในสยามราชวงศ์ดารเก่าขึ้นไป ถึงสมเด็จพระร่วงทรงพระนามว่า
 พระเจ้าอรรณมหาราช เจ้ากรุงสุโขทัยและศรีธรรมราช ที่มีพระเกียรติยศ
 กิตติคุณระบือลือชามากกว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์ และมีเรื่อง
 ว่าได้พระพุทธรูปหินศิลาแลงมาแต่มหาสมุทรแล้วก็ดี ก็ไม่ได้ความว่าได้
 พระพุทธรูปนปฎิมาองค์นั้นมาไว้ ถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ครอบครองกรุง
 พระมหานครศรีอยุธยา ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองทรงพระนามว่าสมเด็จพระ
 เจ้ารามาชิตีลงมา นับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสวยราชสมบัติในพระมหา
 นครศรีอยุธยาถึง ๓๓ พระองค์ คือสมเด็จพระเจ้ารามาชิตีหนึ่งเป็น
 ปฐม และพระบรมเอกทัตถอนุรักษมนตรีราชเป็นที่สุด และในพระเจ้า
 แผ่นดินกรุงพระมหานครศรีอยุทธยานั้น พระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์
 ได้ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่เมืองเวียงจันทน์ก็หลายครั้ง หาได้พระพุท
 ธรูปนปฎิมากรอันวิเศษพระองค์ลงมาไว้ในพระนครไม่ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า
 พระแก้วมรกตไม่ได้ความว่าทราบมาเลย พระนครศรีอยุธยาก็เป็นพระ
 มหานครอันใหญ่ เห็นจะเป็นด้วยไม่ได้พระพุทธรูปนปฎิมากรพระองค์
 มาไว้ในพระนคร จึงมีข้าศึกต่างประเทศมาประชิดถึงชานพระนครเป็น
 หลายครั้ง และมีเหตุเปลี่ยนเจ้าแผ่นดินต่างพระองค์และชิงราชสมบัติ
 ต้องรบพุ่งกันในกลางพระนครก็มี จนถึงศักราช ๑๑๒๕ ปี เลี้ยวกรุงศรี
 อยุธยาแก่พม่า เจ้านครอินทรีซึ่งเป็นพระยากำแพงเพชร ได้เป็นเจ้าแผ่นดิน

ครอบครองในสยามประเทศ อาศัยกำลังสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึก
 พระเจ้าสุรสีห์พิษณวาทิราช ได้ช่วยกันปราบปรามยุคเข็ญเสี้ยนศัตรู
 รามคาบเป็นปรกติแล้วมาตั้งพระนครธนบุรี ครั้นจุลศักราช ๑๓๔๑ ปี
 สมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึก และพระเจ้าสุรสีห์พิษณวาทิราช ได้ยก
 พยุหโยธาทัพขึ้นไปปราบเมืองศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ ด้วยอำนาจ
 พระบารมีสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึก ซึ่งควรเป็นที่ครอบครองปฏิบัติ
 บุชาพระรัตนปฏิมากรพระองค์หนึ่ง พระเจ้าร่มขาวเมืองหลวงพระบาง ก็
 ล้อมมิกัดช่วยในการสงคราม พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตราช-
 วงศ์านุวงศ์แสนท้าวพระยาลาวครั้งนั้น ถึงได้พระพุทธรัตนปฏิมากร
 พระองค์นี้ไว้ ก็เพราะนับถืออิปรีตคิดเชื่อกับบูชาเป็นเจ้าผี ล้มโคกระบือ
 บูชาเชิญให้เข้าคนทรง แม่มदनางท้าวเจรจาต่อดวงคนไปข้าง ๆ หา
 นับถือโดยศรัทธาต่อพระพุทธรูปตรง ๆ ไม่ จึงทนทานกำลังทหารและ
 พระบัญชาบารมีสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึกมิได้ ก็พาบุตรนัดดา
 หั้นไป สมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึกได้เมืองเวียงจันทน์แล้ว ก็เชิญ
 พระพุทธรัตนปฏิมากรพระองค์หนึ่งและพระบางมาด้วย แล้วเลิกทัพกลับ
 ลงมาพระนครธนบุรี เจ้านาคสินซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ในครั้งนั้น ก็
 ให้สร้างโรงพระแก้วที่หลังพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามในพระราชวัง
 แล้วให้เชิญพระมหามณีนรัตนปฏิมากรนี้ และพระบางชนประดิษ
 ฐานในโรงแล้วให้มีการสมโภชต่าง ๆ ครั้นจุลศักราช ๑๓๔๑ ปีชวด
 โทศก ฝ่ายช้างกัมพูชาประเทศนั้นแผ่นดินเป็นจลาจลสมเด็จพระเจ้ามหา
 กษัตริย์ศึกกับพระเจ้าสุรสีห์พิษณวาทิราชต้องยกกองทัพรีบออกไปถึง
 กรุงกัมพูชาประเทศ เพื่อจะปราบปรามแผ่นดินเมืองเขมรให้เรียบราบ
 ฝ่ายการแผ่นดินกรุงธนบุรีนั้นก็ผันแปรไปต่าง ๆ เพราะพระเจ้าแผ่นดิน

เผอิญบันดาลเสียดดีไปประพาศวิปริตต่าง ๆ ทำให้สมณพราหมณา-
 จารย์และขุนนางข้าราชการ ประชาชน^๕ทั่วทั้งปวงได้ความเดือดร้อนด้วย
 ราชทัณฑ์อันมีควรต่าง ๆ เป็นเหตุให้ราษฎร^๕ระทงเหยาเรือนและภูมิ
 ดำเนาหนีเข้าป่าไปเป็นหลายตำบล แผ่นดินกรุงธนบุรีได้ความเดือดร้อน
 ทั่วทั้งเมือง พระเจ้าแผ่นดินเสียดดีอารมณ์ไปนั้น ก็ระอวยจะเป็นวิบัติ
 เหตุ เพราะที่มีได้ครอบครองปฏิบัติบูชาพระรัตนปฏิมากรพระองค์
 บารมีเจ้าตากดินทรงกำลังสิทธิ์ของพระพุทธรัตนปฏิมากรมีได้ จึงเผอิญ
 ให้คลังไคตเสียดพระสดีสัญญาณิควิปดาตไปดังนี้ เมื่อแผ่นดินเป็นทรยุค
 จนถึงขุนนางหัวเมืองยกไพร่พลเข้าล้อมกรุงธนบุรีไว้ แล้วจับพระเจ้า
 แผ่นดินให้ออกเสียดนอกอำนาจในจุลศักราช ๓๓๔๓ ปีฉลู ตรีศกปลายปี
 จึงบอกหนังสือออกไปเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีศรีกมลเข้ามา
 เมืองธนบุรี เชิญเสด็จให้ทรงชำระเสียดศัตรูแผ่นดินราบคาบเป็นปกติ
 มุขมนตรีปรึกษาพร้อมกันจึงวอนอัญเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้ามหาจักรี-
 ศรีกมลเสียดสิริราชสมบัติ ซึ่งพอพราหมณ์ตั้งพระราชพิธีปราบดาภิเษก
 เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาจักรีศรีกมลทรงพระราชดำริ
 ว่า พระพุทธรัตนปฏิมากรพระองค์นี้เป็นแก้วอย่างดีพิเศษ ไม่สมควรจะ
 ประดิษฐานอยู่ที่เมืองธนบุรีซึ่งเป็นเมืองน้อย เพราะเมืองธนบุรีชนแก่
 กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหานคร จึงทรงพระราชดำริว่าฝั่งปากตะวัน
 ออกเมืองธนบุรี เป็นที่ชัยภูมิมงคลอันประเสริฐสมควรจะตั้งเป็นพระ
 นครอันใหญ่ได้ จึงให้สถาปนาเป็นพระบรมมหาราชวังตรงฝั่งปลาย
 แหล่มตรงคูกุ่มแม่น้ำ และก่อกำแพงล้อมประตูหอระอบพระนครเสร็จ
 แล้ว จึงทรงสถาปนาสร้างอุโบสถในพระบรมมหาราชวังนี้ประดับงาม
 วิจิตรยิ่งนัก แล้วทำระเบียงรอบบริเวณ จังหวัดพระอารามจุลศักราช

๑๑๔๖ ปีมะโรงศก ณ วันที่ ๒ ๑๒ ๔ ค่ำ จึงให้เชิญพระพุทธ
 รัตนปฏิมากร จากโรงพระแก้วในวังเก่าพระนคร ชนบุรี ฟากตะวันตก
 ลงเรือพระที่นั่งกิ่งพร้อมด้วยเรือขบวนแห่ข้ามฟากเข้าพระบรมมหาราชวัง
 อัญเชิญประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่ ครั้นการพระอาราม
 เสร็จบริบูรณ์แล้ว จึงพระราชทานพระนามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ได้เป็นที่ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาทถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาธิษฐาน
 ทำมงคลการพระราชพิธีปีละสองครั้ง คือ เดือน ๕ ขึ้นสามค่ำครึ่งหนึ่ง
 เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำครึ่งหนึ่ง ทุกปีมิได้ขาด แล้วจึงประชุมพระราชอาคัน
 และนักปราชญ์ราชบัณฑิตยพราหมณ์ ตั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
 เสด็จพระราชมนเทียรและส้มโกลพระอารามกับทั้งพระนครถือน้ำรับ
 ถ้ำวันเป็นกำหนด จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ตรงกับพระนาม
 พระพุทธรัตนปฏิมากรว่า กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์มหินทรา
 ยุทธยาบรมราชธานี เพราะเป็นที่เก็บรักษาพระมหามณีนรัตนปฏิมากร
 พระองค์นี้ ได้เป็นเครื่องลี้ภัยสำหรับพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวทั้งสองพระองค์ผู้สร้างพระนครนี้ ก็ตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์มา
 พระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และ
 สดมพราหมณ์ประชาราษฎร ก็อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปในสยามประเทศทั้ง
 ปวง ดุคักราช ๑๑๔๗ ปีมะเส็ง ด้ปัดศก ฝ่ายข้างประเทศพม่าขึ้น เจ้ากรุง
 อังวะทราบข่าวพระนครศรีอยุธยาผดัดแผ่นดินใหม่เห็นว่าได้ช่องเพื่อจะทำ
 สงคราม จึงเกณฑ์กองทัพจะมาตีพระนครศรีอยุธยา และกองทัพพม่า
 ยกมาครองหนมากกว่าทุกครั้งก่อน ๆ กรมพระราชวังบวรเสด็จทางทะเล
 ทิพพม่าก็แตกหนีไป ดุคักราช ๑๑๔๘ ปีมะเมียอัฐศก พม่ายกมาอีก

ออกไปปราบครองหนึ่งพลหาหมันตงกายหลวงดำบดแม่กษัตริย์ พระบาท
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทงสองพระองค์เมื่อได้ทรงทราบ ก็ให้เกณฑ์กองทัพ
 เป็นพลฉกรรจ์หาหมัน ได้ตั้งยกทัพโยธาทัพออกไปปราบอริราชสงคราม
 ครั้นกองทัพมาแตกพ่ายแพ้พระเตชานุภาพฤทธาภินิหารแล้วก็ได้ตั้ง
 กลับเข้าพระนคร อนึ่งข้าศึกทงปองยกมาเป็นหลายครั้งก็มาจาย
 เข้ามาถึงชานพระนครได้ ดุศักราช ๑๑๘๘ ปี และเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาท
 สัมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น พม่าที่เป็นข้าศึกจับได้จำไว้ ณ คู
 คัดกบฏต่อแผ่นดินก็มีอาชดื้อได้ เฝอญให้พ่ายแพ้พระบารมี ดุศักราช
 ๑๑๘๘ ปี เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสัมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อนุ
 เจ้าเมืองเวียงจันทน์คิดเป็นกบฏ ก็มีอาชดื้อนทานต่ออุบายบารมีได้ก็พ่าย
 แพ้ถึงแก่พิณาศ์ ดุศักราช ๑๒๑๑ ปี พวกจีนที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณา
 เขต คิดกบฏทำตอเหี้ยแขวงเมืองนครไชยศรีและเมืองฉะเชิงเทรา ก็
 เฝอญพ่ายแพ้แต่พระเตชานุภาพมีอาชประทุษร้ายได้ มีผู้ประทุษร้ายต่อ
 แผ่นดินครั้งไร ก็มีทนต์ดำเร้วเฝอญจับตัวได้ทุกครั้งมิได้ทำลูกตามไป
 ได้มากแต่ตั้งกรุงหนึ่ง และมีเหตุการณ์สำคัญซึ่งจะเป็นช่องอันตรายแก่
 บ้านเมืองอย่างไร ก็เฝอญให้กลับเป็นดีเรียบร้อยไปได้ ก็และพระบาท
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในต้นพระบรมราชวงศ์ จนสืบมาถึงทรงพระเตชานุภาพ
 ปราบปัจจามิตรในทิศตะวันตกตะวันออกบักย์ไต้ฝ่ายเหนือทงปอง แล้ว
 ก็ทรงทำนุบำรุงฝ่ายข้างพุทธจักร ให้พระพุทธานุภาพรุ่งเรืองบริบูรณ์
 และฝ่ายข้างพระราชอาณาจักรนั้น ก็ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงพระบรม
 วงศ์านุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททงฝ่ายหน้าฝ่ายใน อาณา
 ประชาราษฎรทงไปในพระราชอาณาเขตทงปองได้ร่มเย็นเพราะพระ
 บารมี มีพระราชประเพณีคล้ายคลึงกัน ควรทศนทงปองจะระลึกดำริ

คิดถึงพระเดชพระคุณด้วยความกตัญญู โดยพิเศษต่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีพระราชอุตสาหพิริยภาพ
 ทรมานพระองค์ ช่วยคิดราชการฝ่าทนอาดูรชาติก เพื่อจะทำนุบำรุง
 พระศาสนา และอาณาประชาราษฎร์แต่พระชนมายุ ๓๒ ยังเป็นมัชฌิมวัย
 มาจนพระชนม์พรรษา ๔๗ ต้องเข้าปัจฉิมวัย จึงได้สำเร็จปราบดาภิเษก
 ถ้วยราชสมบัติ ทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์
 มหินทรายุธยาบรมราชธานี แลพระราชอาณาเขตฝ่ายเหนือตลอดถึง
 เมืองเชียงใหม่เมืองหลวงพระบาง ฝ่ายตะวันออกถึงเขตแดนเมืองเขมร
 จนกระทั่งเขตแดนเมืองญวน ฝ่ายตะวันตกต่อเขตแดนกับเมืองมอญ
 ฝ่ายใต้ถึงเขตแดนเมืองไทรซึ่งเป็นมลายูประเทศ การตั้งโตและของตั้งโต
 ซึ่งเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพระนคร ก็ได้ทรงตั้งสมณสังฆ
 ดำหรับพระพุทธศาสนาและสำหรับพระนคร และทรงตั้งพระราชมณเฑียร
 ขอสถาปนใหญ่อยู่นานาคัสถ์ราชูชไฉจะได้อำนาจกันอริราชไพรี มี
 พระเดชพระคุณแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาพฤตมาตย์ราชบริพ
 อาณาเขตประชาราษฎร์เป็นอันมากถึงเพียงนี้ เมื่อจะเสด็จสู่สวรรคาลัย
 จึงทรงมอบสิริราชสมบัติไว้ให้ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย ด้วยเป็นพระราชโอรสร่วมพระราชหฤทัยช่วยทำนุบำรุง
 แผ่นดินมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้ทรงทำนุบำรุง
 ชุบเลี้ยงพระราชวงศ์ และบุตรหลานท่านเสนาบดีได้โดยเสด็จ
 ธุระงานพระราชสงครามในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโดย
 คุณานุภาพ มีตระกูลเจ้าพระยามหาเสนา และเจ้าพระยาวรนาพิพิธเป็นต้น
 ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวรเป็น
 บัณฑิตกาลจะเสด็จสู่สวรรคตนั้น ประชวรได้สามเวลาก็เสด็จสู่สวรรคตหา

ทนได้ทรงพระราชโองการ โปรดพระราชทานมอบมไหสวณียสมบัติแก่
 พระราชวงศ์คานวงศ์พระองค์ใดไม่ ท่านเสนาบดีทั้งหลายปรึกษาร่วมกัน
 เห็นว่า ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรส
 ทรงพระเจริญยิ่งกว่าพระราชโอรสทั้งปวง ทรงพระสติปัญญาเมตตา
 กรุณาแก่พระราชวงศ์คานวงศ์ และเสนาพุดมามาตย์ราชปโรหิตาจารย์
 สมณพราหมณ์อาณานิคมประชาราษฎร์เป็นอันมาก จึงอัญเชิญขึ้นเสวย
 สิริราชสมบัติราชาภิเษกสืบพระวงศ์ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมัยกาธิราช
 และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันมาก ก็ทรงทำนุบำรุงพระ-
 ราชวงศ์คานวงศ์ และวงศ์ท่านเสนาบดีที่เป็นข้าหลวงเดิมมาให้ใหญ่ยิ่ง
 ขึ้นไป แล้วให้ช่างหล่อพระพุทธรูปด้วยทองสัมฤทธิ์ตั้งพระองค์ สูง
 หกศอกข้างไม้เท้ากันทั้งสองพระองค์ ทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิรา-
 ธิราช ถ้วนลงยาราชวดี ประดับด้วยเนาวรัตน์อันมีราคาเป็นอันมาก
 คิดแต่ทองคำเนื้อแปดเศษต้องหุ้มพระองค์และเครื่องประดับ เป็นน้ำหนัก
 ทองคำองค์ละหนักสิบสามตำลึงถึงเศษ แล้วจารึกพระนามลงไว้ในที่
 ฐานพระว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชอุทิศถวาย สมเด็จพระ
 บรมอัยกาธิราชจักรพรรดินาถบพิตรองค์หนึ่งประดิษฐานไว้ทิศเหนือ
 อีกพระองค์หนึ่งจารึกพระนามไว้ที่ฐานพระว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถบรมมหาราชบพิตรประดิษ-
 ฐานไว้ทิศใต้ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้พร้อมพระราชหฤทัยกัน ทรงอัญเชิญพระสรีรวิศาคุซึ่งได้มาแต่ลังกา
 ทวีป มารวมไว้ในพระโกศทองคำประดับเพชรบรรจุไว้ในพระพุทธรูป

ทั้งต้องพระองค์ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้
 สวรรคตนั้น ทรงพระประชวรพระโรคเรื้อรังอยู่ถึงห้าเดือนก็ควรจะมอบ
 สิริราชสมบัติ โปรดพระราชนัดดาแต่พระราชวงศ์พระองค์ใด
 พระองค์หนึ่ง แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่าสิริราชสมบัติอันนี้ แต่เดิมท่าน
 เสด็จมาได้เชิญเสด็จขึ้นครองนครองมไหศวรรย์สมบัติ ถวายราชสมบัติ
 ราชภิเษก จึงโปรดเกล้าฯ ให้หาท่านเสนาบดีเข้าไปสั่งว่า ถ้าเสด็จ
 สวรรคตแล้วท่านเสนาบดีเห็นว่าพระราชนัดดาองค์ และข้าทูลละอองธุลี
 พระบาททั้งสองได้ ก็มอบสิริราชสมบัติแด่ท่านพระองค์นั้นเถิด
 ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ท่านเสนา
 บัติทั้งสองปรึกษาร่วมกันเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นพระบรมอัครราชโอรสอันประเสริฐในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย และเป็นต้นบ่ออันยิ่งใหญ่ของคนทั้งปวงโดยมาก จึง
 พากันไปกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติบรมราชาภิเษกเสร็จแล้ว ก็โปรด
 พระราชทานยศศักดิ์แก่พระราชนัดดาองค์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมากโดยลำดับฐานานศักดิ์ พระราชทานเครื่องยศ
 และเครื่องอุปโภคบริโภคตามสมควร

๑ แต่ก่อน ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เคยเสด็จออก ณ
 พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้พระบรมราชวงศ์ข้าราชการใหญ่
 น้อยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานพระพิพัฒน์ลาภ พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระพุทธเลิศหล้า
 ภาลัยเป็นพระในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้น
 ไว้ฉลองพระเดชพระคุณในพระบรมอัยกาธิราช แลพระบาทสมเด็จพระ-

บรมชนกนาถทั้งสองพระองค์ ประดิษฐานเป็นประธานในพระอุโบสถ
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหมือนพระเชษฐาภิตรเป็นนถองพระองค์
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเป็นปฐมบรมราชาธิราช ในกรุงเทพมหานคร
 ศิริอยุธยามหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็เป็น
 ปฐมบรมราชาธิราชในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แลในพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จมาปราบดาภิเษกขึ้น ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินตามเสด็จมาพร้อม
 กันแต่เดิมพระองค์เดียวไม่มีเจ้านายพระองค์อื่นเหมือนเคย ควรจะมีพระ
 เกียรติยศอยู่พร้อมกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วยกัน
 เพราะเหตุที่ทรงเคารพแต่พระพุทธปฏิมากรที่ทรงพระราชอุทิศแด่พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์นั้นจึงทรงพระราชอุทิศให้เสด็จ
 พระราชดำเนินออกมาให้พระบรมราชวงศ์านุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลี
 พระบาทผู้ใหญ่น้อยทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในถวายบังคมรับพระราชทานนาพระ
 พิพัฒน์สัตยาพร้อมกันการที่ทรงพระราชดำริดังนี้ พระบรมราชวงศ์านุวงศ์
 แลท่านเสนาบดีซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน ก็อำนวยความสะดวก
 เห็นชอบ แล้วได้ประพฤติเป็นมหามงคลกรรมขรรหมเนียมยังยมนา^(๑)
 ตลอดเวลารัชกาลที่ ๔ แลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประชวรเสด็จอยู่ในที่มิพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ท่านหาเสนาบดี
 เข้าไปเฝ้าในที่ มีพระบรมราชโองการดำรัสมอบราชการแผ่นดินให้ท่าน
 ตามแต่จะคิดจัดสรรพระบรมราชวงศ์านุวงศ์ พระองค์ใดจะควรเป็นที่พึ่ง
 ร่วมเย็นเป็นสุขแก่พระราชวงศ์านุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่น้อย
 สมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ทั่วปวงได้ ก็ให้มอบ

(ความในระหว่างเลข ๑ ถึงเลข ๒ นั้นเดิมขึ้นในรัชกาลที่ ๕)

ถวายสิริรัตนราชไฉลวริยาธิปัตติแต่ท่านพระองค์นั้น เชิญเสด็จขึ้นเถลิง
 ถวญราชสมบัติครอบครองทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรสืบลำดับตระกูล
 โดยโบราณราชประเพณีสืบไป ครั้นล่วงมาได้ ๓ วัน พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์ท่านเสนาบดี
 แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจึงปรึกษาร่วมมอถวายสิริรัตนราชย์มให้
 สลวริยาธิปัตติ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เสด็จขึ้น
 เถลิงถวญราชสมบัติครอบครองทำนุบำรุงสกลราชอาณาจักรสืบต่อไป
 จึงทรงพระราชดำริว่า ซึ่งในสมเด็จพระบรมชนกนาถพระสมเด็จพะ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำรินั้นเป็นการชอบยิ่งนัก จึงได้เสด็จ
 พระราชดำเนินออก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในวันถือน้ำพระพิพัฒน์
 สัตยาเหมือนแต่ก่อนสืบมามีได้ชาติ ทรงทำนุบำรุงพระบรมราชวงศา
 นุวงศ์ กับทั้งท่านเสนาบดีแลข้าราชการของชุดพระบาท ที่มีความ
 สดงามภักดีซื่อสัตย์สุจริตให้เลื่อนยศถาศักดิ์ โดยสมควรแก่ความชอบทุก
 ตำแหน่ง แลจทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องประดับ สำหรับ
 ให้ปรากฏความชอบแลปรากฏลำดับวงศ์ตระกูล พระราชทานแต่พระ
 บรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการโดยมาก แลได้ทรงทำนุบำรุงพระนคร
 ที่ชำรุดหักพังตงซ่อมแซมแลสร้างใหม่แลชุดคลองให้น้ำไหลเป็นประ
 โยชน์แก่ไร่นาชน แลจทรงพระราชศรัทธาสถาปนาพระอารามชนใหม่
 แลพระอารามเก่าชำรุดซ่อมแซมบ้างเพิ่มเติมบ้าง ทรงทำนุบำรุงพระ
 ราชอาณาปริยตตั้งสมุฏฐิบัติชอบ บริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ให้เลื่อนยศ
 ศักดิ์โดยสมควร ส่วนวัดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งสมเด็จพระบรมบัยกา

ธีราชทรงสร้างชนชาวดุทฺติทรมไป แลที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงสถาปนาชนไว้ ยังมีได้สำเร็จลงนั้นก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอแลพระเจ้าน้องยาเธอเป็นนายด้านทำการโดยแข็งแรง จำหน่ายพระราชทรัพย์เป็นค่าจ้างทำการเป็นอันมาก การที่ปฏิสังขรณ์ของเก่าแลที่ทรงสถาปนาเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ก็แล้วสำเร็จบริบูรณ์ได้ในระหว่าง ๒ ปีกับ ๔ เดือน แลยังมีมหกรรมฉลองเป็นการใหญ่พร้อมกับการสมโภชพระนคร ในการบรรจบบรรยายปีตั้งแต่ได้สร้างกรุงแลสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้^(๒) แลได้ทรงตัดแปลงเพิ่มเติมพระราชกำหนดกฎหมายแลธรรมเนียมบ้านเมือง สละเครื่องที่จะบงกัพระนคร แลสร้างสิ่งของซึ่งจะเป็นประโยชน์ถาวรในราชการ แลเก็บผูกแก่การค้าขาย ทรงพระกรุณาทั่วไปในสมณพราหมณ์ประชาราษฎรระดับทุกชั้นเดือตรอนให้เป็นผู้ทุกท่อน้ำ ทรงพระราชดำริในราชการทั้งปวงรอบคอบ ทรงแจ้งอาณาเขตตามจารีตขัตติยราชจริยานุวัติ ดำรงพิภพโดยยุติธรรมบำรุงรักษาทางพระราชไมตรีทุกประเทศ มิให้เสื่อมทรามทุกประการ ด้วยเคารพแต่ปฐมบรมราชตระกูลโดยลำดับมาเพื่อพระราชประสงค์ ให้มีความเจริญในบรมราชตระกูลและตระกูลข้าราชการสืบไป การตั้งใดอันจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่พระนคร ก็ทรงพระอนุสรณ์ุดดำหะจัดการตามควรแก่การซึ่งจะเป็นไปได้^(๓) แลได้ทรงตั้งพระราชประเพณีให้มีรัชทายาทสำหรับสืบพระบรมราชสันตติวงศ์ ทรงประดิษฐานพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นสมเด็จพระ

(ความในระหว่างตั้งแต่เลข ๒ ไปจนถึงเลข ๓ เข้าความพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ต่อไป)

พระบรมโอรสาธิราชไฉนที่มิ่งกุฎราชกุมารครั้งเสด็จสวรรคต พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระราช
สันตติวงศ์โดยความเรียบร้อยยิ่งกว่ากาลก่อนมา ทรงตั้งพระราชหฤทัย
จะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแลพระราชอาณาจักรตามที่สมเด็จพระ
บรมชนกนาถได้ทรงประพฤติมา มิให้เคลื่อนคลาด^(๔) สัมควรที่พระ
บรมราชวงศ์แห่งวงศ์แห่งนามเดิมนามเดิมที่มีมาตยาผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้า
ฝ่ายในทั้งปวง มีความนับถือโดยเป็นราชธรรมดำรงยั่งยืนไปสืบกาลนาน
แล้วตั้งใจสืบทอดไมตรีช่วยกันทำนุบำรุงราชกิจการพระนคร ให้
ถาวรวัฒนาตามตำแหน่งของตนโดยความกตัญญูต่อพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้มีพระเดชพระคุณสืบ ๆ มา ช่วยตรวจตราทำนุบำรุง
ป้องกันรักษาพระนครขอบขันฑสีมาอาณาประชาราษฎร์ให้ถาวร
ไปด้วยความสุข จะได้เป็นสวัสดิคิมงคลแก่ตนจำเริญผลประโยชน์สืบ
ตระกูลวงศ์ต่อไปภายหน้า

๑ ความที่ประกาศมา ขอเทพยดาผู้เป็นใหญ่ผู้น้อยที่มีทพยา
นุภาพต่าง ๆ ดังได้ออกนามไว้ข้างต้น จงสดับฟังแล้วรำพึงด้วยความ
เมตตากรุณาแก่นุชยชนชาวสยามนี้ แล้วจงอุตสาหะทำนุบำรุงแผ่นดิน
กรุงสยามให้ดำรงอยู่ด้วยดีในพระบารมีบรมเดชานุภาพของพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสุขสวัสดิ์ แลให้พระบรมวงศ์
เดิมนามเดิมที่มีมาตยาข้าราชการกรมทหารพลเรือนฝ่ายหน้าฝ่ายใน
บรรดาที่อยู่ไกลบรรดาที่อยู่ไกลทั้งปวงมีความดีไมตรีสามัคคีกันดีชอบตรง

(ความในระหว่างตั้งแต่เลข ๓ ไปจนถึงเลข ๔ นั้นเดิมขึ้นในรัชกาลปัจจุบันนี้)

259

1350
12

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุญยศิริพันธ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๕

